

«НАША ШКОЛА»

№ 1, 2004

Науково-методичний журнал

Виходить один раз на два місяці з вересня 1993 р.
Засновано в 1923 р., відновлено в 1993 р.
Зареєстровано 14 березня 1994 р. Серія ОД № 158.

Згідно з постановою президії Вищої атестаційної комісії України від 9 червня 1999 року № 1-05/7 журнал «Наша школа» увійшов до Переліку № 1 наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт з педагогіки та психології на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук.

Головний редактор: **В. А. КАВАЛЕРОВ**,
канд. педагог. наук

Редакційна колегія:

А. Ю. Анісімов, заступник головного редактора, канд. педагог. наук; **Л. К. Задорожна**, відповідальний секретар; **Д. С. Богданов**, доцент; **А. М. Богуш**, д-р педагог. наук, професор, дійсний член АПН України; **Т. Г. Бучацька**; **В. В. Грінчук**; **Д. М. Демченко**, канд. педагог. наук, доцент; **Н. М. Дзюба**; **Ю. І. Завалевський**, директор Науково-методичного центру середньої освіти Міністерства освіти і науки України; **Є. Є. Карпова**, д-р педагог. наук, професор; **Б. Г. Кремінський**, зав. відділом роботи з обдарованою молоддю Науково-методичного центру середньої освіти Міністерства освіти і науки України; **З. Н. Курлянд**, д-р педагог. наук, професор; **С. Л. Курочкін**, канд. біол. наук, доцент; **В. А. Ликова**, канд. педагог. наук, доцент; **І. І. Мархель**, д-р педагог. наук, професор; **В. Г. Піщемуха**, канд. істор. наук, доцент; **Г. Б. Редько**, д-р педагог. наук, професор; **С. А. Світковська**; **В. І. Силантьєва**, д-р філол. наук, професор; **Л. О. Стеценко**; **В. Г. Страхов**, канд. біол. наук, доцент; **В. М. Терзі**, канд. педагог. наук, доцент; **О. Г. Топчієв**, д-р геогр. наук, професор; **В. А. Трунова**, канд. педагог. наук, доцент; **Л. І. Фурсенко**; **Р. І. Хмельюк**, д-р педагог. наук, професор; **О. С. Цокур**, д-р педагог. наук, професор

Редактори-коректори: **Г. Я. Богомолова**,
І. Ф. Ацабріка

Засновники:

Управління освіти Одеської обласної державної адміністрації

Одеський обласний інститут удосконалення вчителів

Міжгалузевий науково-технічний центр «Нормаль»

Обласне відділення Педагогічного товариства

Адреса редакції: 65014, м. Одеса, пров. Нахімова, 8.
Відділ навчально-методичного забезпечення та педагогічних видань ООІУВ. Тел. 729-45-12.

Затверджено на засіданні вченої ради ООІУВ.
Протокол № 1 від 17 лютого 2004 р.

Здано у вироб. 12.02.04. Підп. до друку 30.03.04. Формат 60×84 1/8. Папір друк. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 10,69. Обл.-вид. арк. 8,15. Тираж 1000 прим. Зам. № 248.

Надруковано у друкарні видавництва «Астропринт».
м. Одеса, вул. Преображенська, 24.

Тел.: (0482) 26-98-82, 26-96-82, 37-14-25.

www.astroprint.odessa.ua

Одеса • Одеський ОІУВ • 2004

З М І С Т

Матеріали підсумкової колегії управління освіти і науки Одеської обласної державної адміністрації від 4 лютого 2004 року

Д. М. Демченко. Проблеми якості освіти та оптимальні шляхи їх вирішення 2
В. А. Кавалеров. Головні напрямки роботи інституту на сучасному етапі 6

3 історії розвитку освіти на Одещині

Л. І. Фурсенко. Одеський учбовий округ. Сторінка сьома 8

Педагогіка і психологія

Л. Б. Куліненко. Модульний підхід до профорієнтаційної роботи як складова частина педагогічної системи 10
А. Г. Колесник, І. П. Княжева. Акмеологічні аспекти професійної підготовки майбутнього фахівця 14
О. А. Листопад. Історія виникнення і розвитку проблеми наркоманії 16

Корекційна педагогіка

О. В. Єрьоменко. Аспекти психологічної роботи по соціалізації дітей з вадами зору 21

Післядипломна освіта: шляхи і перспективи розвитку

Н. І. Клокар. Функціональний підхід до управління обласним інститутом післядипломної педагогічної освіти 22

Науковці — вчителям

С. Т. Яворська. Педагогічні ідеї і знахідки 80-х років ХХ століття 32

Позакласне та позашкільне виховання

О. Г. Голік. Здорове покоління (з досвіду роботи) 37
Л. І. Лисюк. Валеологічна гармонізація стану здоров'я дітей 40
О. В. Задерей. Одеське територіальне відділення Малої академії наук України 44

Естетичне виховання

О. Ю. Горожанкіна. Національне виховання молодших школярів на засадах українських народних традицій 48
Е. П. Печерська, Л. М. Чернявська. Формування самостійності мислення учнів на уроках музики 53

Дошкільне виховання. Початкове навчання

Л. К. Скарга. Задачі на знаходження середнього арифметичного 58
О. П. Громік. Формування культури мовлення учнів початкових класів 61
С. О. Ігнатенко. Виховні можливості рухливих ігор 63

Одеська філія Науково-методичного центру середньої освіти Міністерства освіти і науки України

Л. С. Савкова. К вопросу о формировании системных представлений при изучении зарубежной литературы 66
Ю. В. Курносова. Постмодернистские тенденции в романе Дж. Фаулза «Женщина французского лейтенанта» 68

Теорія та методика викладання філологічних дисциплін

Т. Т. Ковалева. Les organisations des jeunes en Ukraine 72
А. Д. Литвинова. L'histoire de l'origine de la region d'Odessa 73

Теорія та методика викладання природничо-математичних дисциплін

В. А. Бабієнко. Підготовка учнів сільської школи до інтелектуальних змагань з математики 76
І. В. Гасанова. Організація групової навчальної діяльності учнів на уроках біології 82
Л. В. Алієва. Навчальні екскурсії — невід'ємна складова шкільного курсу географії 84
С. А. Шполянская, И. П. Тертычная. Нестандартные уроки географии (из опыта работы) 87
Н. І. Крисяк. Урок-подорож як одна із форм нестандартного уроку з природознавства 89

© Одеський обласний інститут удосконалення вчителів, 2004

ПРОБЛЕМИ ЯКОСТІ ОСВІТИ ТА ОПТИМАЛЬНІ ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Найважливішими підсумками 2003 року в освітянській галузі області є те, що завдяки зусиллям органів виконавчої влади і місцевого самоврядування та невтомній праці освітян вдалось закріпити позитивні тенденції й динаміку розвитку освіти області.

Після певної перерви Урядом у теперішньому його складі прийнято й реалізовано протягом 2003 року рішення про поетапне підвищення (на 30 відсотків) рівня оплати праці педагогічних працівників, так, з грудня місяця мінімальний рівень заробітної плати підвищено до 205 грн.

Бюджет галузі на 2004 рік у повному обсязі забезпечить відновлення з 1 березня 2004 року міжкваліфікаційних співвідношень в оплаті праці, що додатково підвищить розмір заробітної плати педагогічних працівників на 10,8 відсотка. Забезпечуються необхідними коштами й виплати надбавок за стаж роботи, оздоровчих та винагороди за сумлінну працю.

На державному рівні розроблені та затверджені постановою Кабінету Міністрів України Державні стандарти базової і повної загальної середньої освіти, які разом із стандартами початкової освіти складають фундаментальні основи освітніх реформ.

2003 рік став роком підвищеної уваги влади всіх рівнів до проблем професійно-технічної освіти.

Відбулись слухання щодо вирішення проблем цієї ланки галузі освіти у Комітеті Верховної Ради України з питань освіти і науки, підготовці робітничих кадрів був присвячений День Уряду України, загальними зборами Академії педагогічних наук України розглянуто проект концепції розвитку професійно-технічної освіти.

У результаті спільних зусиль Уряду, освітян, законодавців було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань професійно-технічної освіти», яким, зокрема, передбачено право за рахунок місцевих бюджетів надавати фінансову допомогу училищам, тобто фінансувати їх з різних бюджетних джерел.

Норми Закону спрямовано на посилення взаємодії профтехучилищ із базовими підприємствами, використання ними частини прибутку на власний розвиток. Навчально-виробничу діяльність визнано неприбутковою та та-

кою, що не оподатковується. Законодавчі зміни спрямовані, насамперед, на поліпшення фінансово-господарської діяльності училищ, підвищення рівня їх матеріально-технічного забезпечення, соціального захисту учасників навчально-виховного процесу.

В області розроблена довгострокова програма (2003—2006) розвитку профтехосвіти, створена міжгалузєва рада, яка буде контролювати та коригувати хід її виконання.

Освіта Одещини — складна і багатокомпонентна система, кожній з ланок якої притаманні свої специфічні проблеми й шляхи їх вирішення.

Першою ланкою є **дошкілля**. Протягом року продовжувалась передача відомчих дошкільних закладів у комунальну власність. Зупинено процес їх закриття, відновлено роботу 12 закладів у складі навчально-виховних комплексів «школа-дошкільний заклад». Контингент дітей, охоплених дошкільною освітою, збільшений майже на 3 тисячі. Однак складна демографічна ситуація в регіоні вимагає подальших активних дій щодо підтримки сімей, особливо багатодітних. Відновлення повноцінної мережі дошкільних закладів, у тому числі й через розширення мережі комплексів «школа — дитячий садок», і надалі залишатиметься стратегічним напрямом діяльності органів виконавчої влади. Ми повинні забезпечити обов'язковість дошкільної освіти для дітей старшого дошкільного віку. Особливу увагу й підтримку необхідно надати дітям з вадами фізичного або розумового розвитку. Рання реабілітація та соціалізація таких дітей дає їм шанс у майбутньому стати активними громадянами суспільства. Необхідно здійснювати пошукову роботу щодо запровадження нових форм дошкільної освіти, таких, як короткочасне перебування дітей в дитячих садках, робота цих закладів за домовленістю із сім'ями, які мають дітей.

Найбільш ваговою за контингентом, кадровими, фінансовими та матеріальними ресурсами є **система загальної середньої освіти**. Безпосередньо в ній задіяні майже 380 тис. чоловіків. Це учні, педагогічні й технічні працівники, які працюють у 1006 загальноосвітніх закладах, школах-інтернатах. У 2004 році на їх утримання заплановано 458 млн грн., що на 65 млн грн. більше, ніж у 2003 році.

Ця ланка галузі є й найбільш складною за процесами, що відбуваються в ній. Педагогічні колективи шкіл третій рік поспіль забезпечують планомірний перехід на 12-річний термін навчання, впровадження в практику роботи нового покоління програм і підручників, підготовчу роботу щодо переходу на профільне навчання на рівні 10, 12-х класів.

Протягом 2003 року здійснені вагомі кроки у реформуванні мережі закладів освіти, які були спрямовані на підвищення якості освітніх послуг, задоволення освітніх запитів громадян. Мережа навчальних закладів нового типу в сільській місцевості зросла на 14 одиниць. Зокрема, на базі шкіл з молдовською (румунською) мовою навчання сіл Новосільське та Новоселівка, відповідно Ренійського та Саратовського районів, розпочали діяльність ліцеї. Розширена мережа шкіл з профільним навчанням та поглибленим вивченням окремих предметів. На даний час вона складає 42% від загальної кількості шкіл.

Зріс відсоток шкіл з українською мовою навчання. Якщо у минулому навчальному році українською мовою навчалися 54 відсотки учнів, то зараз їх 59 відсотків.

Суттєво покращалось забезпечення шкіл комп'ютерною технікою. Тільки у 2003 році в школах було встановлено 960 сучасних комп'ютерів, у тому числі 494 — в школах сільської місцевості, 36 комп'ютерних класів обладнано за рахунок державного бюджету.

Поліпшено стан соціального захисту учасників навчально-виховного процесу. На 9,1% зросла кількість дітей, охоплених харчуванням. Зараз усіма видами харчування охоплено 70% учнів, у тому числі 30% — гарячим харчуванням.

Покращався стан підвозу дітей і педагогічних працівників (91% від потреби у 2003 році проти 77% у 2002 році). На 26% проти 2002 року зменшено кількість дітей шкільного віку, які не відвідували школу. Прийнято обласну програму «Вчитель», яка спрямована на вирішення проблем педагогічних працівників.

В області послідовно розв'язуються завдання програми — мінімум щодо збереження здоров'я учасників навчального процесу.

Першочергово фінансові та матеріальні ресурси спрямовуються на збереження належного теплового й світлового режимів, оновлення меблів, ремонт гуртожитків.

За минулий та початок цього року вдалося вирішити найгостріші проблеми з ремонтуванням дахів, систем опалення, водопостачання шкіл, їх газифікації. Продовжується будівництво нових шкіл. Введені в дію школи-новобудови в селах Розівка Саратовського та Лиманське Ренійського районів.

Однак необхідно відверто сказати, що стан справ у загальній середній освіті в багатьох вимірах не може нас задовольнити.

На якості освіти негативно позначається недостатній рівень її фінансування, низький рівень заробітної плати освітян, відсутність у багатьох містах і селах належної уваги до освіти й працюючих в цій системі, недостатня забезпеченість підручниками, навчально-методичною літературою, низький рівень матеріально-технічної оснащеності закладів.

Матеріальна скрута в багатьох сім'ях, де є діти, перешкоджає їх повноцінному навчанню, а то й просто відвідуванню школи.

У таких умовах складно запроваджувати глибинні реформи, що вимагають від педагогів додаткових зусиль. Але й не діяти у цьому напрямку не можна. Інакше країна опиниться на узбіччі прогресу і назавжди втратить історичну перспективу.

Основна мета спільних дій на майбутнє — якість освіти.

Окрім розв'язання кадрової проблеми, важливо забезпечити технічну й технологічну сторону навчального процесу.

Необхідно визнати, що за останні десятиліття ми не тільки суттєво не просунулись уперед, а й зазнали серйозних втрат. У багатьох школах через фінансову скруту вийшло з ладу навіть найнеобхідніше навчальне обладнання, не вистачає елементарних речей для виконання практичної частини програм.

Оновлення практичної бази навчання — невідкладне завдання на найближчу перспективу.

Упродовж 2004—2005 років маємо комп'ютеризувати всі школи I—III ступенів.

Одним з найвідповідальніших завдань у новому році є розширення профільної спеціалізації старшої школи з урахуванням наявного потенціалу закладів вищої та професійно-технічної освіти, можливостей конкретного педагогічного колективу, бажання учнів та їх батьків.

Через профілізацію навчання маємо перейти у найближчому майбутньому до збалансованої неперервної багатоступеневої освіти «профільна школа — професійний ліцей — вуз». Опорні профільні школи кожного району вже у цьому році мають бути включені до таких комплексів.

Для досягнення поставлених цілей необхідно забезпечити проведення в 2004—2005 роках широкомаштабного підвищення кваліфікації вчителів, переглянувши підходи до її організації та змісту.

Назріла нагальна необхідність щодо прийняття кардинальних рішень по забезпеченню **якісної загальної середньої освіти у сільській місцевості**. Демографічна ситуація складається таким чином, що школа продовжуватиме втрачати учнівські контингенти. Якщо для міста це означає зменшення кількості учнів, які навчаються у другу зміну, чи зменшення кількості паралельних класів, то для переважної більшості сільських шкіл — малокомплектність, зменшення й до того низьких показників наповнюваності класів. Мінімізований склад

учителів малокомплектних шкіл не в змозі забезпечити високий рівень викладання всіх навчальних предметів.

Демографічна ситуація, перехід до старшої профільної школи неминуче ставить проблему оптимізації мережі загальноосвітніх шкіл сільської місцевості, ефективного використання фінансових і матеріальних ресурсів для забезпечення максимального коефіцієнту користі їх вкладення. Тому необхідно прискорити розгортання експериментальної роботи щодо створення шкільних округів у сільській місцевості, враховуючи досвід, з яким ми ознайомились на виїзній нараді-семінарі у Котовському районі. Важливою умовою успіху чи провалу цих нововведень буде рівень роз'яснювальної роботи серед батьків, реальні зрушення протягом навчального року щодо оснащення базових шкіл I—III ступенів, впровадження в них профільного навчання, включення цих шкіл до вузівських комплексів, створення комплексів «професійний ліцей — школа».

Особливу роль у здобутті якісної освіти відіграє **мовна політика**. Конституцією України, законодавством про освіту закріплено державний статус української мови, визначено місце мов національних меншин.

Незважаючи на позитивні зміни, що відбулись у мережі закладів освіти за мовами навчання, загальна ситуація вимагає від освітян активних дій.

Особливо це стосується якості освоєння державної мови у школах з національним складом учнів і переходу на викладання українською мовою у професійно-технічній та вищій школі.

У галузі освіти українська мова має в повному обсязі забезпечити інтеграційно-консолідуючу, організаційну та інформаційну функції.

Володіння українською мовою слід вважати одним з основних критеріїв оцінки професійної придатності викладачів, керівників навчальних закладів.

Дбаючи про належне забезпечення різних варіантів вивчення української мови, необхідно сприяти вивченню у школах нашого регіону мов національних меншин.

Найбільш значущою проблемою **позашкільля** залишається відсутність нормативного фінансування. Хронічне невиконання планів власних надходжень до бюджетів територій, особливо в сільській місцевості, створює значні труднощі в фінансовому забезпеченні діяльності позашкільних закладів, стримує процеси відновлення їх мережі, збільшення учнівських контингентів, охоплених позашкільною освітою. Незважаючи на це, нам необхідно й надалі нарощувати потенціал закладів еколого-натуралістичного, художньо-естетичного і спортивного профілю, через створення піклувальних рад, активізацію госпрозрахункової діяльності залучати додаткові фінансові ресурси для розв'язання нагальних проблем позашкільля.

У зоні постійної уваги органів державної влади знаходяться питання підготовки кваліфікованих робітників у **професійно-технічних закладах області**. Професійна підготовка та працевлаштування молоді-невід'ємна складова програми «Регіональна ініціатива».

У професійно-технічних училищах навчається майже 19 тисяч учнів, працюють близько 3 тисяч педагогічних, інженерно-педагогічних і технічних працівників.

Незважаючи на відносну стабілізацію справ у цій ланці освітньої галузі, певні успіхи у реформуванні мережі профтехучилищ (відкрито 7 професійних ліцеїв, кількість вищих професійно-технічних училищ збільшено до 7), поліпшення комп'ютерного забезпечення, збільшення питомої ваги інтегрованих професій, показників позабюджетних надходжень, загальна ситуація продовжує залишатись досить складною.

Навчально-виробнича база переважно застаріла, бракує навчальної літератури, продовжується відтік висококваліфікованих інженерно-педагогічних кадрів, залишається низьким рівень соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, послаблена увага до проблем профтехосвіти з боку органів місцевої влади.

Державні стандарти з конкретних професій у відповідності до Державного класифікатора професій відсутні, як і відсутні до цього часу чіткі концептуальні засади щодо формування та розвитку цілісної системи неперервної професійно-технічної освіти. Назріла необхідність створення спеціального органу з питань відновлення трудових ресурсів, який би формував економічну політику професійної підготовки молоді, незайнятого населення із залученням міністерств економіки, праці та соціальної політики, галузевих міністерств і відомств.

Потребують кардинального перегляду на державному рівні нормативи бюджетного фінансування підготовки робітничих кадрів.

На даний час майже у повному обсязі фінансуються лише видатки на заробітну плату і стипендії, що складає 87 відсотків бюджету училищ. 8 відсотків загального обсягу фінансування, що перекривають існуючу потребу на 40—50%, йде на оплату комунальних послуг, а ще 3% — на харчування. На все інше залишається 2 відсотки. У 2003 році ці 2 відсотки склали близько 600 тис. грн. на 40 навчальних закладів.

Що означають ці відсотки у реальному вимірі? А означають вони, наприклад, 28 копійок в день на харчування одного учня, 60 грн. на річне утримання одиниці наявного транспорту і сільськогосподарської техніки, 300 грн. в рік на утримання однієї дитини-сироти, відсутність бюджетних призначень по загальному фонду на відрядження, зв'язок, медикаменти.

У таких умовах важливо забезпечити дійову підтримку закладів професійно-технічної освіти

з боку місцевих органів влади, особливо в умовах дозволу різнорівневого бюджетного фінансування.

Логічною буде часткова грошова компенсація училищам з місцевих бюджетів на надання учням повної загальної середньої освіти, на соціальний захист пільгового контингенту дітей.

Але важлива не тільки фінансова допомога. Училищам сільськогосподарського профілю необхідно збільшити площі земельних угідь. Місцева влада має взяти під контроль хід виконання підприємствами, установами, організаціями різних форм власності своїх зобов'язань щодо організації виробничої практики учнів та своєчасної і в повній виплати їм заробітної плати, сприяти встановленню взаємовигідних умов співпраці училищ і роботодавців, розміщенню замовлень на виготовлення продукції та надання різних послуг.

У 2004 році необхідно докласти максимальних зусиль щодо реалізації Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань професійно-технічної освіти», розширити мережу професійних ліцеїв та вищих професійних училищ, активізувати роботу по створенню навчально-виробничих комплексів «вуз—ПТНЗ», забезпечити гарантоване працевлаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування та випускників, які потребують додаткової соціальної підтримки, збільшити обсяги позабюджетних надходжень.

Одещина — це потужний **вузівський регіон**. Більше 130 тисяч студентів здобувають вищу освіту у 53 вищих навчальних закладах I—IV рівнів акредитації.

В області не тільки збережено, а й покращено ряд показників системи вищої освіти. Активізувалась науково-дослідна діяльність щодо реалізації актуальних регіональних проблем, підвищився фаховий рівень професорсько-викладацького складу, ведеться активна робота по створенню навчально-методичного забезпечення, випуску власних підручників, навчальних посібників, у тому числі й на електронних носіях.

Підвищився рівень профорієнтаційної роботи з боку вузів серед випускників шкіл сільської місцевості.

Розширено доступ молоді до здобуття вищої освіти. Зросло державне замовлення на підготовку фахівців. За кошти державного бюджету у вузах I—II рівнів акредитації на-

вчається 61% студентів (середній показник по Україні — 51%), у вузах III—IV рівнів акредитації — 60% (по Україні — 41%).

Однак не знижується гострота проблем, пов'язаних з працевлаштуванням випускників вузів за отриманим фахом, відтворенням кадрової складової вузівської науки, сучасним оснащенням наукових лабораторій. Розв'язання цих та інших проблем залежить не тільки від збільшення видатків з державного бюджету, але й від ініціативи колективів вузів щодо залучення інвестицій до процесу розвитку наукових шкіл, реалізації результатів наукових досліджень у сфері виробництва, створення умов для розширення контингенту іноземних студентів.

Враховуючи те, що більшість випускників вищої школи заповнює регіональний ринок праці, слід безвідкладно розробити регіональну стратегію розвитку вищої освіти. Інтеграційні процеси, які відбуваються сьогодні, передусім об'єднання вузів різних рівнів акредитації, обумовлені швидше логікою внутрішніх інтересів закладів, а не логікою економічної доцільності та потребами ринку.

При розробці такого документу слід враховувати й тенденції процесів європейської інтеграції, зокрема Болонського процесу, яким передбачено до 2010 року створити єдиний освітянський простір Європи у сфері вищої освіти.

Офіційне приєднання України до Болонського процесу планується у 2005 році.

Отже, завдання, що стоять перед кожною з ланок освітньої галузі, оптимальні шляхи їх розв'язання мають стати предметом обговорення на підсумкових колегіях районних, міських відділів освіти, у педагогічних колективах шкіл, ПТУ, на вчених радах вузів, а результати обговорення мають бути оприлюднені в засобах масової інформації та під час проведення Днів освіти для населення області.

У виконанні визначених завдань важлива системність і координація дій усіх виконавців — від освітніх установ до обласного управління освіти і науки.

Громадськість чекає від нас реальних кроків щодо розширення доступності освіти, підвищення її якості, і ми маємо конкретними справами довести реальність цих сподівань.

Д. М. ДЕМЧЕНКО,

начальник Управління освіти і науки облдержадміністрації, кандидат педагогічних наук.

ГОЛОВНІ НАПРЯМКИ РОБОТИ ІНСТИТУТУ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Минулий рік був для колективу інституту удосконалення вчителів досить напруженим і складним. Не тільки тому, що ми були вимушені звільнити приміщення по вул. Пушкінській, а й тому, що, не зважаючи на цей переїзд і пов'язані з ним проблеми, нам вдалося не втратити темпи і успішно виконати ті завдання, які перед нами стояли.

Це проведення на відповідному рівні спільно з управлінням освіти і науки облдержадміністрації, управлінням освіти міста Одеси та всіх районних управлінь Всеукраїнського конкурсу «Учитель року з географії»; організація та проведення 6 науково-методичних конференцій та семінарів Всеукраїнського рівня, а також 5 фінальних турів Всеукраїнських Інтернет-олімпіад. Більш детальну інформацію про науково-методичну роботу з педагогічними кадрами та роботу з обдарованою молоддю ви знайдете на 19 сторінці «Матеріалів конференції».

Вся наша робота була спрямована на те, щоб забезпечити кожному учню рівний доступ до якісної та сучасної освіти.

Вирішальну роль у виконанні цього завдання відіграє вчитель, його бажання працювати, його талант і професіоналізм.

Якщо на бажання працювати і талант у якійсь мірі впливають держава і Бог, то за професіоналізм несемо відповідальність ми з вами.

Завдячуючи принциповій позиції і наполегливості управління освіти і науки та інституту був зламаний віковий стереотип щодо проходження курсів підвищення кваліфікації лише за заочною формою. І на сьогоднішній день більше третини педагогів вчать за нетрадиційними формами. Навчання стає більш індивідуалізованим, орієнтованим на конкретного вчителя. Найбільш повно це досягається при запровадженні дистанційної форми з використанням Інтернету.

У минулому році вчителі міста мали можливість скористатися цією дистанційною формою. Але як бути вчителям із сільської місцевості?

І взагалі, як вирішити на регіональному рівні проблему максимально корисного для освіти використання тих комп'ютерних комплексів, які поставляються в сільські школи?

Ми бачимо такі шляхи вирішення цих проблем.

Перш за все — це оволодіння вчителями тих шкіл, де встановлені класи, комп'ютерною грамотою на рівні свідомого користувача.

Організація такої підготовки в ООІУВ і, *головне*, на місцях, вирішення питань кадрового забезпечення викладацького складу — це одне з завдань інституту і всієї методичної служби області на цей рік.

Елементарні навички користувача комп'ютером отримує лише тільки частина педагогів очних курсів підвищення кваліфікації.

Чому частина? А тому що недостатньо одного комп'ютерного класу. Для 100% забезпечення цими навичками вчителів хоча б очних курсів інституту необхідно як мінімум ще два комп'ютерні класи.

По-друге — це проблема використання класів у позаурочний час. Для її вирішення з 2000 року колективом інституту проводиться робота у двох напрямках. Це проведення Інтернет-олімпіад і організація дистанційної форми підвищення кваліфікації через мережу Інтернет на сайті інституту. Сайт користується популярністю серед педагогів та учнівської молоді. Лише з вересня 2003 року його відвідало більше 4-х тис. чоловік.

На жаль, Інтернет на селі поки що дуже велика розкіш. Тому перед ООІУВ і методичною службою області стоїть завдання: створити для таких шкіл навчальні комплекси дистанційної освіти, організувати інтелектуальні змагання на CD-носіях.

2003 рік увійде в історію як рік впровадження профільного навчання. Незважаючи на те, що у минулому році інститутом було проведено три семінари з цієї проблеми, лише для зав. РМК, десятки семінарів для вчителів-предметників, розроблені та надіслані до кожного відділу освіти «Методичні рекомендації щодо організації профільного навчання в старшій школі, календарно-тематичного планування та оформлення класних журналів з базових предметів», ще залишаються невирішені проблеми. І одна з головних причин — відсутність системності у діяльності РМК.

Важливим напрямком діяльності для досягнення поставленої мети було створення сучасного навчально-методичного забезпечення закладів освіти. Інститутом були запроваджені різні підходи до його розробки та видання.

Найбільш ефективною стала партнерська взаємодія з видавництвом «Ярослав». Результатом проведення протягом останніх трьох років регіональних конкурсів «Творчий пошук», копіткої роботи та творчих напрацювань авторів, працівників інституту та молодого і талановитого колективу видавництва «Ярослав», було видання 38 підручників, навчальних посібників і методичних рекомендацій, які отримали гриф МОН України. Впевнений, що ця робота буде продовжуватись. Так, уже закінчується підготовка до друку посібників з історії та географії Одещини.

Проблемним залишається науково-методичний супровід діяльності шкіл з національним складом учнів.

Але тут вже відбуваються певні зрушення.

Колективом створеної на базі інституту Одеської філії Центру загальної середньої освіти МОН України вже розроблено і отримало гриф Міністерства програмне забезпечення для організації профільного вивчення літератури в школах з російською мовою навчання, підготовлено для отримання грифу Міністерства освіти і науки України підручник з болгарської мови для 2-го класу та збірка перекладів для державної підсумкової атестації.

Але без скоординованої діяльності методичних служб усіх рівнів нашої області цих проблем не вирішити.

Ось приклад — проблема оволодіння вчителями-предметниками цих шкіл українською мовою. Інститутом були запропоновані спеціальні очно — заочні курси, надруковані з кожного предмету російсько-українські словники термінів, поповнено викладацький склад провідними фахівцями.

Певний результат є — сьогодні 77 вчителів шкіл з російською, болгарською і молдовською мовою навчання вивчають у нас українську мову. Активно відреагували Приморський район м. Одеси, Болградський, Саратський, Ренійський, Ізмаїльський райони області.

Виникає запитання: невже в усіх школах Кілійського району вчителі — предметники володіють українською мовою? А якщо ні, то яка перспектива у дітей цих шкіл, які навчаються у початковій школі українською мовою? Незрозумілою є позиція керівництва методичною службою цього району та й деяких інших південних районів. Адже результати, наприклад, інтелектуальних змагань для учнів сільських шкіл з української мови, де більшість призерів є діти саме південних районів, свідчать про прагнення ваших учнів вивчати державну мову!

Ще раз переконаєшся у тому, що вирішення багатьох проблем залежить від якості роботи РМК, принципівості та професіоналізму його керівників.

Як можна пояснити надзвичайно низький рівень участі в обласних олімпіадах протягом 5 останніх років учнів з Іванівського, Великомихайлівського, Кодимського, Тарутинського, Фрунзівського та Ширяєвського районів?

Уже в цьому році учні Ширяєвського, Фрунзівського, Іванівського та Николаївського районів не взяли участь в обласних олімпіадах з математики, права, української мови, біології.

Але діти з цих районів прагнуть до перемог на шляху до знань. Ось дані щодо кількості учасників інтелектуальних змагань у 2003 році: Ширяєвський 21 (1 призер), Фрунзівський — 65 (1 призер), Іванівський — 53 (1 призер)!

А як можна пояснити те, що у конкурсі «Учитель року» не взяли участь вчителі Ренійського, Кілійського, Николаївського, Ширяєвського районів та міст Теплодар і Южне.

За останні чотири роки конкурс «Учитель року» взагалі ігнорують все ті ж самі Николаївський, Ширяєвський райони та м. Теплодар.

Про яку творчу атмосферу серед вчителів та доступ до якісної освіти може йти мова в цих районах?

Тому на початку минулого року було прийнято рішення щодо докорінної зміни у плануванні роботи та безпосередньої діяльності методичних служб області.

Була розроблена схема загального планування методичної роботи в області, за якої стає прозорою, а головне — керованою діяльність методичних кабінетів з таких актуальних напрямків як робота з обдарованою молоддю, вивчення перспективного досвіду.

Так, по кожній з базових дисциплін можна відслідкувати таку схему: від інституту — через роботу відповідної кафедри та провідного методиста ІУВ — через відповідального за цей предмет методиста РМК — через роботу районного методоб'єднання та його керівника — через районну опорну школу з цього предмету, де впроваджуються новітні технології і організоване профільне навчання, вчителі цієї школи — до методичного кабінету в кожній школі — вчителя.

Така схема в роботі методичної служби в області дає повну картину того, що й коли відбувається в кожному районі і місті, дозволяє виявляти під час планування слабкі місця і вносити корективи та допомагати організувати діяльність РМК, бачити, що робиться в сусідньому районі, що можна перейняти, чим поділитися.

Свідчення того, що ми на вірному шляху став наказ МОН України від 14 січня 2004 року № 15, в якому зазначається, що координація за діяльністю регіональних інститутів удосконалення вчителів в частині навчально-методичного забезпечення дошкільної та середньої освіти, проведення олімпіад, конкурсів і турнірів, методичної роботи з педагогічними кадрами, роботи районних (міських) методичних кабінетів та центрів покладається на навчально-методичний центр середньої освіти. Згідно з цим наказом керівництво методичною службою в області покладається на ІУВ.

При реалізації цього проекту, аналогів якого поки що немає в Україні, ми відчули підтримку багатьох керівників районних і міських методкабінетів. Активно включилися у цю роботу завідувачі РМК Ананьївського, Біляївського, Татарбунарського, Ізмаїльського, Котовського, Білгород-Дністровського, Савранського районних і Котовського, Ізмаїльського міських відділів освіти.

Я впевнений, що спільними зусиллями ми зможемо завершити реалізацію цього проекту в поточному році. Це для нас одне з найголовніших завдань на цей рік.

В. А. КАВАЛЕРОВ,

директор ООІУВ, головний редактор журналу «Наша школа», кандидат педагогічних наук, доцент.

ОДЕСЬКИЙ УЧБОВИЙ ОКРУГ

СТОРІНКА СЬОМА

АРЦИМОВИЧ Адам Антонович

На посаді попечителя Одеського учбового округу працював з 17 квітня 1862 року по 17 червня 1866 року.

Народився А. А. Арцимович 24 грудня 1828 року в сім'ї польського професора астрономії на Заході Російської імперії, освіти отримав у домашніх умовах. У 1849 році закінчив повний курс Імператорського училища правоведення, з 10 червня цього ж року розпочав державну службу в Першому держдепартаменті урядового сенату в чині титулярного радника. У 1850 році Адама Антоновича відряджають в розпорядження генерал-ад'ютанта Аненкова, який займався ревізією роботи адміністративних органів Західного Сибіру. Після цього А. А. Арцимович деякий час виконував обов'язки обер-секретаря Сенату, а з 1857 року направляється у розпорядження Оренбурзького і Самарського генерал-губернатора, генерал-ад'ютанта Катеніна, де керував роботою генерал-губернаторської канцелярії і був чиновником з особливих доручень. Адам Антонович порушив і позитивно вирішив питання про відокремлення Самарської губернії від Оренбурзького генерал-губернаторства, що дало надзвичайно великий поштовх на активізацію господарської діяльності краю.

З квітня 1860 року А. А. Арцимович був призначений спочатку виконуючим обов'язки губернатора, а з 1 січня 1861 року — губернатором Самарської губернії. У ці ж роки Антон Антонович, якому виповнилось 33 роки, отримав чини статського і дійсного статського радника. На його долю випало відповідальне завдання по впровадженню в життя закону про відміну кріпацтва. Молодий губернатор схвально ставився до звільнення селян від кріпацької залежності. При цьому Адам Антонович вмів використовувати надану йому владу і методом переконання вів боротьбу з тими, хто був проти проведення реформи.

У кінці 1861 року Адам Антонович був відкликаний до Петербурга і введений до складу комісії статутних грамот, створеної із представників різних міністерств. У цей же час він увійшов до складу гуртка осіб навколо великої княгині Олени Павлівни. Постійними учасниками цього гуртка були великий князь Костянтин Миколайович і міністр народної освіти Олександр Васильович Головнін.

У цьому гуртку жваво обговорювалося питання про необхідність відкриття Новоросійського університету з політичною метою — протидіяти Загребському університету. Члени гуртка висловлювали думки про те, що в цьому університеті повинна навчатися молодь християнських народів Балканського півострова. Впровадити цю ідею в життя було доручено Адаму Антоновичу після призначення його попечителем Одеського учбового округу.

Міністр народної освіти Олександр Васильович Головнін 17 квітня 1862 року добився призначення А. А. Арцимовича на посаду попечителя Одеського округу. На цій посаді повністю розкрився організаторський талант Адама Антоновича. Багато його нововведень за своїми цілями і змістом перегукувалися з теоретичною і практичною спадщиною відомих педагогів того часу: М. І. Пирогова, К. Д. Ушинського, М. А. Корфа. А ось як характеризує особистісні якості новопризначеного попечителя учбового округу визнаний знавець історії навчальних закладів Одеси того часу М. І. Ленці:

«Живой, деятельный, энергичный, решительный, утонченно-вежливый и, вместе с тем, иногда резкий и вспыльчивый, гуманно относящийся к подчиненным, но, в случае надобности, бывший довольно строгим, А. А. Арцимович, окончив курс в училище правоведения, не был довольно компетентен в учебно-воспитательном деле, но, при его добросовестном старании изучить новые свои обязанности самым всесторонним образом, он очень скоро освоился с положением попечителя учебного округа».

Про педагогічні погляди Арцимовича свідчить його листування з міністром народної освіти Олександром Васильовичем Головніним. Він добився того, щоб заняття, які спонукають дитину думати і розуміти оточуючі її явища щоденного життя, стали системою. У своїх листах до міністра освіти А. А. Арцимович яскраво демонструє добру обізнаність з новою педагогічною літературою, західноєвропейськими досягненнями в організації шкільної справи, з питань методики навчання і виховання дітей. Він підтримував і розвивав думку Ф. Фребеля про те, що у формуванні особистості дитини важливу роль відіграють перші шість років життя, організація предметних уроків у початковій школі.

У 1862 році Арцимович з метою здійснення контролю і надання педагогічним колективам допомоги на місцях відвідав величезну кількість закладів освіти округу і впевнився, що в багатьох повітах відсутні училища, школи для дівчат. Вважаючи необхідним забезпечувати фінансування освіти з боку держави, він рекомендував земствам збільшувати їх фінансування за свій рахунок.

Важливу роль відіграв А. А. Арцимович у покращанні діяльності єврейських початкових шкіл, у відкритті в Комраті центрального болгарського училища з викладанням предметів на рідній мові, в Миколаєві — гімназії, а в Одесі — комерційного училища. Разом з тим, Адам Антонович добився від міністерства народної освіти дозволу на проведення окружних педагогічних курсів і з'їздів вчителів гімназій, на введення в приходських училищах з великим кількісним складом учнів помічників вчителів, дозволу викликати в канікулярний період вчителів училищ на курси при гімназіях, збільшувати фонди шкільних бібліотек.

Помітний слід залишив А. А. Арцимович у справі організації жіночої освіти в учбовому окрузі. Головна мета жіночої освіти, на його думку, повинна полягати в підготовці дівчат до виконання ролі майбутньої матері.

У 1865 році попечитель провів реформування обох одеських гімназій — Рішільєвської і Другої. Право вступу до Рішільєвської гімназії отримали всі діти, не дивлячись на їх віросповідання і звання їх батьків. У тому ж році було закрито пансіон при гімназії, який мав яскраво виражений класовий характер. Усі ці заходи привели до значного збільшення кількості учнів в гімназіях.

Завдяки наполегливості Адама Антоновича проблемами народної освіти більше стала займатися місцева преса, особливо газета «Одеський вестник», а з 1864 року округ розпочав видавати друкований «Циркуляр по Одесскому учебному округу», в якому друкувалися офіційні розпорядження уряду, міністерства освіти, округу, статті на педагогічні теми, протоколи педагогічних рад, матеріали педагогічних з'їздів, звіти про роботу педагогічних закладів, статті про навчальні плани, програми з питань методики, дидактики, думки педагогів-практиків з питань організації навчання і виховання дітей.

Особливою подією в діяльності попечителя було втілення в життя давньої пропозиції про реорганізацію Рішільєвського ліцею в Новоросійський університет. Спеціальним Указом Імператора від 11 липня 1864 року Новоросійський університет з історико-філологічним, фізико-математичним та юридичним факультетами було дозволено відкрити 1 вересня 1865 року.

Всеросійське визнання принесли Адаму Антоновичу два педагогічні з'їзди, що відбулися завдяки його старанням в місті Одесі у 1864 і 1865 роках. Завдяки зусиллям попечителя

округу кожен із Одеських з'їздів став подією не тільки для півдня Російської імперії, але й для усїєї системи освіти.

Обидва з'їзди відбулися в Одесі з дозволу міністра народної освіти О. В. Головніна з метою обговорення та перегляду статутів і програм навчальних закладів.

Перший педагогічний з'їзд відбувався з 2 по 14 липня 1864 року. Відкрив з'їзд коротенькою промовою попечитель учбового округу А. А. Арцимович, в якій він, зокрема, сказав: «В минулому році я мав честь просити міністра народної освіти про дозвіл провести в Одесі з'їзд педагогічних працівників. Багато пропозицій директорів гімназій ясно доводять необхідність проведення з'їзду. Я прошу звернути увагу на ті питання, які на мою думку є найбільш суттєвими і вирішення яких може мати практичне застосування. При великій кількості питань, які пропонується винести на з'їзд, я прошу звернути увагу на один суттєвий факт. Я говорю про підсумки екзаменів цього року в гімназіях. Деталі випускних екзаменів у всьому окрузі мені поки невідомі. Але той факт, про який я згадав, відноситься до Одеських гімназій, в яких із 60 учнів, що склали екзамен, ніхто не отримав атестата до вступу в університет. Прошу обговорити цей факт».

Другий педагогічний з'їзд директорів і вчителів відбувся також в Одесі в період з 25 червня по 14 липня 1865 року, і знову ж завдяки зусиллям А. А. Арцимовича.

Другий з'їзд розглянув цілий ряд дидактичних питань. Серед них повідомлення викладача Катеринославської гімназії Гордзівського, в якому висловлювалася думка про те, що навчальна робота повинна бути поставлена таким чином, щоб на класних заняттях, а не при виконанні домашніх завдань, відбувалося навчання учнів.

Не менш важливим було рішення з'їзду про те, щоб при навчанні дотримувалася принцип переходу від легкого матеріалу до більш складного, від форми занять у вигляді питання-відповідь до активізації викладання через систему класних бесід.

Незважаючи на те, що більшість пропозицій з'їздів так і не були запроваджені в практику роботи, з'їзди принесли попечителю округу А. А. Арцимовичу всеросійське визнання, а ідеї, висловлені на з'їздах, обговорювалися на багатьох земських і губернських з'їздах вчителів Росії.

З'їзди привернули до себе увагу і преси. Газета «Одеський вісник» у № 143 за 1864 рік писала: «... ми ожидаем от нашего съезда решения многих коренных задач общественного воспитания, мы надеемся, что в этом отношении он превзойдет последний Киевский съезд, результаты которого остались совершенно незамеченными публикой».

З підсумками роботи Одеських з'їздів директорів і вчителів гімназій ознайомила вся

Росія, протоколи обох з'їздів були віддруковані в Санкт-Петербурзі. Багатьох реакційних діячів непокоїло притягнення суспільства до обговорення недоліків в роботі народних училищ і гімназій. Реакціонер М. Н. Катков на сторінках «Московских ведомостей» у 1864 році розпочав наступ на «дерзновенные умствования» А. А. Арцимовича. Попечителя звинуватили в підтримці польського повстання 1863 року і зв'язках з усіма революційними центрами Європи, у вигнанні слов'ян із училищ Новоросійського краю.

На думку консервативного публіциста Е. С. Андріївського, такі люди, як М. І. Пирогов, О. В. Головнін, А. А. Арцимович, розбестили молодь до недозволених розмірів, гімназії «довели до морального розладу, науку — до розрухи».

А. А. Арцимович зробив спробу виправдатися, шукав захисту в уряді, на який посилювався тиск реакціонерів. Виступ окружного інспектора В. Г. Варенцова в газеті «Одеський вісник» з детальною відповіддю тим, хто займався наклепництвом, вже нічого не міг змінити. Після звільнення у квітні 1866 року з посади міністра народної освіти О. В. Головніна і призначення на цю посаду обер-прокурора синоду графа Д. А. Толстого питання про звільнення Адама Антоновича Арцимовича з посади попечителя Одеського учбового округу практично було вирішено. 17 червня 1866 року А. А. Арцимович залишив свою посаду. Новим попечителем було призначено Сергія Платоновича Голубцова, слухняного виконавця офіційної урядової політики, який у 1868 році провів свій перший вчительський з'їзд, про рішення якого уряду Російської імперії нічого не було відомо.

Про характер і спрямованість офіційної політики уряду свідчить таємна доповідна записка на ім'я Імператора Олександра II нового

міністра освіти Д. А. Толстого: «Позволю себе откровенно заявить перед Вашим Императорским Величеством мое глубокое убеждение, что важное дело народного образования правительство не должно выпускать из своих рук (эти слова подчеркнуты царем, который тут же на полях написал: «ни под каким видом»), что предоставление земствам права готовить учителей для народа... весьма нежелательно и что по сему следовало бы отклонять ходатайства земств об открытии новых учительских семинарий, а учреждать их исключительно за счет правительства (подчеркнуто Александром II, а на полях им же написано: «Да!»)... ни для кого не тайна, что у нас есть земства, стремящиеся в ущерб правительству захватить все в свои руки; но ужели им может быть отдано образование народа, т. е. будущность страны?»

...Вмер Адам Антонович Арцимович в м. Одесі 15 січня 1893 року на 65 році життя.

Література

1. Алабин П. В. Двадцатилетие Самары как губернского города. (Историко-статистический очерк). — Самара, 1877. — С. 543—545.
2. Венгеров С. А. Источники словаря русских писателей: В 4 т. — СПб.: Тип. Императорской Академии наук, 1900—1917. — Т. 1. — 813 с.
3. Исторический вестник. — 1893. — Март. — Т. LI. — С. 936.
4. Наша школа. — 1999. — № 1. — С. 68—73.
5. Одесса. 1794—1894. Издание общественного управления к столетию города. — 1895. — 836 с.
6. Протоколы Второго педагогического съезда директоров и учителей, проходившего в Одессе с 25 июня по 14 июля 1865 года. — СПб., 1865.
7. Протоколы педагогического съезда директоров и учителей, проходившего в Одессе со 2 по 14 июля 1864 года. — СПб., 1864.

Л. І. ФУРСЕНКО,
ст. викладач кафедри менеджменту і розвитку освіти ООІУВ.

Педагогіка і психологія

МОДУЛЬНИЙ ПІДХІД ДО ПРОФОРІЄНТАЦІЙНОЇ РОБОТИ ЯК СКЛАДОВА ЧАСТИНА ПЕДАГОГІЧНОЇ СИСТЕМИ

Перехід до ринку праці не тільки вніс корективи, але й істотно змінив підходи до розробки теорії і практики професійного самовизначення молоді. Справа в тому, що в умовах жорсткого ринку не всі робітники мають постійно оплачувану роботу протягом усього трудового життя, тим більше таку, яка пов'язана з однією і тією ж професією. У зв'язку з цим

кожному спеціалісту необхідно не тільки постійно поглиблювати професійні знання, але й бути готовим до зміни виду професійної діяльності, вміти виявляти економічну активність; самореалізуватись в іншій площині суспільних робіт, виконуючи функції «вільного носія» соціальних послуг. Ринок спричиняє і такі явища, як безробіття, формування нових госпо-

дарських структур (державних і приватних), перепідготовка і переміщення значних мас людей.

Як показало наше дослідження, сучасна молодь виявилася недостатньо підготовленою до нових вимог політичної, соціально-економічної і кадрової ситуації. Одержали широке поширення такі негативні риси, як користолюбство, агресивність, лицемірство, конформізм. Серйозному перекручуванню піддалася система уявлень про престижність освіти, відбулася переоцінка моральних цінностей, знизилася культура праці, що позначилося на шкільному навчанні. Тому об'єктом нашого дослідження став навчально-виховний процес у старшій школі. Предмет дослідження — зміст, педагогічні умови та засоби формування у старшокласників свідомого ставлення до вибору професії. Мета дослідження — розробка, теоретичне обґрунтування та експериментальна перевірка ефективності модульного підходу у розробці спеціального факультативу професійної орієнтації старшокласників.

Виходячи з мети професійно-технічної діяльності в сучасних умовах розбудови демократичного суспільства з ринковою економікою, в дослідженні нами були впроваджені оригінальні підходи щодо професійної орієнтації у навчанні старшокласників, спрямованої на формування рефлексивних здібностей щодо визначення підстав у майбутньому професійному виборі, пізнання власної діяльності, вміння бачити в ній успіхи, помилки, виправляти їх у підготовці до професійного самовизначення. Професійне самовизначення нами розглядалося як складний динамічний процес формування особистістю відношення до професійно-технічної діяльності, професійно-трудового середовища, розвитку духовних і фізичних сил, формування адекватних їм професійних планів і намірів, реалістичної уяви себе як майбутнього професіонала.

Ці підходи були нами використані при розробці змісту факультативу для учнів 9—10 класів «Технічні професії», який був апробований в школах Ізмайльського району.

Факультативний курс «Технічні професії» спрямований на надання допомоги учням у професійному самовизначенні, плануванні своєї майбутньої кар'єри при виборі технічних професій. Основними завданнями факультативу є такі: актуалізувати процес професійного самовизначення старшокласників за рахунок активізації їхніх особистісних ресурсів; забезпечувати системою відомостей про світ сучасних технічних професій; розвивати здатність адаптуватися в реальних соціально-економічних умовах.

Факультативний курс містить чотири змістовні блоки: мотиваційний, інформаційний, діагностичний і проєктивний, в яких вирізняються теоретична і практична частини. Теоретична частина містить психологічну складову

вивчення «образу «Я», професіознавчу складову — вивчення світу технічної праці і технічних професій. У процесі вивчення факультативу старшокласники засвоювали такі базові поняття, як алгоритм аналізу професії, характеристика професійно-технічної діяльності, класифікація технічних професій тощо, активно працювали з методиками стосовно самопізнання. Все це сприяло забезпеченню адекватності і глибокої усвідомленості подальшого професійного вибору, сформованості особистих професійних планів у більшості випускників до моменту закінчення школи.

Продовження роботи в межах визначених напрямів (модулів) відбувалося й у випускних класах. Особливість підходу при цьому полягала в тому, що максимально враховувались рекомендації до самооцінки учнів на підставах попередніх професійних проб для профільного навчання; відбувалася консультативна робота щодо корекції власних професійних планів.

При вивченні теоретичної частини курсу учні отримували уявлення про багатство внутрішнього, психологічного світу людини і розмаїття світу професій, що забезпечувало їм можливість безпосередньо охарактеризувати «образ «Я» і скласти особисту програму професійного самовдосконалення. Нами були розроблені базові характеристики модулів професійної орієнтації, які представлені в таблиці.

Отже, ми виділили чотири модулі: мотивування, інформування, діагностування та проєктування. При цьому для кожного модуля ми враховували базові характеристики, а саме: провідну мету, системостворювальний принцип, найбільш суттєві особливості, методи і засоби.

Кожен модуль відповідає певній фазі професіоналізації (професійного становлення) і є своєрідним та необхідним. Загальна послідовність модулів відповідає динаміці розгортання діяльності: мотив, мета, орієнтовна основа, дії. Схематично взаємозв'язок модулів можна показати таким чином: «хочу» — «знаю» — «можу» — «дію». Розробка модулів відповідає «синтезу» профорієнтаційних концептів: профорієнтація як агітаційно-пропагандистський аспект соціально-трудового виховання (А. Сазонов) [1]; профорієнтація як забезпечення інформаційних можливостей вибору (М. Пряжников) [2]; профорієнтація як орієнтація у професійній придатності (К. Гуревич) [3]; профорієнтація як засіб адаптації в сучасному соціальному житті (В. Васильков) [4, 5].

Робота в межах кожного із зазначених модулів передбачала детальну проробку матеріалу: уточнення переліку знань і вмінь, які повинні бути сформовані в учнів на кожному етапі; виявлення зв'язків із загальноосвітніми предметами, предметною сферою трудового навчання; визначення співвідношення з виробничим оточенням школи, оцінка політехнічної, профорієнтаційної значимості і виховної спря-

мованості матеріалу, відбраного для вивчення; добір професіографічної літератури з технономічних спеціальностей, узгодження занять з відповідними підприємствами; визначення рівня доступності, науковості матеріалу; підготовка матеріально-технічного оснащення занять, вибір дидактичних засобів.

Планування занять передбачало визначення ролі і місця даного заняття в загальній системі модулів; формулювання теми і мети заняття; добір змісту навчального матеріалу; вибір основних форм організації і методів навчання; добір матеріально-технічного оснащення заняття; складання робочого плану заняття.

Цілі заняття в межах зазначеного модуля є запланованим і очікуваним результатом діяльності викладача і поділяються на пізнавальні (нарошування знань, умінь, навичок учнів), розвивальні (формування в учнів технічного мислення, моторики), виховні (розвиток в учнів професійно значимих якостей особистості).

Усі розроблені нами методики щодо діагностики технічних професій відповідають класифікації технічних професій. Учні після заповнення щоденника одержували свій психологічний портрет з основними характеристиками професійно значимих якостей.

Розглянемо кожний із модулів.

Модуль 1. Мотивування

Мета: формування позитивного ставлення, інтересу і мотивації до вибору професій типу «людина—техніка».

Формуванню позитивного ставлення до мотивації сприяло створення ситуації переживан-

ня позитивного відношення до професії. Особливості модуля: опора на позитивні сторони професії; «кристалізація» позитивного емоційного ставлення до професій типу «людина—техніка», інтересу до них.

Вони сприяють виявленню переважних областей усвідомлення пізнавальних і професійних інтересів, схильностей до технономічного типу професійної діяльності.

Модуль 2. Інформування

Мета: формування уявлень про спектр професій типу «людина — техніка», умови та кваліфікаційні вимоги професії.

Інформованості учнів сприяло створення варіативних можливостей для прямого доступу до інформації про професії. Особливості модуля: формування широкої інформаційно-довідкової бази щодо професій типу «людина—техніка»; всебічність опису професії (зміст діяльності, освітньо-кваліфікаційна динаміка; умови діяльності — фізичні та екологігієнічні, соціальні, економічні, в т. ч. й ринкові тощо).

Модуль 3. Діагностування

Зупинимось більш детально на цьому модулі.

Мета: сформувати в учнів уявлення про власні можливості щодо професій типу «людина—техніка». Головний принцип роботи у модулі діагностико-корекційний. Особливості модуля: формування умов для всебічного само-

Таблиця

Базові характеристики модулів професійної орієнтації

Модуль	Базові характеристики модуля			
	Провідна мета	Системстворювальний принцип	Найбільш суттєві особливості	Методи і засоби
Мотивування	Формування інтересу до професії	Опора на позитивні сторони професії	Акцент на позитивно-емоційному ставленні	Сюжетно-інформаційні; комунікативні; емоційно-рефлексивні; візуально-практичні
Інформування	Формування широкого спектру знань про професії	Повнота інформації про професії (у тому числі обмеження)	Акцент на структурній організованості професійної інформації	Інформування; організація інформаційного пошуку
Діагностування	Виявлення й усвідомлення рівня відповідних якостей («технічності»)	Діагностико-корекційний	Діагностика з ефектом варіативності вибору	Аналіз продуктів діяльності; тестування «технічності»; технічні проби
Проектування	Формування активного проекту професійного становлення та відповідної кар'єри в сучасних умовах ринку	Професійна соціалізація в сучасних ринкових умовах	Проектування на основі зіставлення можливостей професійного і соціального становлення особистості	Індивідуальне активне проектування; формування навичок самоаналізу і самоуправління

виявлення здатності до професій типу «людина—техніка»; дворівнева диференціація самовизначення: міжтипова (тип «людина—техніка»/не тип «людина—техніка»); внутрішньотипова (за змістом базового механізму технічного засобу, за місцем суб'єкта у взаємодії «людина—техніка», за способом інтелектуальної діяльності; за освітньо-кваліфікаційним рівнем; за іншими умовами професійної діяльності).

Після роботи в психодіагностичному блоці учні оцінювали кожну з виконаних ними проб за десятибальною шкалою, керуючись такими ознаками: інтерес до роботи, якість виконання, задоволеність результатом, а потім визначали формулу тих професій, яким віддається перевага.

Щоденник, в якому учень записує свої досягнення, зберігається у нього і ведеться за вільною формою. Учень може користуватися щоденником у вільний час для того, щоб переконатися в правильності оцінки своїх особливостей, порадитись з батьками, внести доповнення, визначити результати у просуванні до власного усвідомленого й адекватного вибору професії.

Модуль, поданий темами, що характеризують ознаки професійної діяльності, передбачає в теоретичному плані знайомство учнів із психологічними ресурсами особистості (психологічні особливості, емоційні, вольові, інтелектуальні і комунікативні якості) стосовно технономічних професій. Завершується ця теоретична частина заняття бесідами, на яких школярів підводять до усвідомлення невичерпності людських ресурсів, до розуміння ідеї самореалізації для формування майбутньої професійної кар'єри.

Модуль 4. Проектування

Мета: сформувати самоорганізаційні вміння щодо створення і поступової реалізації програми опанування професій типу «людина—техніка». Проектування передбачає вміння прогнозувати. Особливості модуля: формування вміння самостійно проектувати опанування професії; формування уявлень про професійну соціалізацію.

Засоби і методи: індивідуальне проектування; організація самовиховання і самоуправління.

Особливе значення в цьому модулі займає вольова сфера особистості. Проектування життєдіяльності.

Познайомившись із розмаїттям світу професій й отримавши уявлення про методіку його пізнання й аналізу, учень знаходить можливість розширювати свої знання про професії і свідомо вибирати для себе трудову діяльність. У нього неминуче з'являється питання: «А де я буду працювати? Кому потрібна моя праця? Що мене чекає?»

У нашому дослідженні ми вважали за важливе, спираючись на приклади з практики впливу ринкових відносин вітчизняного і закордонного досвіду на світ технічних професій, формування уявлення про нові економічні поняття, такі як: структурна перебудова економіки, маркетинг, менеджмент тощо.

Результати контрольного зрізу довели ефективність модульного чотириконтентного підходу до організації факультативу і консультаційної допомоги. Ефективність факультативу визначилась в усіх показниках.

Аналіз статистичного зв'язку встановлених параметрів методом факторної ротації визначив найбільший вплив чинника «усвідомленості» на решту показників. Отже, завдання щодо профорієнтації на технономічні професії має ставитись не в аспекті попередньої підготовки до професії, а в напрямку глибокої рефлексивної проробки змісту діяльності, власних можливостей і соціального професійного проектування.

Технологічною формою здійснення профорієнтації стала розробка факультативу на модульній основі з визначенням послідовних компонентів: мотиваційного, інформаційно-змістовного, діагностико-корекційного і проектувального.

Особливістю проектування формуючого експерименту стало включення з метою діагностики і корекції професійно значимих якостей відносно технономічних професій шестикомпонентної структури професійно-технічних проб, які були одержані за допомогою простого комбінування «фізичної природи техніки», що є предметом праці в групі професій, і завдань, які доведеться вирішити (виконавчих або творчих). Визначення педагогічно доцільних підходів і технологічного інструментарію створило необхідні умови для їх практичного використання в прикладному експерименті.

Література

1. Сазонов А. Д., Кулагин Н. Н., Меньшиков А. П. и др. Профессиональная ориентация молодежи. — М.: Высшая школа, 1989. — 271 с.
2. Пряжников Н. С. Профессиональное и личностное самоопределение. — М.; Воронеж, 1996. — 256 с.
3. Пряжников Н. С. Психологический смысл труда: Учебное пособие к курсу «Психология труда и инженерная психология». — М.; Воронеж, 1997. — 352 с.
4. Гуревич К. М. Профессиональная пригодность и основные свойства нервной системы. — М.: Наука, 1970. — 211 с.
5. Васильков В. И. Соціально-психологічні питання професійного самовизначення старшокласників у сучасних умовах // Педагогіка і психологія. — 1999. — № 3. — С. 59—66.
6. Васильков В. Н. Профорієнтація учасників шкіл і ПТУ. — Донецьк, 1995. — 162 с.

Л. Б. КУЛІНЕНКО,

канд. пед. наук, в. о. доцента кафедри загальнотехнічних дисциплін, декан педагогічного факультету Ізмайльського державного гуманітарного університету.

АКМЕОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ

Завдання вищих педагогічних закладів — допомогти майбутньому фахівцю опанувати основи майстерності для усвідомленого і продуктивного початку професійної діяльності: сформувати гуманістичну спрямованість, дати ґрунтовні знання, розвинути педагогічні здібності, озброїти технікою взаємодії, підготувати до професійного аналізу великого розмаїття педагогічних ситуацій. Спрямованість на професійну майстерність допомагає майбутньому фахівцю обрати мету і спонукає до пошуку способів її реалізації — педагогічних технологій. Усвідомлення мети зумовлює потребу в знаннях, і тоді сплав гуманістичної спрямованості та професійної компетентності стає основою для саморозвитку педагога, забезпечуючи можливість осмислювати суперечності між обраною програмою виховання і реальним процесом її здійснення. Саме це є внутрішнім стимулом педагога, щоб поглибити знання і стати педагогом-майстром.

Наука про найвищі досягнення в області професійної майстерності здобула назву — «акмеологія». Акмеологія вивчає проблеми підвищення продуктивності професійної діяльності, виявлення закономірностей і факторів удосконалення професійної майстерності. Грецьке слово «акме» означає вищу ступінь чогось, вершину. Таким чином акмеологія — це наука про специфіку формування зрілих людей [5]. Головною категорією її дослідження є категорія професіоналізму діяльності, яка розкривається через поняття продуктивності і ефективності педагогічної діяльності. Акмеологія також вивчає нові підходи і методи удосконалення професійної майстерності.

О. О. Бодальов дає таке визначення науки: «Акмеологія всебічно висвітлює особливості... важливої сходинки, яку проходить людина в своєму розвитку — сходинки зрілості. Вона виявляє однакове й різне в ній у різних людей і в такому ж ключі виявляє у них своєрідність дій факторів, які обумовлюють індивідуальну карту зрілості» [2]. Але ж зовсім інший науковий статус набуває акмеологія як тільки її об'єктом стає не широкий спектр різноманітних характеристик зрілої людини, а перш за все, майстерність її професійної діяльності, її професіоналізм, з точки зору якого акмеологією досліджуються різні сторони життя дорослої людини, характеристики її психіки, умови виховання і освіти, засоби і технології здійснення професійної діяльності і т. ін., але вже в перспективі виявлення, вивчення і подальшого практичного використання різноманітних факторів, які сприяють досягненню вершин професіоналізму.

Дослідження самої професії, її технології — необхідна складова частина акмеологічних досліджень, без яких не можуть бути створені акмеологічні програми, до яких входять загальноорозвиваючі елементи, спрямовані на досягнення єдиної мети — підвищення рівня професіоналізму в конкретній професії.

Курс «Основи педагогічної майстерності» сприяє підвищенню у студентів професійних знань і вмінь, допомагає стати справжніми спеціалістами. Зміст курсу представляє собою акмеологічну технологію, за допомогою якої викладачі формують професійні знання і вміння студентів. Програма передбачає не епізодичну підготовку майбутніх фахівців, а послідовну, цілеспрямовану і систематичну роботу з ними. Процес формування професійних знань і вмінь майбутніх фахівців відповідно до даної програми відбувається у декілька етапів і завершується моделюванням, складанням і захистом індивідуальних програм сучасної і перспективної діяльності студентів. Передбачається така послідовність етапів: інформаційне отримання основних теоретичних знань про педагогічну майстерність; вивчення творчої діяльності класиків педагогіки; моделювання педагогічних ситуацій; педагогічна практика: діяльність студентів у ролі викладачів; оцінка майбутніми педагогами здобутих знань, узагальнення передового педагогічного досвіду, аналіз своєї діяльності; захист індивідуальних програм своєї майбутньої діяльності.

Для активізації діяльності студентів на досягнення досконалості в роботі на кожному з етапів ми роз'яснювали, що означає «досягати вершин професіоналізму». Критеріями майстерності педагога ми вважали: доцільність (за спрямованістю), продуктивність (за результатами), діалогічність (характер стосунків з дітьми), оптимальність (у виборі заходів), творчість (за змістом діяльності). Орієнтирами виділили чотири рівня майстерності:

1. Елементарний рівень. У педагога наявні лише окремі якості професійної діяльності. Найчастіше — це володіння знаннями для виконання педагогічної дії, володіння предметом викладання. Проте через відсутність спрямованості на розвиток вихованців, недостатню техніку організації діалогу, продуктивність навчально-виховної діяльності є низькою.

2. Базовий рівень. Педагог володіє основами майстерності: педагогічні дії гуманістично зорієнтовані, стосунки з дітьми і колегами розвиваються на позитивній основі, добре засвоєно предмет викладання, методично

впевнено і самостійно організовано навчально-виховний процес на занятті. Цього рівня, як правило, досягають наприкінці навчання у вузі.

3. Досконалий рівень. Характеризується чіткою спрямованістю дій педагога, їх високою якістю, діалогічною взаємодією у спілкуванні. Педагог самостійно планує і організовує свою діяльність на тривалий проміжок часу, маючи головним завданням розвиток особистості дитини.

4. Творчий рівень. Характеризується ініціативністю і творчим підходом до організації професійної діяльності. Педагог самостійно конструює оригінальні, педагогічно доцільні прийоми взаємодії, спираючись на рефлексивний аналіз. Сформовано індивідуальний стиль професійної діяльності [4].

Ми розглядали моделі вищих рівнів професійно-педагогічної діяльності у двох напрямках: «від професії» та «особистості». У випадку професіографічних моделей особистості вибір головних професійно значущих якостей здійснювався на основі вимог, які необхідні педагогічній професії. На відміну від професіографічних моделей особистості персоніологічні моделі засновувалися на виборі базових професійно важливих властивостей і якостей, виходячи із загальнопсихологічних уявлень про особистість, при цьому малася на увазі її багатофакторна структура. В обох випадках міра співвідношення реально сформованої системи професійно значущих якостей особистості еталонним моделям була інтерпретована як міра психологічної підготовки або рівень професійної майстерності фахівця у педагогічній діяльності. Вважалося доцільним, що при цілеспрямованому формуванні професійно-педагогічної майстерності буде більш ефективним те навчання, яке моделює реальну технологію педагогічної праці. У формуванні професійної майстерності ми йшли не від знань, а від цілей, без визначення яких важко було б зорієнтуватися, що потрібно і що непотрібно знати фахівцю у тій чи іншій професії. Багато факторів свідчили про те, що кращими педагогами були ті, хто добре уявляв кінцеву мету навчання, співвідносив з нею і підкоряв їй найближчі цілі навчально-виховного процесу.

У формуванні майстерності майбутнього фахівця велику роль грали і рефлексійні процеси та процеси аналізу і прогнозування ефективності дій по відношенню до вихованців і самого себе. Так, прогнози базувалися на основі оцінки перспективного, сучасного і минулого професійного розвитку особистості. З оцінки, точніше з самооцінки педагогом свого «актуального Я», «ретроспективного Я», «ідеального Я» і «рефлексійного Я» складалася самосвідомість. «Ретроспективне Я» — це те, яким себе бачив педагог у минулому, «ідеальне Я» — яким би він хотів стати в майбутньому, «рефлексійне

Я» — яким, на його погляд, його бачать інші люди і «актуальне Я» — яким педагог бачить себе у теперішній час. У процесі становлення майбутнього фахівця ми бачили, що перспективний тип розвитку людини як педагога зростає від ретроспективного уявлення про себе до ідеального.

Досліджуючи проблему, ми переконалися, що удосконалювати педагогічну майстерність потрібно не тільки майбутнім фахівцям, але й сучасним викладачам. Однією з ефективних форм удосконалення професійної діяльності ми вважали відвідування занять, в процесі яких вивчався досвід роботи кожного педагога-майстра. Аналізуючи ці дані, ми ґрунтувалися на дослідженнях Г. Б. Скок, який вивчав проблеми підвищення педагогічної майстерності викладачів вищої школи засобами корекції і самокорекції їх педагогічної діяльності. Автор виявила у педагогів велику кількість стійких стереотипів:

1) створення навчально-виховного процесу за традиційною схемою (висловлення — сприйняття — відтворення — закріплення);

2) наявність предметно-методичної спрямованості у діяльності педагогів замість виховної;

3) бажання зберігати традиційний спосіб викладання;

4) абсолютизація контролю;

5) домінування особистої активності і подолання активності студентів на заняттях усіх видів;

6) перенесення оцінки успішності на оцінку особистості і навпаки;

7) прагнення до деталізації і більш повної передачі інформації;

8) заміна організації навчальної діяльності студентів контролем за їх поведінкою і т. ін.

Одним із засобів подолання негативних стереотипів у діяльності педагогів Г. Б. Скок вважає розробку ідеальної моделі педагогічної діяльності, за якою педагог зміг би порівняти свою діяльність з діяльністю інших педагогів. Дослідження І. В. Кузьміної, В. П. Саврасова та інших авторів показали, що у педагога з великим стажем і досвідом роботи через відсутність або низьку психолого-педагогічну підготовку не сформована концептуальна основа, тобто система понять, у рамках яких він мав би можливість аналізувати особисту діяльність, узагальнювати свій особистий досвід і передавати його іншим.

Таким чином, важливими шляхами педагогічного самовдосконалення, набуття професіоналізму, майстерності можна вважати оцінку педагогом себе через оцінку інших, оцінку своєї роботи шляхом порівняння фактичного стану речей з еталонами, усвідомлене подолання непродуктивних прийомів роботи з наступним засвоєнням запропонованих, створення

умов для об'єднання наукової і педагогічної творчості.

Література

1. *Ананьев Б. Г.* О проблемах современного человекознания. — М.: Наука, 1977.
2. *Бодалев А. А.* Акмеология как научная дисциплина. — М., 1992.
3. *Деркач А. А., Кузьмина Н. В.* Акмеология: пути достижения вершин профессионализма. — М., 1993.

4. *Зязюн І. А.* Педагогічна майстерність. — К., 1997.
5. *Кузьміна Н. В.* Предмет акмеології. — СПб., 1996.

А. Г. КОЛЕСНИК,

канд. пед. наук, доцент кафедри дошкільної педагогіки ПДПУ імені К. Д. Ушинського,

І. А. КНЯЖЕВА,

канд. пед. наук, доцент кафедри дошкільної педагогіки ПДПУ імені К. Д. Ушинського.

ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ І РОЗВИТКУ ПРОБЛЕМИ НАРКОМАНІЇ

Результати соціологічних досліджень свідчать, що за останні 10 років спостерігається тенденція до прогресуючого зростання кількості постійних споживачів наркотиків. Серед учнів шкіл, гімназій, ліцеїв приріст у 2003 році в порівнянні з 1993 склав 8,9%. Серед студентів вищих навчальних закладів — 4,7%. Особливо високий рівень зростання кількості наркоманів спостерігається серед учнів СПТУ — 18,6%. Відзначається також значне омолодження контингенту споживачів наркотиків з одночасним поширенням спектру вживаних речовин. Складається враження, що не вживати наркотики в дитячому і підлітковому середовищі стало чимось непрестижним, несучасним. Життєві успіхи, духовне збагачення, комунікаційні реакції, сексуальна поведінка все частіше розглядаються молоддю з позиції наркотичного сп'яніння.

Наркотизація охопила усі регіони України. Стосовно особливостей розповсюдження наркоманії в Україні слід зазначити зміну соціального статусу типового наркомана. Якщо раніше ця проблема була притаманна найбільшому прошарку населення, то сьогодні на шлях наркотизації стає все більше підлітків із сімей з високим рівнем забезпеченості.

Досвід роботи в даному напрямку свідчить, що антинаркотична боротьба повинна базуватися на добре організованих законодавчих і медико-гігієнічних, адміністративних і педагогічних заходах, які повинні проводити різні відомства і громадські організації. Сьогодні є багато фундаментальних досліджень, які висвітлюють окремі аспекти цієї проблеми (В. В. Ковальов, І. П. Лисенко, Н. Ю. Максимова, П. Ю. Дупленко, В. Г. Білявський, В. М. Синицький, М. Є. Сурмило та ін.).

Аналізу незаконного обігу наркотичних засобів присвятили свої роботи Л. М. Анісімов, С. П. Гарницький, В. О. Глушков, С. П. Дідківська, Н. А. Карпович, О. В. Колесник, Н. Ш. Курманов, Н. А. Мірошніченко, А. А. Музика, В. М. Смітєнко, М. С. Хрупа та ін.

Вирішенням проблем ефективного лікування залежності та профілактики наркоманії

сьогодні займаються як медичні працівники, так і психологи та педагоги (В. С. Битенський, В. О. Татенко, Т. М. Титаренко, В. М. Оржеховська, J. T. Haskins, I. A. Kutsenok, A. Seoane та ін.).

Аналіз наукової літератури з проблем наркоманії свідчить, що ефективно боротися з наркоманією можливо тільки тоді, коли вивчено наявний багатий вітчизняний і закордонний досвід щодо профілактики наркоманії, а також вивчена і проаналізована історія походження і поширення наркотичних речовин, тобто, розкриті основні історичні корені «чуми нашого часу» — наркоманії.

Вирішення даної проблеми в історичному плані представляє собою лише один напрямок комплексного міжнародного дослідження, основною метою якого є прийняття дійсно вагомих заходів різноманітного характеру для обмеження незаконного обігу наркотичних засобів із подальшим оздоровленням суспільства.

Метою даної статті є аналіз історії виникнення і розвитку проблеми наркоманії в нашому суспільстві, визначення основних осередків первинної наркоманії, а також виділення основних історичних етапів розвитку наркоманії.

Якщо зазирнути вглиб історії розвитку людського суспільства і простежити історію розвитку проблеми наркоманії, необхідно зазначити, що виготовлення і застосування наркотичних речовин мало місце ще в далекій давнині. Наркомістки рослини в усі історичні часи життя людини і суспільства були його постійними небезпечними супутниками. На думку багатьох вчених, які займаються вивченням проблеми наркоманії, ще за багато століть до нашої ери людина вперше випадково познайомилася з наркотичними речовинами.

Існує гіпотеза, що ще в ранньому палеоліті, тобто 40 000—10 000 тисяч років до нашої ери, відбулося перше випадкове знайомство людини з наркотиками, вірніше з наркомісткими рослинами. Підтвердженням даної гіпотези є те, що при археологічних розкопках у Європі та інших частинах світу, у поселеннях людей ще кам'яного віку серед харчових відходів

знайдені насіння опіумного маку. Ці дані дають підставу стверджувати, що опіумний мак як наркомістка рослина вживався людиною ще в кам'яному віці.

На думку більшості дослідників, вживання наркотичних речовин носило спочатку тільки побутовий, індивідуальний характер і найчастіше застосувалось для забезпечення релігійних ритуалів у місцях, де в силу кліматичних і ґрунтових умов ростуть наркомісткі рослини, тобто в так званих осередках первинної наркоманії.

Дану особливість вживання наркотиків в осередках первинної наркоманії дуже чітко відзначають відомі психологи В. О. Татенко і Т. М. Титаренко: «...Спочатку наркомісткі рослини використовували тільки служителі культу і віщуни, щоб викликати у віруючих порушення свідомості і почуття особливого психологічного підйому під час богослужіння, ритуальних обрядів і пророцтва» [7, 94].

Достовірно відомо з археологічних розкопок і літературних джерел минулих століть, що в Древньому Єгипті, Древній Греції і Древньому Римі були вже відомі наркотичні властивості опіумного маку та індійських конопель. Перші письмові згадування про смолу індійських конопель можна знайти у китайських письменнях VIII—IX століть до нашої ери, її оп'янюючі властивості ще описав відомий грецький історик Геродот. Згадування про розведення опійного маку є у найбільш відомій стародавній пам'ятці «Іліаді» Гомера, яка належить до Троянського циклу давньогрецьких сказань.

Також з археологічних джерел відомо, що древні народи використовували в релігійних цілях не тільки опіумний мак та індійську коноплю, але й галюциногенні гриби. Дослідники, які займаються історичними аспектами проблем наркоманії, відзначають, що у Древній Мексиці так звані «віщуни», а в Росії «сибірські шамани» під час ритуальних обрядів поїдали отруйні галюциногенні гриби для входження у специфічний стан екстазу, в якому вони могли пророкувати хід майбутніх подій, встановлювати контакт із надприродними силами та померлими.

За древніми суворими релігійними звичаями наркотичні речовини могли вживати тільки обрані шамани, віщуни, служителі культу) і тільки з конкретною містично-релігійною метою — входження в стан екстазу або трансу. Самовільне вживання наркотичних речовин не посвяченими людьми спричиняло найсуворіше — смертне покарання.

Даний підхід спочатку забезпечував суворий контроль за поширенням і споживанням наркотиків і не дозволяв наркоманії в так званих осередках первинної наркоманії вийти з-під пильного контролю релігійних або племінних лідерів. Тому в Європі аж до XIII століття, поки хрестоносці не привезли з Близького Сходу опіум, не існувало такої складної проблеми, як масове вживання наркотиків.

На відміну від Європи, в Середній Азії проблема наркоманії має більш складні історичні та соціально-релігійні корені. У Середній Азії вживання анаші (похідний продукт коноплі) мало масовий характер з древніх часів. Спочатку суворі закони ісламу, а також шанування старшого покоління, стримували масове вживання наркотиків серед населення Середньої Азії, але незабаром проблема наркоманії вийшла з-під контролю, і вживання анаші стало розглядатися як елемент національно-культурного побуту і сприйматися як досить звичайне, повсякденне явище, тобто були створені ідеальні соціально-релігійні умови для культивування і поширення наркомістких рослин.

Анашу у державах Середньої Азії не тільки регулярно курили, але й використовували як добавку і приправу до харчових продуктів і напоїв. Анаша була складовою частиною деяких цукерок, що веселять, різних напоїв, анаша служила навіть добавкою в супи. Як відзначає Н. Ю. Максимова, ці наркомісткі продукти вживали в їжу не тільки чоловіки, але й жінки і навіть діти [4, 38—39].

У багатьох державах Середньої Азії того часу анаша продавалася у будь-якій крамниці і чайхані. Існували спеціальні заклади для паління конопель — «наш-хана». Курили анашу у суміші з тютюном, використовуючи для цього спеціальний чилим — судина з гарбуза, наполовину наповнена водою, щоб дим проходив крізь воду й очищався від «шкідливих», на думку наркоманів, речовин. Вони припускали, що в димі, після його проходження крізь воду, зберігаються лише «корисні» речовини. Курці-наркомани сідали в кружок і, передаючи один одному чилим, затагувалися один або два рази, намагаючись вдихнути як найглибше.

Людина в чалмі з відчуженим поглядом і довгою трубкою (кальяном) у зубах стала як би символом поступово деградуючої Середньої Азії. Масове вживання анаші в Середній Азії стало, на думку Н. Ю. Максимової — «однією з причин ослаблення і деградації колись сильного, високо розвиненого, високо освіченого і процвітаючого могутнього Древнього Сходу» [4, 38—39].

Вживання наркотиків мало місце і серед населення Південної Америки. Індіанці Південної Америки у стародавні часи, відправляючись у далекий перехід або під час важкої роботи, брали із собою листки коки як засіб, що знімає втому і викликає відчуття припливу сил. Щодня вживаючи листки коки, індіанці перетворювалися в старців у віці тридцяти років. Регулярне вживання листків коки сприяло високій смертності серед індіанців. Кока в Південній Америці була також складовою частиною релігійних обрядів і навіть предметом традиційної національної кухні. Її листя, що ростуть на невеликому кущику, у сприйнятті інків мали релігійне походження. У Інкській імперії вживання коки було привілею «дітей

сонця», як називали себе представники етносу, що панували в ті часи.

Вживання наркомістких рослин мало місце і на африканському континенті. Населенню Африканських країн ще з давніх часів була відома наркотична дія рослини «кат», але вживали її в їжу дуже обмежене коло осіб.

Таким чином, осередками первинної наркоманії у світі є, насамперед, деякі райони Південно-Східної Азії — джерелом наркоманії в цьому районі послужив опійний мак. Також до осередків первинної наркоманії можна віднести Південну Америку (рослина кока), країни Близького Сходу (деякі види коноплі). До осередків первинної наркоманії можна також віднести, хоча й у меншій мірі, Африканські країни (рослина кат), Сибір (галюциногенні гриби). В Африканських країнах і Сибірі в давні часи наркоманія не мала такого розмаху, як у Південно-Східній Азії і Південній Америці. В Африканських країнах і в Сибірі обмежене вживання наркомістких рослин не вийшло з-під контролю шаманів та віщунів.

Як зазначає М. А. Галагузова [8], вже у XVIII столітті вживанню наркотиків було вперше надано політичної забарвленості. Це було пов'язано з поширенням масового вживання наркотиків з метою підпорядкування однієї держави іншій, що призвело до руйнування здоров'я нації в «окремо взятих» державах, тобто проблема наркоманії в суспільстві зробила принциповий стрибок у своєму розвитку і перейшла з релігійно-містичного положення, прерогативи «обраних людей», у положення масового вживання наркотиків простими людьми в цілому світі.

XVIII століття в плані поширення наркотиків ознаменувалось ще однією важливою, страшною за своїми наслідками подією. У XVIII столітті вперше виробництво наркотиків переходить із дрібного кустарного виробництва у велике промислове. Перше промислове виробництво опіуму було організоване у Бенгалії англійською компанією, яка володіла одноособовою монополією на виробництво опіуму у цій країні, який вона продавала Китаю.

Коли у 1820 році уряд Китаю ввів заборону на імпорту опіуму, уряд Великобританії у відповідь на односторонні дії Китаю по забороні імпорту опію розв'язав першу «опіумну війну» проти Китаю, а через 15 років спалахнула друга «опіумна війна», до якої вже приєдналися Франція й американці.

Китай програв війну і, рятуючи країну від поневолення і інфляції, сам став вирощувати власний опіумний мак [8, 243]. Торгівля опієм приносила настільки великий фінансовий прибуток, що будь-яке обмеження імпорту опіуму сприймалося як зазіхання на життєві інтереси її учасників. Таким чином, наркотики стали елементом міжнародної політики ще з XVIII століття.

Важливими історичними етапами розвитку наркоманії можна вважати також 1805 і 1853 роки. У 1805 році в Німеччині аптекар Зертюрнер вперше виділив алкалоїд опіуму, навіть малі дози якого викликали глибокий сон. Новій речовині Зертюрнер дав назву «морфій», на честь Морфея, грецького бога сну, який зазвичай зображувався у вигляді старого чоловіка з крилами і вінком із квіток маку на голові. У 1852 році була розкрита хімічна структура морфіну, що дало можливість синтезувати його штучно і зробити морфій ще дешевшим.

У 1853 році Олександром Будом, лікарем з Единбурга, була винайдена голка для підшкірної і внутрішньовенної ін'єкції. Даний винахід став не тільки великим проривом у медицині, це дозволило забезпечити внутрішньовенне введення лік в організм людини, що врятувало життя багатьох важко хворих людей. Даний винахід був використаний наркоманами, що породило нові проблеми, пов'язані з більш небезпечним внутрішньовенним введенням наркотику в організм людини і більш швидким звиканням до нього.

Поширенню наркоманії у XIX і на початку XX століття сприяло широке використання у медичній практиці наркотичних засобів як знеболюючих ліків. У цей період багато наркотичних засобів можна було вільно продавати і купувати в аптеках. Використання наркотичних засобів у медицині в XIX столітті без належного контролю, незрозуміння їх небезпечної побічної дії — наркотичної залежності, спричинило зростання числа випадків хворобливої пристрасті до наркотиків або як її назвали «медичної наркоманії». Особливо багато таких випадків медичної наркоманії з'явилось, як відзначає Д. В. Колесов, у період франко-пруської війни (1870—1871), коли морфін у вигляді ін'єкцій став широко застосовуватися для знеболювання поранених. У наступні періоди розвитку людства посилення й ослаблення наркоманії медичного походження відзначалося під час і після першої та другої світової війни.

Цікаво, що в історії розвитку наркоманії були спроби лікування наркоманії одного виду іншими типами наркотику. Так, наприклад, кокаїн — сильне місцеве анестезуюче і разом з тим стимулюючий засіб — знайшов первісне застосування не тільки через його властивості, але й як засіб, що полегшує симптоми морфійної наркоманії. Але поступово з'ясувалося, що до кокаїну теж розвивається хвороблива пристрасть, причому більш небезпечна за своїми наслідками і дуже важка в лікуванні [2, 79].

В історії розвитку наркоманії було дуже багато ситуативного і випадкового. Так, наприклад, у 30-х роках XX століття різкому зростанню наркотиків у молодіжному середовищі сприяла поява нового наркотику — ЛСД, що вперше був отриманий зовсім випадково в невеликому провінційному містечку Франції. У цьому місті був спечений хліб із пшеничного

борошна, зерна якого піддавалися зміні температури і вологості. Поївши цього хліба, люди ставали збудженими, балакучими, у деяких з'являлися галюцинації. В результаті численних лабораторних досліджень даного явища був виділений цвілевий мікроскопічний грибок, що у період збереження при великих коливаннях температури і вологості вразив зерна пшениці — в зернах накопичився алкалоїд, у якого в результаті досліджень були визначені сильні наркотичні властивості галюцинаційного характеру. Так досить випадково з'явився на світ новий небезпечний наркотик, який одержав назву ЛСД.

У ХХ столітті масовому поширенню наркоманії в США і колишньому СРСР сприяли десятки тисяч військовослужбовців, які повернулися з війни у В'єтнамі і Афганістані. Афганістан і В'єтнам завжди вважалися великими центрами виробництва і поширення наркотиків.

Під час війни, користуючись дешевим опіумом і героїном, багато військовослужбовців офіцерської і рядової ланки війська стали наркоманами, причому армійське начальство як в США, так і в колишньому СРСР поблажливо ставилося до цієї «слабості», найчастіше закриваючи на це очі. Армійське керівництво вважало, що вживання наркотиків полегшує труднощі військової служби, знімаючи стресові реакції організму, не бажані в ході бойових дій, а заодно і відганяє думки про безнадійність і несправедливість війни.

Повернувшись з війни, деякі з військовослужбовців не змогли жити без наркотиків. Важко переоцінити роль молодих і активних чоловіків, які жадають наркотиків і готові заради них на все для поширення наркотичної зарази серед населення.

У наш час на різні види наркотиків існує своєрідна мода. Сьогодні самим популярним молодіжним наркотиком є метилендіоксиметиламфетамін (МДМА), що у просторіччі зветься «екстазі». Цей наркотик є сильним стимулятором зі слабкою галюциногенною дією. У 1971 році МДМА був визнаний особливо небезпечним психотропним препаратом. Основний канал поширення «екстазі» — це молодіжні дискотеки і клуби, а також вищі та середні навчальні заклади.

Розширення ринку попиту на наркотики збільшувало і ринки виробництва наркотичних засобів. Наприкінці ХХ і початку ХХІ століття основним постачальником наркотиків на світовому чорному ринку є країни так званого «золотого трикутника» і «золотого півмісяця».

Країни «золотого трикутника» — це гориста територія, що включає північну Бірму, північний Таїланд, західний район Лаосу, частково охоплює південні регіони Китаю. З цього району на світові наркоринки надходить приблизно 800—1000 тонн виробленого у світі опію, що використовується для виробництва «перлини білого дракона» — героїну. Країни «золотого

півмісяця» — являють собою Турецьку Анатолію, Афганістан, Іран, частину Пакистану, Індійську провінцію Кашмір. На даних територіях географічно та історично склалися ідеальні ґрунтово-кліматичні і соціально-релігійні умови для культивування і поширення наркотичних рослин.

Незважаючи на таку древню історію знайомства людини з наркотиками, тільки у ХІХ столітті з'явилися перші наукові праці про негативний вплив наркотиків на здоров'я і психіку людини. Хоча вже в далекій давнині в різних країнах намагалися боротися з вживанням наркотику за допомогою як морального осуду, так і тілесних покарань, але, як показує історія розвитку наркоманії, говорити про їхню успішність не доводиться.

Методи боротьби з наркоманією були далекі від досконалості, а то й зовсім, з погляду психології і медицини, безграмотні, найчастіше просто помилкові або шкідливі, які викликали у людей, навпаки, нездоровий інтерес до експериментування з наркотиками.

Наприкінці ХХ століття захист своїх громадян від напливу наркотиків з інших країн неодноразово ставав формальним приводом для втручання у внутрішні справи, а іноді і воєнних операцій США в різних частинах світу.

Влада США сьогодні витрачає на боротьбу з контрабандою наркотиків величезні суми. Так, наприклад, торік на цю мету в США було витрачено більше 6,5 млрд доларів. Але уряд США розуміє, що ці гроші витрачені не в порожню, тому що на реабілітацію наркозалежних людей потрібно ще більше грошей.

Сьогодні всі країни світу розглядають наркоманію як важку і страшну проблему, намагаються з цією проблемою боротися всіма можливими засобами. У рамках ООН ряд організацій — «Комісія з наркотиків», «Міжнародний комітет з контролю над наркотиками», «Відділ з наркотичних засобів» Секретаріату ООН і Фонд ООН по боротьбі зі зловживанням наркотиків займаються даною проблемою.

Міжнародне співтовариство з початку ХХ століття намагається виробити спільні заходи боротьби з наркоманією. У 1907 році була створена Міжнародна рада по боротьбі з алкоголізмом і наркоманією. Вагомим етапом у боротьбі з наркоманією стало прийняття у 1917 році Гаазької конвенції, метою якої було введення в усіх країнах контролю за вживанням кокаїну і препаратів опію. Оскільки список речовин, здатних викликати хворобливу пристрасть, постійно поширювався, виникла необхідність у більш широким міжнародних угодах. За ініціативою України Генеральна Асамблея ООН у 1990 році прийняла політичну декларацію та всесвітню програму дій, оголосивши 90-ті роки десятиріччям боротьби з незаконним виробництвом та розповсюдженням наркотичних засобів і психотропних речовин.

У багатьох розвинутих державах сьогодні існує система правової, медичної, соціальної, психологічної, педагогічної профілактики наркоманії. Розроблена і активно застосовується також система психологічної і соціальної реабілітації колишніх наркоманів. Але досвід цивілізованих країн показує, що таке зло, як наркоманія, легше попередити, не допустити його виникнення, ніж боротися з ним.

У профілактичній антинаркотичній роботі важливо, щоб у найближчий час було радикально змінено відношення до проблеми профілактики наркоманії. Кожний громадянин повинен усвідомити той факт, що боротьба з наркоманією починається насамперед з родини, школи, з навчального закладу і не можна ніяк залишатися осторонь, сподіватися, що держава зробить це самотужки, без підтримки всіх громадян.

Приведений нами короткий аналіз історії розвитку проблеми наркоманії дозволяє виділити такі історичні етапи. *Перший етап* — це перше випадкове знайомство людини з наркотичними речовинами у ранньому палеоліті, тобто 40000—10000 тисяч років до нашої ери. На цьому етапі людина вперше познайомилася з наркотичними властивостями опійного маку, коноплі та інших наркомістких рослин. *Другий етап* — використання наркотичних речовин служителями культу і віщунами, шаманами. *Третій етап* — вживання наркотиків в окремих країнах або регіонах світу. До даного етапу варто віднести першу і другу опійну війну і поширення анаші у державах Середньої Азії. *Четвертий етап* — масове вживання наркотиків. На цьому етапі вживання наркотичних речовин і їх виробництво вийшло з-під контролю багатьох країн і стало проблемою всіх держав світу. *П'ятий етап* — міжнародне співробітництво держав у боротьбі з незаконним обігом наркотиків і наркоманією в цілому. Боротьба з незаконним обігом наркотиків стала в останні роки сферою міжнародного співробітництва більшості держав. Як назвуть вчені *шостий період* у розвитку наркоманії, і чи буде він взагалі, багато в чому залежить від усіх нас, від того, як буде організована боротьба з наркоманією і як буде налагоджена профілактична робота серед молоді, найбільш уразливої із соціально-психологічної точки зору групи людей у відношенні формування наркозалежності.

Отже, розглянувши історію походження і використання наркотичних речовин, ми бачимо, що психотропні властивості наркомістких рослин відомі давно, а боротися з цією страшною проблемою людство почало нещодавно. В історії наркоманії як соціального явища були різні етапи і періоди, але по-справжньому бурхливим потоком наркоманія, особливо в молодіжному середовищі, обрушилася на увесь світ в останні 40—50 років. Водночас існуюча в Україні система надання наркологічної до-

помогі виявилася неадекватною до нових соціально-економічних умов держави і не враховує усіх чинників виникнення та перебігу молодіжної наркотизації. Вона зорієнтована, в першу чергу, на допомогу особам, які вже страждають залежністю, і практично не працює на початкових етапах захворювання. Недостатня увага приділяється профілактичній спрямованості сучасної наркології, особливо в методах первинної профілактики. Тому з метою підвищення дієвості заходів щодо боротьби з наркоманією в Україні необхідно враховувати досвід, набутий державами світового співтовариства у ХХ столітті.

Якщо раніше на можливість або імовірність вживання людиною наркотичних речовин істотний вплив мав його соціальний стан (наркоманія була традиційна у кримінальних колах), то на даний час ця залежність виявляється головним чином у перевазі тієї або іншої наркотичної речовини. Втягуються у наркоманію сьогодні представники усіх без винятку соціальних груп і верств, але особливо молодь. Не вживати наркотики в молодіжному середовищі стало непрестижним. З філософських концепцій в молодіжному середовищі найбільш пріоритетними стали ті, в яких дається ідеологічне обґрунтування та виправдання наркотиків. Тому в подальших дослідженнях необхідно простежити історичні корені формування наркотичної субкультури в молодіжному середовищі.

Література

1. Битенский В. С., Херсонский Б. Г., Дворяк С. В. і др. Наркомания у подростков. — К.: Здоров'я, 1989. — 216 с.
2. Колесов Д. В. Не допустить беды. — М.: Педагогика, 1988. — 160 с.
3. Лисенко І. П. Програма «12 кроків»: Модель подолання залежності від алкоголю та наркотичних речовин // Прак. психологія та соц. робота. — 2000. — № 3. — С. 13—19; № 4 — С. 27—30.
4. Максимова Н. Ю. Психологическая профилактика алкоголизма и наркомании несовершеннолетних: Учеб. пособие. — Ростов н/Д.: Феникс, 2000. — 384 с.
5. Мирошниченко Н. А. Злочини, пов'язані з наркотиками, психотропними речовинами і прекурсорами (відповідальність і кваліфікація): Навч. посібник. — Одеса: АО БАХВА, 1997. — 136 с.
6. Оржеховська В. М. Методика позбавлення неповнолітніх наркогенних звичок: Методичний посібник. — К.: ІСДО, 1995. — 263 с.
7. Ранняя профилактика отклоняющегося поведения учащихся (Психолого-педагогический аспект): Пособие для учителя / Под ред. В. А. Татенко, Т. М. Титаренко. — К.: Рад. шк., 1989. — 128 с.
8. Социальная педагогика: Курс лекций / Под общей ред. М. А. Галагузовой. — М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. — 416 с.
9. Сурмило М. Є. Особливості підлітково-юнацької наркотизації // Завуч. — 2001. — № 27. — С. 4—5.

О. А. ЛИСТОПАД,

кандидат педагогічних наук, доцент Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського.

АСПЕКТИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ РОБОТИ ПО СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ З ВАДАМИ ЗОРУ

На даний час педагогічний колектив спецшколи-інтернату № 93 для сліпих дітей міста Одеси працює над проблемою «Корекційно-компенсаторна робота по соціалізації дітей з вадами зору».

У сучасних соціально-економічних умовах значно знизився рівень соціального захисту інвалідів, у тому числі інвалідів по зору. Підприємства УТОС не можуть у повному обсязі забезпечити навіть мінімальний прожитковий рівень. Інваліди-випускники спецшкіл і вищих учбових закладів неконкурентоспроможні на ринку праці.

Тому одним з найважливіших завдань соціалізації є виховання в учнів нашої школи свідомого прагнення до виходу у «зрячий світ», як запоруки майбутньої життєвої перспективи. Оволодіння навичками комунікативної культури та вміння орієнтуватися у зрячому соціумі повинно стати для учнів життєвою необхідністю.

У цьому напрямку велику роль відіграє проведення досугової діяльності сліпих у середовищі зрячих однолітків. Спостереження, а також досвід роботи, відображають, що досить великою проблемою в сумісній діяльності учнів є не тільки сприйняття сліпими дітьми дітей без патології зору, але також і сприйняття дітьми без зорових відхилень дітей аномальних по зору.

Вважаємо, що ця проблема стосується не тільки тифлопсихології і тифлопедагогіки, але й інших галузей спеціальної психології і спеціальної педагогіки. Співпрацюючи з державними соціальними службами, громадськими організаціями, де пріоритетними напрямками діяльності є робота з дітьми-інвалідами (дітьми з особливими потребами), дуже часто стикаєшся з тим, що ця робота, в основному, спрямована на надання різних видів допомоги, які незавжди ефективні у вирішенні важливих життєвих проблем цих дітей. А іноді така робота не тільки не ефективна, а навіть шкідлива, тому що найчастіше інвалід є об'єктом турботи тільки матеріального характеру, що веде до виховання у нього почуття споживача. Це стосується, на жаль, і спонсорської допомоги. Як зразок, можна навести приклади, коли дітей запрошують на різні заходи, в яких вони беруть участь тільки як глядачі, а потім їм роздають подарунки. Іноді перед тим, як їхати на такий захід, діти запитують: «А пода-

рунки там будуть?», а коли відповідь заперечна, вигукують: «Чого ж тоді їхати?»

Прикладом зразкової спонсорської допомоги можна назвати обладнання Rotary-клубом з Північної Кароліни (США) у нашій школі-інтернаті кабінету комп'ютерної грамотності. 10 комп'ютерів надають змогу кожному випускнику оволодіти комп'ютерною грамотністю. У наш час високих технологій це є величезним плюсом для подальшої конкурентоспроможності випускників школи-інтернату. У спеціальних школах-інтернатах в штатному розкладі передбачена одна ставка психолога, але на цю ж ставку може бути зарахований і соціальний педагог. Безперечно, спонсорська допомога у вигляді можливості мати у школі і психолога, і соціального педагога, спеціалістів-дефектологів, реабілітаторів, керівників кружкової роботи та ін., дійсно відіграла б значну роль у розробці та виконанні програм з корекційно-компенсаторної, соціально-психологічної і виховної роботи, а це, в свою чергу, сприяло б успішній адаптації та інтеграції дітей-інвалідів у соціумі.

Протягом двох років учні 2—5 класів відвідували радіогурток на обласній станції юних техніків. Заняття проводились спільно зі школярами загальноосвітніх міських шкіл. Аналіз такої співпраці показує, наскільки важлива сумісна робота не тільки для незрячих дітей, а й для дітей з нормальним зором. Діти-інваліди отримують досвід соціальних стосунків за межами школи, вчать організовувати для себе допомогу з боку нормальнозорих людей в тому мінімальному обсягу, який їм дійсно необхідний, тобто коли без цього не обійтись, вчать стримано, спокійно ставитись до відмови і розуміти цю відмову як ситуацію, а не як приниження чи образу; вчать делікатно, при нав'язуванні їм непотрібної допомоги, відмовлятися від такої. Діти без патології отримують досвід делікатного, тактовного відношення до аномальних дітей, розуміють, що незряча дитина, це така ж особистість і індивідуальність, як і вони, просто вона сприймає світ по-іншому, але ніяк не гірше.

Протягом року група старшокласників виконувала навчальні тренінги з програми «Підліткової телефон довіри». Цікаво відзначити, що сприйняття дитини-інваліда як повноцінної особистості і партнера по спілкуванню з боку нормальнозорих однолітків було більш склад-

ним і розтягнутим у часі, ніж серед дітей молодшого шкільного віку.

Важливою ланкою в соціалізації сліпих дітей також можуть бути методи психологічного характеру, особливо психотренінги з розвитку соціальної перцепції, тобто сприйняття партнерів по спілкуванню. Неможливість візуального сприйняття партнера у тотально сліпих та обмеженість такого сприйняття у частковозорих несприятливо впливають на встановлення позитивних комунікативних зв'язків у змішаних колективах (в однорідному середовищі, такому як спецшкола-інтернат, це пом'якшується розумінням того, що всі оточуючі мають вади зору) і дотикове сприйняття партнера, як правило, неможливе. Особливості мовлення, голосу не дають повної інформації про нього. Сліпа дитина не завжди відразу розуміє реакцію співрозмовника. Це може призвести до звуження кола спілкування, відмови від кон-

тактів з нормальнозорими людьми. Крім цього, відношення до сліпих обумовлено відсутністю знань і нерозумінням деяких їхніх особливостей з боку бачучих людей. Часто відіграє роль і фактор зовнішності (ми звикли, що «очі — це дзеркало душі»), бо сліпим притаманний маскообразний вираз обличчя.

Діяльність педагогічного колективу повинна бути спрямована, перш за все, на розвиток вільної особистості, відкритої до спілкування, з розвинутим самоусвідомленням, адекватним сприйняттям світу, прийняттям себе, своїх позитивних якостей і недоліків на фізичному і морально-етичному рівні.

О. В. ЄРЬОМЕНКО,
практичний психолог спецшколи-інтернату № 93 для сліпих дітей, м. Одеса.

Післядипломна освіта: шляхи і перспективи розвитку

ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО УПРАВЛІННЯ ОБЛАСНИМ ІНСТИТУТОМ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

У контексті формування нової парадигми освіти дорослих, зокрема становлення післядипломної педагогічної освіти, особливого значення набуває управління закладом післядипломної педагогічної освіти, оскільки такий заклад — це складна соціально-педагогічна система з її численними внутрішніми та зовнішніми зв'язками, що й вимагає наукового підходу до управління нею.

Враховуючи специфіку діяльності інституту післядипломної педагогічної освіти в сучасних умовах, визначаємо такі особливості управління цим закладом:

— інноваційний характер, тобто постійний пошук і введення в практику управління нових елементів, підходів, які забезпечують якісні внутрішні та зовнішні зв'язки системи;

— інформативність, тобто всебічне інформування про стан системи (кількісні та якісні показники);

— прогностичність, що відображає процеси прогнозування та розвитку управління якістю післядипломної педагогічної освіти в регіоні;

— рефлексивність як конструктивний фактор здатності системи до пошуку, оцінки та розуміння досягнутих результатів.

Загальновідомо, що в теорії управління визначено три основних напрями: раціональний, психологічний та інформаційний.

У рамках раціонального напрямку в менеджменті зупинимось більш детально на одній із його течій — адміністративній або функціональній (А. Файоль (Франція), Л. Урвік (Англія), Джеймс Д. Муні та А. К. Рейлі (США), М. Вебер (Німеччина) та ін.).

Наявність двох назв (не рівнозначних за змістом) пояснюється тим, що представники цієї школи проводили дослідження у двох взаємозалежних напрямках: вивчали функції, принципи, правила, що складають сутність управлінської діяльності, а також роль адміністративного персоналу, зобов'язаного займатись їх виконанням. Ці базові компоненти раціонального підходу до управління лягли в основу наукового управління будь-якою сферою, в тому числі й освітою [24].

Функція — слово латинського походження, що означає діяльність, обов'язок, робота. Великий тлумачний словник сучасної української мови дає декілька трактувань поняття «функція», серед яких основним для нас є визначення: «робота кого-, чого-небудь, обов'язок, коло діяльності когось, чогось» [2, с. 1335].

Безперечно, що саме через функції управління розкриваються суть і зміст управлінської діяльності на всіх рівнях управління. «Функції управління — це відносно відособлені види і напрями управлінської діяльності, що характе-

ризуються повною однорідністю, складністю і стабільністю. Вони допомагають здійснювати цілеспрямований вплив на об'єкт і суб'єкт управління з метою здобуття певного кінцевого результату в конкретних умовах соціально-економічних процесів» [14, с. 40].

Так, Й. С. Завадський та Б. М. Андрушків розрізняють такі загальні функції управління: планування, організація, координація і регулювання, стимулювання, контроль [4; 1].

В. С. Сухарський, розглядаючи структуру та класифікацію процесу управління, визначає головними наступні функції: планування, організація, мотивація, координація, контроль, аналіз, облік [14, с. 38].

З точки зору Р. А. Фатхутдінова сутність функціонального підходу до менеджменту полягає в тому, що потреба розглядається як сукупність функцій, які потрібно реалізувати для задоволення цієї потреби [29, с. 195].

На нашу думку, досить вдале трактування управління з позиції функціонального підходу дають Л. М. Калініна, Н. М. Островерхова, А. Ф. Остапенко. Управління розглядається ними не як одномоментна дія, а як комплекс неперервних взаємопов'язаних дій суб'єктів управління, тобто процес, який має початок і кінець, тривалість і розвиток у часі й просторі. Отже, управління є інтегрованою сумою взаємопов'язаних функцій. Система управління з позицій функціонального підходу представляється як ієрархічна структура взаємопов'язаних процесів реалізації функцій управління [15, с. 45].

Функціональний підхід в управлінні закладом освіти досить ґрунтовно представлений у науковій літературі такими вченими, як Л. І. Даниленко, М. М. Дарманський, Г. В. Єльнікова, В. І. Зверев, Л. М. Калініна, Ю. І. Калініченко, Ю. А. Конаржевський, В. С. Лазарев, Н. М. Мартиненко, В. І. Маслов, С. В. Оборська, В. В. Олійник, А. А. Орлов, Н. М. Островерхова, М. М. Поташник, Ю. М. Ратушний, І. І. Січка, В. А. Сокирко, Т. Г. Шамова, З. Є. Шершньова та інші.

Так, Н. М. Островерхова та Л. І. Даниленко виділяють класичні функції (вироблення і прийняття управлінського рішення, організація, регулювання й коригування, облік і контроль) та пріоритетні (консультативна, представницька, менеджерська, політико-дипломатична) в управлінській діяльності керівника закладу освіти [12].

З точки зору Ю. А. Конаржевського є п'ять функцій управління закладом освіти: педагогічний аналіз, прогнозування, організація, внутрішньошкільний контроль, регулювання.

А. А. Орлов вважає, що управління закладом освіти включає функції прогнозування, планування, організації, регулювання та корегування, обліку і контролю.

В. С. Лазарев і М. М. Поташник дотримуються думки, що повний управлінський

цикл — це планування, організація і керівництво.

П. Т. Фролов, досліджуючи проблему вдосконалення педагогічного процесу, виділяє такі основні функції управління: планування, організація, контроль та регулювання [30].

П. І. Третьяков, обґрунтовуючи теоретико-методологічні підходи до оновлення управління розвитком освіти, виділяє функціональний підхід як один із головних і підкреслює важливість функцій, що використовуються під час управління будь-якими об'єктами чи процесами: «Управління в різних педагогічних системах включає ряд етапів, які змінюють один одного: цілепокладання, аналіз, прогнозування, планування, організація, виконання, контроль, регулювання і корекція [25, с. 18—19].

В. І. Маслов, розглядаючи теорію і методику організації безперервного підвищення кваліфікації керівників шкіл, визначає наступні функції: програмно-цільові (компенсаторна, повновлюча, коригуюча, прогностична); процесуально-технологічні (діагностична, моделююча, організаційська, координуюча, контрольно-інформаційна); соціально-психологічні (орієнтаційна, пропагандистська, мотиваційна, стимулююча, творчого розвитку [22].

В. В. Олійник, аналізуючи різні аспекти теорії і практики управління розвитком системи підвищення кваліфікації педагогічних працівників профтехосвіти та обґрунтовуючи структурну схему такого управління, вирізняє такі функції, як: прогнозування, програмування, планування, регулювання, координація, контроль [10].

Досліджуючи та обґрунтовуючи функціональний підхід до управління закладом післядипломної педагогічної освіти як найбільш структурований і логічно вибудований, розуміємо необхідність використання такого підходу в сукупності та доцільній інтеграції з іншими підходами, в першу чергу, з системним (В. Г. Афанасьєв, В. П. Беспалько, Ю. В. Васильєв, Т. А. Ільїна, Ю. А. Конаржевський, Н. В. Кузьміна, В. С. Лазарев, М. М. Поташник, П. І. Третьяков та ін.).

Систему взаємопов'язаних управлінських функцій становлять такі: прийняття управлінського рішення; організація, регулювання та коригування; облік і контроль, тобто управлінський цикл умовно поділяється з моменту постановки мети до отримання кінцевого результату на вказані етапи (стадії), що органічно пов'язані між собою та плавно переходять один в інший [18, с. 207].

Результативність використання функціонального підходу в управлінні закладом післядипломної педагогічної освіти великою мірою залежить від ефективної інтеграції його з іншими підходами, а саме:

— національно-регіональним (В. Н. Аверкін, М. М. Дарманський, Ю. І. Калиновський,

Л. П. Кезіна, Л. Є. Курнешева, Н. Д. Малахов, Т. А. Полуніна та ін.);

— синергетичним (Є. Н. Князева, С. П. Курдюмов та ін.);

— ситуаційним (Н. В. Кухарев, М. М. Поташнік, В. С. Решетько, Г. В. Савельєв, П. І. Третяков та ін.);

— діяльнісним (В. Ф. Лапов, А. Н. Леонтьєв, Ю. А. Конаржевський, Н. П. Кузьміна, В. Д. Шадріков, Т. І. Шамова та ін.);

— управлінням за результатами (Е. Водтилайн, П. Поренне, Т. Санталайнен, П. І. Третяков та ін.);

— рефлексивним (Т. М. Давиденко, В. С. Лазарев, М. М. Поташнік, П. І. Третяков, Т. Г. Шамова та ін.);

— мотиваційним програмно-цільовим управлінням (І. К. Шалаєв) та ін.

Аналіз основних наукових підходів до управління соціально-педагогічними системами, узагальнення різних класифікацій функцій управління, врахування особистого досвіду управлінської діяльності в закладах освіти різних типів і рівнів дали змогу виробити наше бачення проблеми управління Київським обласним інститутом післядипломної освіти педагогічних кадрів, яке базується на засадах функціонального підходу як найбільш динамічного, мобільного й гнучкого, що є необхідним в умовах модернізації системи освіти України та створення цілісної системи післядипломної педагогічної освіти в регіоні. Важливою особливістю такого підходу є раціональне поєднання класичних і модернізованих функцій, що забезпечує досягнення спрогнозованих результатів.

Виділяємо такі модернізовані функції управління обласним інститутом післядипломної педагогічної освіти:

- мотиваційна;
- інформаційно-аналітична;
- планово-прогностична;
- організаційно-виконавська;
- контрольно-діагностична;
- рефлексивно-аналітична;
- корекційна та будуємо власну модель цілісного функціонального циклу (рис. 1).

Наші дослідження підтверджують, що провідною функцією для реалізації завдань інституту післядипломної педагогічної освіти є мотиваційна. На нашу думку дана функція є базовою, системоутворюючою для решти перерахованих вище функцій, більше того, вона пронизує інші функції, виступаючи і як процес проектування розвитку будь-якої установи, і як процес досягнення цілей організації та особистих цілей, і як результат задоволення потреб.

Такої ж думки дотримуються А. І. Кредісов, Є. Г. Панченко, В. А. Кредісов. Мотивація, на їхню думку, не тільки стимулює поведінку людини, а й визначає її спрямованість. Тому можна говорити про мобілізуючий та спрямувальний аспекти мотивації [7, с. 293—308].

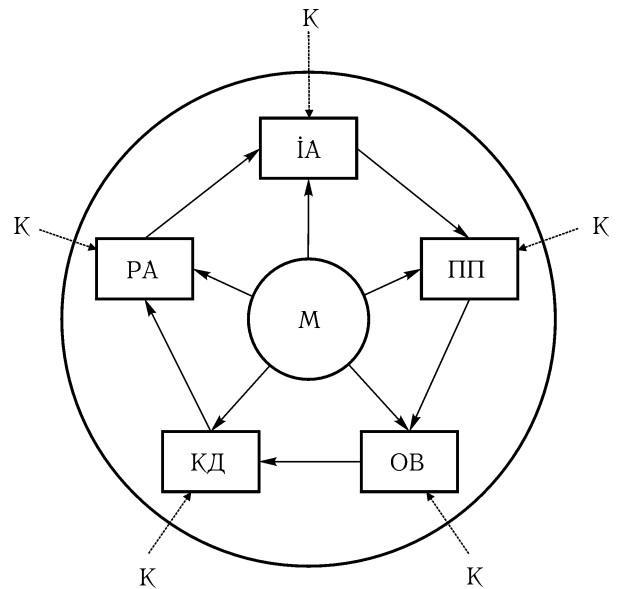

Рис. 1. Цілісний функціональний цикл управління Київським обласним інститутом післядипломної освіти педагогічних кадрів:

функції управління: М — мотиваційна; ІА — інформаційно-аналітична; ПП — планово-прогностична; ОВ — організаційно-виконавська; КД — контрольно-діагностична; РА — рефлексивно-аналітична; К — корекційна

Наші висновки підтверджуються й численними працями з теорії мотивації, авторами яких є зарубіжні науковці А. Маслоу, Ф. Герцберг, Д. Мак-Грегор, Д. Мак-Клеланд, В. Врум, Х. Хекхаузен та ін., а також українські вчені М. Вольський, А. Карамушка, Н. Коломінський, В. Сладкевич, А. Соснін, М. Туган-Барановський, І. Тимошенко та ін.

У літературі зустрічаємо різні трактування поняття «мотивація», що всебічно розкривають її сутність. М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоурі визначають мотивацію як процес стимулювання кого-небудь (окремої людини чи групи людей) до діяльності, спрямованої на досягнення цілей організації. Вони вважають, що мотивація необхідна для продуктивного виконання прийнятих рішень та наміченої роботи [23, с. 384].

В. В. Крижко, Є. М. Павлютенков визначають мотивацію як процес спонукання себе та інших до діяльності для досягнення особистих цілей та цілей організації [8].

«Під мотивами звичайно розуміють усвідомлені потреби, активні рушійні сили, що визначають нашу поведінку, — вважають В. В. Шпалінський, К. А. Помазан. — Наша поведінка завжди так чи інакше мотивована. Це може бути ухилення від роботи «на знак протесту». Не можна зрозуміти людину, не розібравшись у провідних мотивах її поведінки (не випадково в латинській мові дієслово «movege» означає «надавати руху», «штовхати», а у французькій «motiv» означає «спонукати»)» [16].

О. В. Киричук, В. А. Роменець стверджують: «Співвідношення між діями людини і причинами, які зумовлюють та пояснюють ці дії, опи-

сує поняття мотивація. Це певна сукупність факторів (мотивів, емоційних переживань, очікувань, намагань особистості), які спричиняють ту чи іншу дію індивідуального «Я» або інші рівні існування суцього» [11].

На наш погляд, найбільш точно визначення даного поняття дає В. П. Сладкевич: «Мотивація в загальному розумінні — це сукупність рушійних сил, які спонукають людину до виконання певних дій; в залежності від поведінки людини — це процес свідомого вибору нею того чи іншого типу дій, що визначаються комплексною взаємодією зовнішніх і внутрішніх факторів (відповідно стимулів та мотивів); в управлінні — це функція керівництва, що полягає у формуванні в працівників стимулів до праці (спонукати їх працювати з повною віддачею), а також у довгочасній взаємодії на працівника з метою зміни за заданими параметрами структури його ціннісних орієнтацій та інтересів, формування відповідного мотиваційного ядра й розвитку на цій основі трудового потенціалу» [28].

Отже, мотиваційна функція передбачає дії по досягненню запланованої цілі як усвідомленого і спрогнозованого результату.

Дані експериментальних досліджень, проведених з викладачами та науково-методичними працівниками обласного інституту, свідчать, що 81% респондентів вважають мотивацію головним чинником своєї праці, шляхом, що дає можливість проявити власне «Я».

Управління освіти і науки Київської обласної державної адміністрації та Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів розробили систему стимулювання вищезазначених категорій працівників, яка передбачає:

1. Покращання морального стану співробітників шляхом відповідної форми визнання (почесні грамоти, дипломи, подяки тощо).

2. Преміювання педагогічних, науково-методичних працівників інституту (місячне, квартальне, до Дня працівника освіти, Київська обласна премія за заслуги в галузі освіти, доплати до посадових окладів та ін.).

3. Популяризація творчих надбань працівників (видання авторських програм, посібників, виставка «Сучасна освіта Київщини», презентації досвіду роботи, участь у роботі науково-практичних конференцій, семінарів тощо).

Якщо мотиваційна функція, як провідна, цільовизначальна, проектує заданий позитивний результат та мобілізує внутрішні сили, переконання на досягнення поставлених цілей, то інформаційно-аналітична передбачає забезпечення змісту діяльності інституту післядипломної педагогічної освіти необхідною широко-масштабною інформацією всіх рівнів як про діяльність самого інституту, так і про освітню систему регіону та всі її підсистеми.

Поняття «управлінська інформація» є досить широким. Воно охоплює всю сукупність

необхідної для управління інформації. Інформація дає керівникові уявлення про стан функціонування системи в будь-який момент (досягнення чи недосягнення поставлених цілей); зумовлює вибір «моделі поведінки» тієї чи іншої системи, переведення її в новий якісний стан як наступного кроку щодо досягнення поставленої мети [6, с. 21].

Таким чином, необхідною умовою ефективного управління є створення його основи — єдиної системи внутрішньої і зовнішньої інформації, що є базовою для прийняття управлінських рішень.

Розглянувши різні наукові підходи до систематизації управлінської інформації (Й. С. Завадський, М. П. Легкий, В. Ф. Петров, Ф. І. Хміль та ін.), виділяємо як основні, такі:

— інформаційно-аналітичні, що забезпечують пошук і збереження інформації, полегшують систематизацію накопичених знань з окремих проблем;

— інформаційно-довідкові, або моніторингові, які здійснюють розрахунки, що дають змогу керівникові контролювати стан справ;

— інформаційно-консультативні, які здатні давати управляючому персоналу відповіді на запитання, що потребують аналізу.

Для реалізації інформаційно-аналітичної функції управління інститутом потрібно чітко сформулювати завдання та визначити раціональні варіанти збору інформації, джерела надходження, її класифікаційний склад, обсяг, технологію накопичення, обробки та форми використання. Це є підґрунтям для створення та оптимального функціонування центру науково-педагогічної інформації, який у співпраці з кафедрами, факультетом підвищення кваліфікації, навчально-методичними кабінетами, центрами та лабораторіями інституту створив банк даних для кожної з управлінських підсистем:

— ректора та його заступників;

— завідуючих кафедрами;

— колегіальних органів (науково-методична рада, профспілковий комітет тощо);

— кожного викладача, методиста.

Ефективність інформаційно-аналітичної функції також забезпечується системою педагогічного, психологічного та соціологічного моніторингу, що розглядається як генералізуючий вид управлінської діяльності для відстеження стану підпорядкованих освітніх підсистем. Інтегруючи позитивні якості традиційних у педагогіці процесів спостереження, аналізу, діагностики, маючи високу технологічність і здатність до глибоких узагальнень, моніторинг є основою сучасного інформаційного забезпечення якості освіти [13, с. 35].

Особливістю моніторингу в управлінні інститутом післядипломної педагогічної освіти є планування збору та накопичення первинної інформації, її обробка та узагальнення з використанням комп'ютерних технологій, виходячи

із загальних принципів та мети діяльності закладу, стратегії розвитку освіти регіону. Такий підхід дає можливість забезпечити першого керівника, заступників і керівників структурних підрозділів максимально об'єктивною інформацією, вчасним її накопиченням і обробкою, сприяє зростанню інформаційної культури всього колективу закладу.

«Комп'ютеризований моніторинг дозволяє накопичувати та обробляти значний масив різноманітних даних, управляти ними, видаючи керівнику для прийняття рішення лише сконцентровану узагальнену інформацію» (рис. 2) [27, с. 6].

Усю інформацію та її обробку розподілено за блоками:

А — кількісний та якісний склад педагогічних кадрів інституту та області.

Б — програмне та навчально-методичне забезпечення курсів підвищення кваліфікації.

В — контроль та оцінювання навчального процесу на курсах підвищення кваліфікації.

Г — діяльність у міжкурсовий період.

Д — науково-дослідна робота.

Е — видавнича діяльність.

Є — робота з обдарованими дітьми та молоддю.

Ж — музейно-виставковий комплекс; бібліотека.

З — адміністративно-господарська діяльність.

І — фінансова діяльність.

К — матеріально-технічна база, договори, акти.

Л — педагогічне училище (за окремим алгоритмом).

Окремі банки даних створюються на рівні кафедр, навчально-методичних кабінетів, відділів, лабораторій інституту, бібліотеки та музейно-виставкового комплексу.

Банк даних інституту постійно поповнюється, що забезпечує можливість поступового доповнення візуальних спостережень, міркувань, аналітичних висновків моделями та кількісними показниками, які з достатнім ступенем відображають якісні характеристики процесу управління, що дає можливість вимірювати рівень досягнення поставлених цілей за законами та принципами кваліметрії (Г. А. Дмитренко, В. В. Олійник, В. Т. Циба та ін.).

Використання різних підходів в інформаційно-аналітичному забезпеченні управління обласним інститутом дає можливість вимірювати ступінь досягнення цілей на всіх рівнях управління та дозволяє систематично виявляти відхилення від цілей, а отже, оперативно реагувати на них, виробляючи прийоми, способи, методи усунення цих відхилень, тобто приймати управлінські рішення (рис. 3).

Наступною функцією управління є планово-прогностична. Вона базується на мотивації та інформаційному забезпеченні і полягає у визначенні цілей, виборі стратегії для їх досягнення та складанні відповідних планів інтегра-

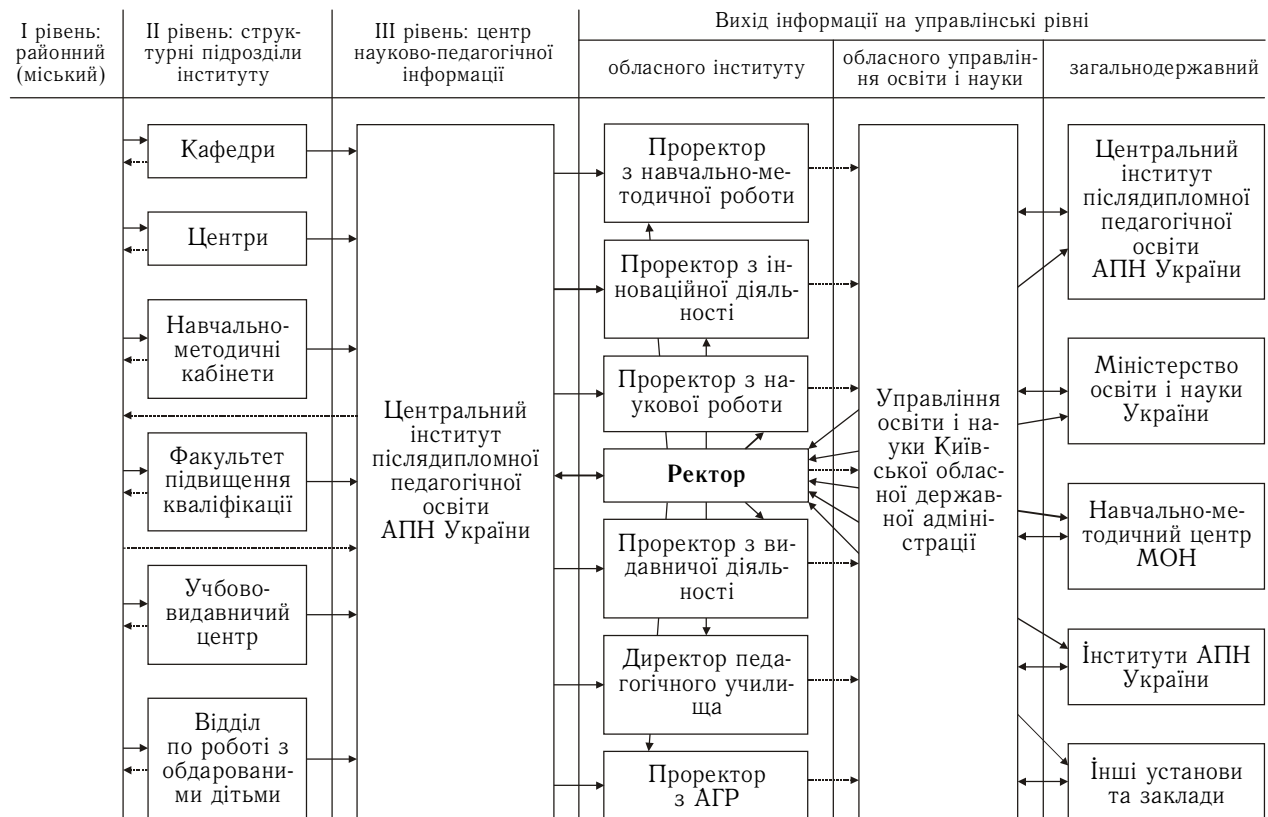

Рис. 2. Інформаційне забезпечення обласного інституту післядипломної педагогічної освіти за рівнями

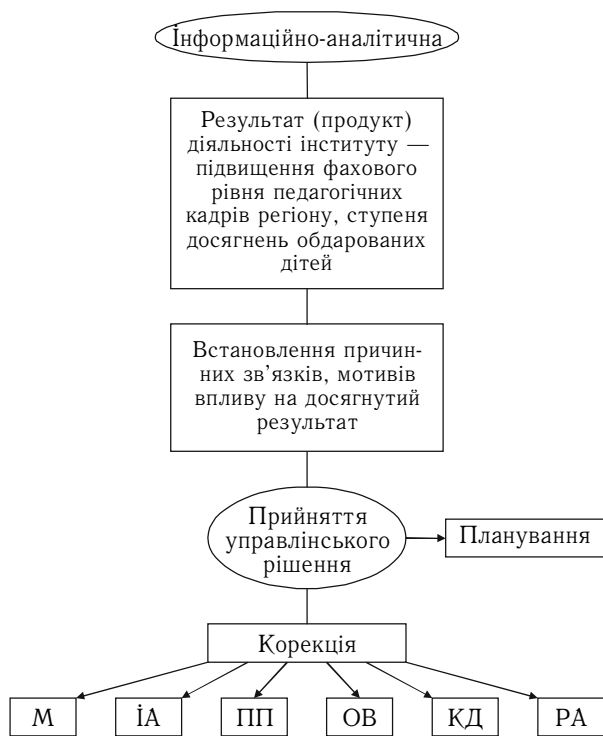

Рис. 3. Взаємозв'язок інформаційно-аналітичної функції з прийняттям управлінського рішення

ції і координації різних видів діяльності інституту післядипломної педагогічної освіти.

Планування пов'язане як з визначенням цілей (що повинно бути зробленим), так і способів їх досягнення (як це повинно бути зроблено) [26, с. 276].

У теорії менеджменту виділяють стратегічне та оперативне планування.

Визначаючи стратегію розвитку інституту післядипломної педагогічної освіти, виходимо з основних теоретичних положень стратегічного менеджменту, беручи за основу формулювання В. В. Олійника: «Стратегічний менеджмент — це діяльність із стратегічного управління, що пов'язана з постановкою цілей і задач організації, і за підтримки певних взаємовідносин між організацією й оточенням, що дають їм можливість домагатися своїх цілей, відповідають її внутрішнім можливостям і дають змогу залишатися сприйнятливою до зовнішніх вимог» [10, с. 93].

Стратегічні плани є довгостроковими і, як правило, термін їх реалізації передбачає не менше, ніж три роки.

Нарешті, стратегічні плани повинні бути розроблені таким чином, щоб не тільки залишатися цілісними протягом значного періоду часу, але й бути достатньо гнучкими, щоб при необхідності можна було здійснити їх модифікацію й переорієнтацію [23, с. 258].

Різновидом стратегічного планування розвитку обласного інституту післядипломної педагогічної освіти є програма підготовки наукових і викладацьких кадрів.

Стратегічне планування визначає, які цілі і в які терміни прагне досягти організація. Проте не менш важливо знати, як реалізувати стратегію, тобто забезпечити ефективне оперативне планування.

Тому оперативні плани передбачають забезпечення реалізації комплексу заходів, визначених стратегічними планами. Вони є середньостроковими та короткостроковими, конкретними і використовуються постійно. У нашому випадку це річний план роботи Київського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних кадрів (середньостроковий), план роботи на місяць та координаційний план роботи на тиждень (короткострокові).

Отже, план роботи інституту на рік розробляється, базуючись на стратегії розвитку освіти в державі та освітньої системи регіону, потребах науково-методичного забезпечення регіональної освітньої системи і містить детальний опис способів досягнення поставлених цілей з урахуванням кадрового, матеріального-технічного та фінансового забезпечення.

Він складається з таких розділів:

1. Вступ.
2. План роботи вченої ради на рік.
3. План роботи науково-методичної ради на рік.
4. Питання для вивчення в містах і районах області.
5. Робота з педагогічними та управлінськими кадрами.
6. Надання допомоги відділам та закладам освіти.
7. Масові заходи для педагогічних працівників та учнівської молоді.
8. Науково-дослідна робота.
9. Видавнича діяльність.
10. Фінансово-господарська діяльність.
11. План роботи педагогічного училища (за окремим алгоритмом).

План роботи на місяць розробляється на основі річного плану і включає основні заходи по реалізації пріоритетних завдань інституту. Він — більш гнучкий та мобільний, ніж річний план.

Координаційний план роботи інституту на тиждень — це найбільш детальний документ, в якому чітко визначені конкретні заходи, дата і місце їх проведення та відповідальні виконавці.

Існують й інші плани реалізації основних завдань (стратегії) інституту: плани роботи кафедр, науково-методичних кабінетів, відділів, лабораторій, курсів підвищення кваліфікації, педагогічного училища, бухгалтерії тощо, що органічно вписуються у річний план роботи інституту. Це плани внутрішнього використання, що включають специфічні питання, які вирішує кожний підрозділ.

За теорією менеджменту подальшим кроком після визначення перспективи і майбутніх параметрів діяльності організації є проектування її організаційної структури, яка закріплює пов-

новаження, завдання та обов'язки працівників у різних підрозділах і на різних рівнях управління [9].

Тому наступною після планово-прогностичної функції в системі управління обласним інститутом післядипломної освіти педагогічних кадрів ми виділяємо організаційно-виконавську.

Сутність її полягає у створенні цілісної системи управління закладом, що відповідно передбачає поділ інституту на підрозділи згідно з цілями і стратегією, встановленням взаємовідносин, повноважень між ланками управління та структурними підрозділами, забезпеченні можливості розподілу й координації завдань.

«Призначення організаційних функцій полягає в забезпеченні систематизації й порядку в діяльності, встановлення взаємозв'язків між позиціями, а також ресурсне забезпечення» [21].

Вивчивши й проаналізувавши концепції організаційних теорій (Ф. Тейлор, А. Файоль, Ч. Барнард, М. Вебер та ін.), робимо висновок, що концепція організації та організаційна структура постійно змінюються.

«У широкому розумінні завдання менеджерів полягає в тому, щоб обрати ту структуру, яка найкраще відповідає цілям і завданням організації, а також внутрішнім і зовнішнім факторам, що взаємодіють з нею», — вважають М. Мескон, М. Альберт та Ф. Хедоурі [23, с. 331]. Оскільки ж ціль організаційної структури полягає в тому, щоб забезпечити досягнення поставлених перед організацією завдань, проектування структури має базуватися на стратегічних планах організації.

У літературі виділяють різні організаційні структури та їх комбінації: лінійні, функціональні, лінійно-штабні, лінійно-функціональні, бюрократичні, адаптивні, конгломератні та ін.

Організаційна структура управління Київським обласним інститутом післядипломної освіти педагогічних кадрів є лінійно-функціональною. Узагальнююча модель її подана на рис. 4.

Відомо, що організаційно-виконавська функція управління базується на таких категоріях, як: повноваження, відповідальність і делегування. М. Мескон, М. Альберт та Ф. Хедоурі визначають повноваження як обмежене право використовувати ресурси організації й направляти зусилля деяких її співробітників на виконання певних завдань. Повноваження делегують посаді, а не особі. Таким чином, при зміні особою роботи змінюються і її повноваження.

Відповідальність науковці розуміють, як зобов'язання виконувати завдання й відповідати за їх позитивне виконання. «Відповідальність означає, що працівник відповідає за результати виконання завдання перед тим, хто передає йому повноваження» [23, с. 309].

Очолує інститут ректор, наділений повноваженнями згідно із Статутом закладу. Для погодженого вирішення питань діє вчена ра-

да, яку очолює ректор. Серед дорадчих органів чільне місце посідає науково-методична рада, метою діяльності якої є управління науково-методичною роботою всіх підрозділів інституту, педагогічних працівників області.

Ректору підпорядковані заступники. У конкретному випадку Київського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних кадрів — це п'ять проректорів, директор педагогічного училища, головний бухгалтер, помічник ректора по організації харчування, які утворюють перший рівень управління.

За кожним із заступників закріплені конкретні управлінські функції, а також їм делеговані певні повноваження.

Для якісної реалізації покладених обов'язків у розпорядженні заступників перебувають функціональні служби — кафедри, навчально-методичні кабінети, відділи, лабораторії, господарські служби і т. ін., які утворюють другий рівень управління закладом.

На щотижневій оперативній нараді кожен заступник звітується ректору про стан та виконання покладених на нього обов'язків, готує проекти відповідних наказів, розпоряджень та інших документів, виконуючи делеговані йому повноваження від початку до кінця, тобто забезпечує цілісну частину певного напрямку функціонування інституту.

Мотиваційна, інформаційно-аналітична, планово-прогностична та організаційно-виконавська функції управління, на нашу думку, є невід'ємними складовими системи контролю будь-якої організації. Контрольно-діагностична ж функція — обов'язкова складова всієї системи управління, яка дає змогу виявити існуючі в організації проблеми та причини їх виявлення.

У літературі зустрічаємо різні визначення поняття «контроль» (А. І. Кредісов, Є. Г. Панченко, В. А. Кредісов, Стівен П. Роббінс та Мері Коултер, В. С. Сухарський, А. В. Шегда та ін.), проте найбільш вдалими, на нашу думку, є визначення, яке дає Т. Г. Вознюк: «Для того щоб керівництво організації могло визначити чи досягло воно поставленої мети, виявити свої помилки і помилки персоналу, попередити їх і своєчасно внести корективи, необхідно вправно володіти такою функцією управління як контроль».

Контроль — це процес, за допомогою якого керівництво організації визначає, чи не потребують задані команди, завдання певної корекції...

Контроль — це процес забезпечення досягнення організацією своїх цілей» [3, с. 11—12].

У нових соціально-економічних умовах розвитку освіти контрольно-діагностична функція управління повинна базуватися на принципах демократизму та гуманізму, а сама система контролю спонукати працівників будь-якої організації, і особливо інституту післядипломної педагогічної освіти, не тільки до бездоган-

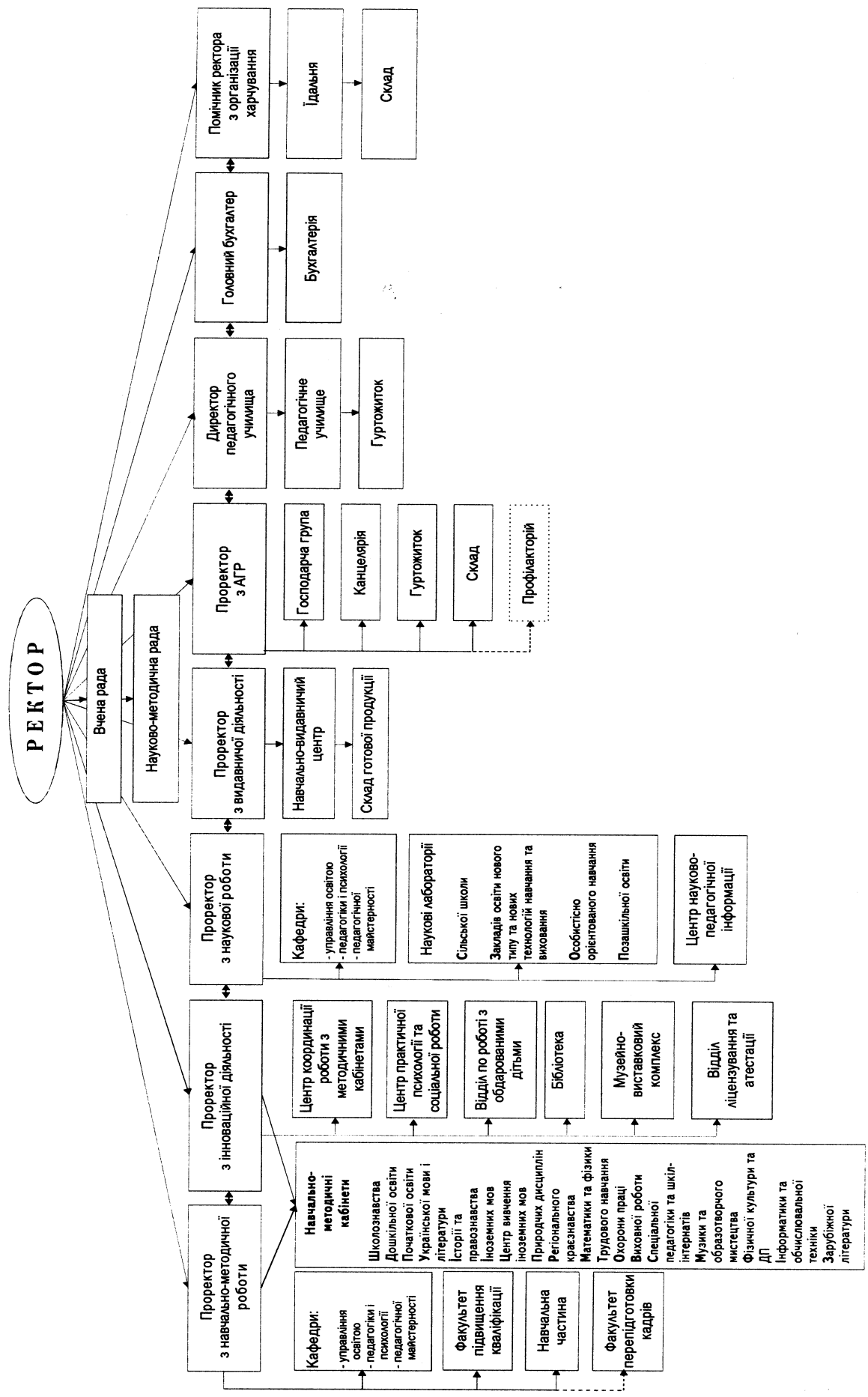

Рис. 4. Організаційна структура управління Київським обласним інститутом післядипломної освіти педагогічних кадрів

ного виконання покладених на них функцій, а й, що не менш важливо, до творчості.

У зв'язку з цим контроль повинен спрямовуватися, насамперед, на діагностування ефективності управлінської діяльності.

Ми виділяємо три типи контролю: випереджальний, поточний та заключний, або контроль на основі зворотного зв'язку.

Сьогодні вчитель — це не лише викладач свого предмета, а й психолог, філософ, соціолог. Це особистість, яка здатна усвідомлювати свій професійний і життєвий вибір, самоактуалізована і творча.

Саме в контексті окреслених завдань важливою з точки зору управління закладом післядипломної педагогічної освіти є рефлексивно-аналітична функція як така, що забезпечує, в першу чергу, осмислення викладачами та методистами інституту власних дій щодо організації та змісту післядипломної педагогічної освіти, мотивації педагогів до самопізнання та самоосвіти, професійного зростання. Рефлексія розуміється і «як процес критичного осмислення поточної діяльності, вміння виділяти, аналізувати та співвідносити з предметною ситуацією власних дій, як процес обґрунтування необхідності внесення коректив у хід діяльності, початку нової діяльності» [19, с. 256].

У своїх роздумах про творчість та роль педагогічної рефлексії відомий філософ і педагог Іван Зязюн зазначає: «Ніяка творчість неможлива без рефлексії, зокрема й педагогічна: професійна рефлексія — пошук, оцінка, обговорення з собою власного досвіду, реального і уявного» [5, с. 8].

Найбільш прийнятливими, на нашу думку, для конкретного випадку обґрунтування рефлексивно-аналітичної функції управління обласним інститутом післядипломної педагогічної освіти є погляди російських вчених (зокрема Г. М. Андреевої та ін.), яка вважає, що для більш глибокого розуміння рефлексії її потрібно розглядати не на діаді (парах суб'єктів, що включені у процес взаємодії в штучних, лабораторних ситуаціях), а на більш складних групах, які об'єднані значущою спільною діяльністю [17, с. 288].

Реалізація завдань рефлексивно-аналітичної функції передбачає глибокий аналітичний підхід, тобто таку діяльність, що містить аналіз конкретної чи загальної ситуації, факторів, явищ. Проведення такого аналізу передбачає вплив як зовнішнього, так і внутрішнього середовища.

Аналіз зовнішнього середовища ми розглядаємо як процес, що дозволяє розробникам стратегічного (чи тактичного) плану діяльності контролювати зовнішні по відношенню до організації фактори для того, щоб позитивно впливати чи нейтралізувати ці сили, визначати позитивні чи негативні тенденції у розвитку. До таких факторів зовнішнього впливу відносимо:

— роль і місце обласного інституту в системі освіти регіону. Відповідність діяльності інституту запитам розвитку освіти області та України;

— відповідність діяльності обласного інституту сучасним світовим тенденціям розвитку післядипломної освіти;

— вплив економічного розвитку області на соціальний стан освітян та відповідне фінансування потреб освіти регіону (в т. ч. й інституту);

— статус освіти у районі (місті). Підтримка освітніх ініціатив районними державними адміністраціями (міськими радами);

— вплив політичних факторів держави на статус освітян, їх задоволеність рівнем життя та професійною діяльністю;

— розвиток ринкових відносин у суспільстві. Можливість надання платних освітніх послуг закладами освіти, педагогами. Інші шляхи позабюджетних надходжень закладів освіти;

— міжнародні фактори. Участь у міжнародних проєктах, програмах тощо.

Аналіз внутрішнього середовища (управлінське обстеження) розглядаємо як процес вивчення наявності внутрішніх позитивних сил, що сприяють розвитку організації, а також виявлення слабких сторін, які можуть перешкодити досягненню поставленої мети.

Для проведення аналізу внутрішнього середовища вивчаються такі фактори:

— кадровий потенціал інституту, перспективи росту якісного складу;

— кількість, варіативність та якість навчальних програм курсів підвищення кваліфікації, їх відповідність запитам педагогів регіону й перспективність;

— конкурентоздатність послуг, які пропонує інститут;

— системність, вчасність та ефективність послуг міжкурсового періоду;

— інноваційна діяльність, дослідно-експериментальна робота, розробка перспективних технологій навчання та запити на них;

— рекламна й пропагандистська діяльність інституту щодо поширення та впровадження кращого освітянського досвіду педагогів регіону.

Отже, використання мотиваційної, інформаційно-аналітичної, планово-прогностичної, організаційно-виконавської, контрольно-діагностичної та рефлексивно-аналітичної функцій управління інститутом складає повний управлінський цикл.

Проте на будь-якому етапі управління обов'язковим є, на нашу думку, використання корекційної функції, адже така функція забезпечує виконання заходів, пов'язаних з виправленням відхилень, збоїв, недоліків у системі управління інститутом чи діяльності окремих структурних підрозділів, працівників, виявлених у процесі контролю та аналізу.

У літературі з теорії менеджменту знаходимо дві точки зору щодо корекції. Перша полягає в тому, що корекцію не виділяють як окрему функцію управління, відносячи її до етапів процесу контролю (М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоурі, С. П. Роббінс, М. Коултер, Т. Г. Вознюк, Й. С. Завадський, А. І. Кредісов, Є. Г. Панченко, В. А. Кредісов, В. С. Сухарський та ін.). Інше бачення — корекція є складовою функції регулювання (О. Є. Кузьмін, О. Г. Мельник, П. І. Третьяков, А. В. Шегда та ін.).

На нашу думку, корекцію слід розглядати як окрему управлінську функцію, оскільки вона передбачає проведення необхідних дій по виправленню негативних результатів, ліквідації відхилень, виявлених на певних етапах управління, впливає на кожну із вищеперерахованих функцій (рис. 1) і є стабілізуючою для них.

М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоурі зазначають: «Суть корекції завжди полягає в тому, щоб зрозуміти причини відхилення і досягти повернення організації до правильного способу дій... Перш ніж обрати корекційну дію, необхідно зважити всі дотичні до даної проблеми, внутрішні змінні та їх взаємозв'язки. Оскільки всі підрозділи організації так чи інакше пов'язані між собою, будь-яка велика зміна в одному з них викличе зміни в усій організації» [23, с. 404—405].

Правильний вибір і вчасне проведення корекційних заходів є дуже важливим. Розрізняють негайні та основні корекційні дії.

Негайні корекційні дії полягають у вирішенні проблеми відразу після її виникнення, в результаті чого робочий процес нормалізується. Основні корекційні дії — це визначення причини й розміру відхилення фактичних показників роботи від запланованої норми і корекція причини відхилення [26, с. 712—713].

Тобто прагнення швидко усунути проблему замість остаточного її вирішення — означає загасити пожежу, остаточно ж розв'язати проблему — значить знайти причину виникнення пожежі, визначити і здійснити заходи, за яких у майбутньому виникнення пожежі буде неможливим [7, с. 31].

Залежно від характеру недоліків чи перешкод корекція спрямовується на конкретний етап управління, або ж на декілька його етапів. Так, якщо проблеми виникли у зв'язку з недостатньою чи неправильною мотивацією, перш за все, слід переглянути систему стимулювання працівників.

При виявленні відхилень та недоліків у системі планування розробляються та проводяться корекційні заходи щодо зміни стратегії або ж шляхи досягнення поставлених цілей. Так, для досягнення однієї з цілей діяльності інституту — створення системи роботи з обдарованими дітьми, були внесені корективи, а саме: введення до плану курсів підвищення кваліфі-

кації проблемно-тематичних та авторських курсів «Психолого-педагогічні та методичні аспекти роботи з обдарованими дітьми» (за фахами педагогічних працівників), проведення серії семінарів і тренінгів з учителями, які готують учнів до олімпіад, започаткування заочного обласного туру олімпіад для всіх бажаючих учнів, системне навчання обдарованих дітей за напрямками їх обдарованості.

Отже, проведене теоретичне та практичне обґрунтування функціонального підходу до управління обласним інститутом післядипломної педагогічної освіти дає підстави зробити такі висновки:

1. Функціонування післядипломної освіти як соціального об'єкта і комплексу соціально-освітніх установ органічно пов'язано з якістю багаторівневого управлінського впливу (державного, регіонального, місцевого) з урахуванням усіх внутрішніх і зовнішніх чинників.

2. Обласний інститут післядипломної педагогічної освіти є відкритою соціально-педагогічною системою, що вимагає цілеспрямованих досліджень, зорієнтованих на теоретичні та прикладні проблеми управління таким закладом.

3. Функціональний підхід до управління обласним інститутом післядипломної педагогічної освіти є одним з найбільш логічних, структурованих і мобільних у сучасних умовах модернізації системи освіти України, формуванні цілісної концепції управління закладом такого типу.

4. Результативність функціонального підходу до управління обласним інститутом післядипломної педагогічної освіти залежить від оптимального поєднання його з системним, що розглядає об'єкт (інститут) як цілісне інтеграційне утворення, та врахування таких основних підходів, як: національно-регіональний, синергетичний, ситуаційний, діяльнісний, управління за результатами, рефлексивний та ін.

5. Успіх управління обласним інститутом післядипломної педагогічної освіти в регіоні залежить від продуманої стратегії розвитку, в основу якої покладено партнерство педагогів, викладачів та управлінців усіх рівнів, і скоординованих дій команди закладу.

Література

1. Андрушків Б. М. Основи теорії та практики управління. — Львів: Світ, 1993. — 204 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. — К.; Ірпінь: ВТФ «Перун». — 2002. — 1426 с.
3. Вознюк Т. Г. Менеджмент навчально-виховного процесу. — К.: Здоров'я, 2002. — С. 11—12.
4. Завадський Й. С. Менеджмент. Management / 2-ге вид. — К.: Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1998. — Т. 1. — 542 с.
5. Зязюн І. Освітні технології у вимірах педагогічної рефлексії // Світло. — 1996. — № 1. — С. 4—9.
6. Калініна Л. М. Засади соціально-педагогічної інформації // Освіта і управління, 1999 (2001). — Т. 3, число 4. — С. 21.

7. Кредісов А. І., Панченко Є. Г., Кредісов В. А. Менеджмент для керівників. — К.: Т-во «Знання», КОО, 1999. — 556 с.
8. Кришко В. В., Павлютенков Є. М. Менеджмент в освіті: Навч.-методичний посібник. — К.: ІЗМН, 1998. — 192 с.
9. Кузьмін О. Є., Мельник О. Г. Основи менеджменту: Підручник. — К.: Академвидав, 2003. — 416 с.
10. Олійник В. В. Управління розвитком системи підвищення кваліфікації педагогічних працівників професійно-технічної освіти: Наук.-метод. посібник. — К.: ЦІППО, 2002. — 186 с.
11. Основи психології: Підручник / За заг. ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця; 4-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 1999. — 632 с.
12. Островерхова Н. М., Даниленко Л. І. Ефективність управління загальноосвітньою школою: соціально-педагогічний аспект: Монографія. — К.: Школяр, 1995. — 302 с.
13. Севрук А. І., Філімонова І. В., Юніна О. О. Моніторинг як технологія інформаційного забезпечення якості освіти // Стандарти и мониторинг. — 2002. — № 3. — С. 35.
14. Сухарський В. С. Менеджмент: Навчальний посібник. — Тернопіль: Астон, 2001. — 340 с.
15. Теоретико-прикладні аспекти управління закладами освіти: Науково-методичний посібник / Л. М. Калініна, Н. М. Островерхова, А. Ф. Остапенко та ін.; за ред. Л. М. Калініної. — К.: ПП Компанія «Актуальна освіта», 2002. — 310 с.
16. Шпалінський В. В., Помазан К. А. Психологія управління: Навчальний посібник. — Харків: Веста: Ранок, 2002. — 128 с.
17. Андреева Г. М. Психология социального познания. — М.: Аспект-Пресс, 2002. — С. 288.
18. Афанасьев В. Г. Научное управление обществом. — М.: Политиздат, 1980. — С. 207.
19. Карпов А. В., Пономарева В. В. Психология рефлексивных процессов управления. — М.; Ярославль: ДИА-пресс, 2002. — С. 256.
20. Кнорринг В. И. Искусство управления: Учебник. — М.: Изд-во БЕК, 1997. — 288 с.
21. Крупник С. А., Мацкевич В. В., Реут В. Г. Менеджмент в образовании Беларуси (теоретический аспект) // <http://academy.edu.by/materials/articles>.
22. Маслов В. И. Теория и методика организации непрерывного повышения квалификации руководителей школ: Учеб. пособие. — К.: МНО УССР, 1990. — 259 с.
23. Мескон М. Х., Альберт М., Хедоури. Основы менеджмента: Пер. с англ. — М.: Дело, 1997. — 704 с.
24. Одинцов П. К., Веретенникова Л. А. Проблемы становления и развития науки управления // <http://www.informika.ru/text/magaz/pedagog/pedagog.1/article.6.html>.
25. Регион: Управление образованием по результатам. Теория и практика / Под редакцией П. И. Третьякова. — М.: Новая школа, 2001. — 880 с.
26. Роббинс Стивенс П., Коултер Мэри. Менеджмент / 6-е изд.; пер. с англ. — М.: Вильямс, 2002. — 880 с.
27. Севрук А. И., Юнина Е. А. Мониторинг качества преподавания в школе: Учебное пособие. — М.: Педагогическое общество России, 2003. — С. 6.
28. Сладкевич В. П. Мотивационный менеджмент: Курс лекций. — К.: МАУП, 2001. — 168 с.
29. Фатхутдинов Р. А. Инновационный менеджмент. — СПб.: Питер, 2002. — С. 195.
30. Фролов П. Т. Школа молодого директора: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов. — М.: Просвещение, 1998. — 224 с.

У статті розглядаються наукові підходи до проблеми управління закладами післядипломної педагогічної освіти, обґрунтовуються теорія і практика функціонального підходу як одного з найбільш логічно побудованого, мобільного і адаптивного в сучасних умовах становлення системи післядипломної педагогічної освіти України.

В статье рассматриваются научные подходы к проблеме управления учреждениями последипломного педагогического образования, обосновывается теория и практика функционального подхода как одного из наиболее логически выстроенного, мобильного и адаптивного в современных условиях становления системы последипломного педагогического образования Украины.

This article discovers the scientific approaches to the problem of in-service teachers' training institutions management; the theory and practice of the functional approach as one of the most logically-structured, mobile and adaptable in the modern circumstances of foundation of post graduate teachers' education system in Ukraine, is proved.

Н. І. КЛОКАР,

ректор Київського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних кадрів, кандидат педагогічних наук, доцент.

Науковці – вчителям

ПЕДАГОГІЧНІ ІДЕЇ І ЗНАХІДКИ 80-х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

Реформа загальноосвітньої і професійної школи (1984) сприяла підвищенню ефективності уроку, вдосконаленню його як складової частини навчально-виховного процесу. Однак у 80-і роки, як і раніше, залишалася актуальною проблема уроку, його структури і методів.

У статті «Реформа школи і урок мови», якою редакція часопису «Українська мова і література в школі» започаткувала дискусію про урок, О. М. Біляев зазначав, що в українській лінгводидактиці належно не висвітлювалася проблема методів і прийомів на уроках в

умовах двомовності. Не розглядалися й питання змісту уроку, хоча достатньо уваги приділялося проблемам типології, структури, методики його проведення [1].

На думку методиста, зміст уроку охоплює навчальний матеріал, уміння й навички, що формуються в процесі навчання, методи, прийоми і засоби навчання тощо. Одне із найскладніших питань методики мови, що потребує нагального наукового розв'язання, — це визначення шляхів раціонального поєднання на уроці роботи над засвоєнням теоретичних відомостей з граматики, орфографії, пунктуації та розвитком усного і писемного мовлення учнів. «Особливу актуальність, теоретичну й практичну значущість має наукова класифікація уроків розвитку зв'язного мовлення. В існуючих курсах методики та методичних посібниках з мови це питання через його слабку теоретичну розробленість, причиною чого була недостатня увага в минулому до розвитку мовлення учнів, здебільшого або зовсім не розглядається, або розглядається дуже поверхово й однобічно» [1: 71].

У ці роки посилилася увага до структурування навчального матеріалу, до застосування технічних засобів навчання, що давало змогу подолати абстрактність і формалізм у вивченні мови, сприяло розвитку пізнавальних інтересів та здібностей учнів, забезпечувало міцне засвоєння знань.

Отже, зусилля вчених-методистів, лінгвістів та вчителів зосереджувалися на дослідженні основних проблем теорії і практики уроку — його змісті, структурі, технології, формах і методах підвищення орфографічної і пунктуаційної грамотності учнів, розвитку їхнього усного монологічного мовлення, збагачення словникового запасу тощо.

Об'єкт нашого дослідження — процес становлення і розвитку методики навчання української мови у 80-х роках минулого століття.

Предмет дослідження — методичні та лінгвістичні праці цього періоду, що сприяли розв'язанню актуальних проблем методики навчання мови.

Мета — репрезентувати сторінки становлення і розвитку методики мови як науки в розвитку, в діахронії, часовій послідовності.

Завдання:

1) проаналізувати наукові праці вчених-лінгвістів О. М. Біляєва, Н. В. Гуйванюк, П. С. Дудика, М. Ф. Кобилянської, Л. М. Симоненкової, М. Г. Стельмаховича, Н. І. Тоцької та ін.;

2) розкрити погляди вчених на форми і методи навчання, на структуру уроку, його зміст;

3) з'ясувати внесок учених у становлення і розвиток методики мови;

4) визначити, які положення, ідеї, висунуті ними, зберегли свою значущість для сьогодення.

Зауважимо, що праці вищеназваних авторів з погляду досліджуваної нами проблеми не

знайшли висвітлення в дослідженнях і публікаціях останніх десятиріч, хоча порушені в них питання є важливими для школи.

1979 року вийшов у світ «Словник-довідник з правопису» С. І. Головащука. За своїм змістом він виходить далеко за рамки тільки орфографічного посібника, оскільки велика увага приділяється питанням лексикології, граматики, акцентології, стилістики і навіть культури мови. Тут представлена найновіша суспільно-політична та науково-виробнича термінологія, вміщені стислі пояснення найскладніших правил орфографії.

Незважаючи на деякі недогляди, посібник був на часі, оскільки попередньо видані словники з орфографії, «Український правопис» потребували деяких корективів, вони не давали відповіді на ряд питань щодо правопису. Це було перше видання такого типу, яке добре слугувало всім, хто стикався з українським словом: співробітникам наукових установ, викладачам вищих навчальних закладів, студентам, учителям.

1989 року словник-довідник вийшов другим виданням, оновленим, переробленим і доповненим. Структура словника, без сумніву, заслуговує позитивної оцінки. Перша частина — це правописний словник, друга присвячена складним випадкам слововживання. Заслуговує на увагу короткий словник власних імен, уміщений наприкінці.

Окремі недоліки не знижують його якості, він і нині слугує всім, хто хоче удосконалити знання з української мови, зокрема з орфографії, і тому заслуговує позитивної оцінки.

У видавництві «Вища школа» вийшов словник-довідник «Морфемний аналіз» (Т. I — 1980 р., Т. II — 1981 р.) [6], де використано найновіші наукові досягнення з лексикографії. Автор І. Т. Яценко обґрунтував науковий підхід до розуміння морфемної структури слова, беручи до уваги не лише кореневі, а й службові морфеми, водночас враховуючи значення кожної частини, в тому числі і словотвірне.

Проте вчений не завжди докладно пояснює зміст окремих понять, зокрема морфеми, порушує послідовність в реалізації принципу синхронного опису морфемної будови слова, іноді не враховує системні відношення у словотворенні, не пояснює поділ багатозначних слів на різні групи залежно від мотивації, немає у словнику й відповіді щодо аналізу морфемної будови слів не в початковій формі.

Але в цілому словник-довідник — вагомий внесок у розвиток лінгвістичної науки. Це перша праця такого типу в українському мовознавстві. Поява її була своєчасною, відповідала потребам школи. Книжка стала настільною для вчителів-філологів.

Ще одна лексикографічна праця — «Морфемний словник» Л. М. Полуги — вийшла в 1983 році [7]. Матеріал у ній спрямований на розвиток чуття слова, образного мислен-

ня, а не на механічне засвоєння словотвірної моделі.

Загалом книжка актуальна і своєчасна, вона сприяла глибокому розумінню значущих частин слова, вивчення якого починається уже в початкових класах і продовжується в п'ятому. Різноманітний матеріал слугує і нині вчителям, учням, студентам і викладачам у повсякденній практичній роботі над морфемною структурою слова.

1980 року довідкова література поповнилася ще однією корисною працею під назвою «Складні питання сучасного українського правопису» [9]. Поява її викликана потребою вдосконалення правописної системи незважаючи на те, що основні правила орфографії і пунктуації за двадцять років з часу останнього видання «Українського правопису» (1961) стали канонічними, міцно ввійшли в мовленнєву практику.

Автори досягли поставленої мети — конкретизували, доповнили деякі орфографічні правила, оскільки життя висунуло низку нових написань, не передбачених чинним правописом, зокрема слів-термінів, власних назв, слів іншомовного походження, складних слів та ін. Увага зосереджена на актуальних правописних моментах. У книжці чимало слушних спостережень і пропозицій, що великою мірою доповнили правописний кодекс. У ній досить докладно з належною науковою аргументацією розглянуто найскладніші випадки української орфографії, дано їм глибокі й чіткі пояснення. Праця була цінним доповненням до «Українського правопису».

1981 року на допомогу викладачам і студентам вийшов збірник вправ із синтаксису «Сучасна українська літературна мова» М. Ф. Кобилянської та Н. В. Гуйванюк [5]. У книжці вміщені різноманітні граматичні завдання для вправ, що стимулюють творчу самостійність студентів, сприяють більш глибокому засвоєнню матеріалу. Це вправи на розвиток лінгвістичного чуття, в них перелічуються важливі положення теорії, якими слід опанувати під час виконання завдань.

Окремі вправи допоможуть студентам своїми принципами дистрибутивного і трансформаційного аналізу. Це завдання на аргументоване розмежування додатків і неузгоджених означень, введення в речення заданих слів-форм та словосполучень у певній синтаксичній функції та ін. Є вправи, що відбивають нові синтаксичні теорії, не пов'язані з програмою.

У цілому збірник відповідає своєму призначенню. Змістовні тексти, насичені граматичним матеріалом, різноманітні завдання сприяють кращому засвоєнню теоретичного матеріалу.

Посібник Н. І. Тоцької «Сучасна літературна мова. Фонетика. Орфоєпія. Графіка. Орфографія» (1981 р.) [12] призначався для студентів філологічних факультетів університетів. У ньому висвітлені і теоретичні, і прак-

тичні аспекти кожного з названих розділів. Найбільш повно розкритий розділ «Фонетика», де відображені останні досягнення експериментально-фонетичного дослідження звуків мови за допомогою рентгенограм та паталограм окремих звуків, поданий їх спектральний аналіз. Проте дещо скорочено виклад матеріалу інших розділів мови — «Орфоєпія» і «Орфографія», що, очевидно, пояснюється невеликим обсягом праці.

У 1995 році посібник, доповнений і перероблений, було перевидано. Поряд із традиційними подано вправи і завдання, що зумовлюють їх дискусійне розв'язання. Новим тут є підрозділ із фонетичної стилістики. Доповнено й інші розділи, зокрема розділ «Орфографія».

Загалом, посібник Н. І. Тоцької заслуговує позитивної оцінки, оскільки в ньому вдало поєднані теоретичний і практичний аспекти, що робить його надійним посібником для вчителів середньої школи і студентів.

У 80-х роках методисти, вчителі більше звертали увагу на усунення помилок в усному і писемному мовленні учнів, зумовлених впливом діалектів, говірок. Неоціненну допомогу надавав педагогам посібник Л. М. Симоненкової «Вивчення фонетики і морфології в умовах місцевих говорів» (1981) [8]. Авторка знайомить із найголовнішими (фонетичними, морфологічними, лексичними) особливостями північної і південно-східної групи українських говорів, аналізує текстові орфографічні помилки, яких припускаються учні під впливом місцевих говірок, подає їх класифікацію.

Окремий розділ присвячений методиці навчання. Ефективними автор вважає такі методи: бесіда, повідомлення, аналіз мовного матеріалу фонетичного, лексичного чи граматичного характеру та ін. Методично мотивованими є прийоми порівняння, зіставлення та інші, слушними є поради щодо їх застосування.

Заслуговує на увагу система вправ, рекомендації стосовно використання статичних і динамічних таблиць, наочних посібників, ТЗН.

Різноманітні види робіт пропонуються під час вивчення фонетики, будови слова і морфології. Авторка вважає, що у навчанні має застосовуватися диференційований підхід до розгляду програмних тем, у доборі тренувальних вправ.

Зауважимо, що варто було б подати більшу кількість вправ до окремих тем, дещо урізноманітнити методичні прийоми роботи вчителя, оскільки багато вчителів вивчення граматики не пов'язували з мовною практикою учнів, не вивчали і не узагальнювали мовні помилки, допущені учнями, зокрема зумовлені діалектизмами, не попереджували їх на уроках мови.

У цілому книжка Л. М. Симоненкової — це перший в Україні посібник про особливості вивчення української мови в діалектному оточенні. Матеріал її слугував словесникам і кла-

соводам, учителям-предметникам. Не втратив він свого значення і для сучасної школи.

1981 року на стіл словесникам ліг ще один корисний посібник «Сучасний урок мови» О. М. Біляєва, що порушував проблеми, які цікавили методистів, учителів-філологів. Обґрунтування змісту уроків мови, їх виховна спрямованість, типологія і структура, методи навчання, особливості методики уроків розвитку зв'язного мовлення, урок у школі з російською мовою навчання — такі проблеми, актуальні й важливі, висвітлені у праці. І теоретичний, і практичний аспекти розв'язуються вченим відповідно до вимог науки, завдань і потреб школи. Спираючись на дослідження психологів, узагальнюючи спостереження вчителів-практиків, автор створив посібник, в якому основні положення аргументовані, науково достовірні [1].

На думку О. М. Біляєва, сучасний урок має відповідати високому науковому рівню, забезпечувати правильне співвідношення теорії та практики. Методист наголошує на потребі вивчення теоретичного матеріалу, оскільки це допоможе учневі виконати конкретну практичну роботу, кінцевою метою якої має бути розвиток усного і писемного мовлення.

Правильний добір навчального матеріалу, вправ і завдань до нього, відповідність теоретичних відомостей віковим можливостям учнів, додержання дидактичних принципів у навчанні, логічних і системних зв'язків між темами і розділами курсу мови, систематична робота з розвитку мовлення учнів забезпечують, на думку автора, оптимальний зміст уроку. Автор важливого значення надає проблемі типології уроків, тому цілком виправданим є ґрунтовний аналіз різних підходів до розв'язання цього питання, різних класифікацій уроків, зроблених С. Х. Чавдаровим, Є. М. Дмитровським, М. С. Поздняковим та іншими методистами. Різні підходи до визначення типів уроків часто ігнорували специфіку предмета, нерідко загальнодидактичні класифікації необґрунтовано переносилися на специфічні предмети. Усе це разом заважало практичній роботі вчителя.

Витримала випробування часом типологія уроків, запропонована О. М. Біляєвим: уроки вивчення нового матеріалу; закріплення вивченого; перевірки і обліку набутих знань, умінь і навичок; аналізу контрольних робіт; узагальнення та систематизації вивченого, повторення теми, розділу; уроки розвитку зв'язного мовлення. Це важливий внесок у методику навчання мови.

Нам видається правильною, практично виправданою розроблена вченим класифікація уроків розвитку зв'язного мовлення, основою якої має бути вид творчої роботи і мета її проведення [1: 42].

О. М. Біляєв слушно зазначає, що чіткого планування потребує структура уроку, яка не допускає ні одноманітності, ні випадковості, ні

стандартності. Вона тим паче не може бути чимось сталим, незмінним. Кожен тип уроку повинен мати свою структуру, на якій позначається рівень фахової і методичної підготовки вчителя.

Прийнятна і для сьогодення класифікація автором методів навчання за способом взаємодії вчителя й учнів на уроці, хоча вчений вважає за доцільне не обмежуватися якоюсь однією класифікацією за наявності низки інших, оскільки кожна з них (за джерелами знань, характером пізнавальної діяльності учнів, за дидактичною метою) відіграла свою роль у розвитку теорії і практики методів навчання, до того ж поєднання різних класифікацій сприяє удосконаленню змісту і системи методів навчання.

Докладно подана у посібнику характеристика кожного методу — розповідь учителя, евристична бесіда, спостереження над мовою, робота з підручником, програмоване навчання тощо. Вагомими для вчителя є поради О. М. Біляєва щодо організації пізнавальної діяльності учнів у процесі використання певного методу, набуття ними знань, формування вмінь і навичок на основі активної розумової діяльності. Методист важливого значення надає проблемному навчанню, використанню технічних засобів на уроці.

Вартий уваги розділ «Методика уроку української мови в 4—8 класах шкіл з російською мовою навчання». Тут висвітлено багато цікавих спостережень, науково обґрунтованих методичних порад, уміщено важливий теоретичний і практичний матеріал, що було своєчасним, оскільки методика уроків вивчення другої мови була розроблена в ці роки недостатньо.

Отже, О. М. Біляєв охоплює і розкриває багато важливих проблем, з якими зустрічається педагог у повсякденній роботі. Матеріал, висвітлений у книжці, слугував і слугуватиме не одному поколінню методистів, студентів, учителів-словесників. «Сучасний урок української мови» — це значний внесок у становлення і розвиток методики навчання мови як науки. Поява посібника була своєчасною.

У статті О. М. Біляєва, що вийшла 1982 року, висвітлюються лінгводидактичні основи сучасного уроку української мови в 4—8 класах загальноосвітньої школи, вихідні позиції лінгводидактики, якими слід керуватися, визначаючи зміст уроку, його зовнішню (типологія, структура) і внутрішню (методи, прийоми і засоби навчання) організацію [2: 50].

На допомогу вчителям, які відчували труднощі у навчанні синтаксису, у 1981 році був виданий посібник П. С. Дудика «Вивчення української мови у 8 класі» [4], побудований з урахуванням найновіших вимог лінгвістики і досягнень методики.

Позитивної оцінки заслуговують теоретична і практична частини, що визначаються зміс-

товністю і методично правильною побудовою. У них передбачено вивчення синтаксису складного речення в стилістичному аспекті, подана чітка система повторення відомостей з інших розділів.

Ілюстративний матеріал, тексти вправ, нерідко об'єднані тематично, містять цікаву інформацію з певної галузі науки, поповнювали лінгвістичні знання учнів. Запропонована система завдань, особливо вправи з розвитку мовлення учнів, сприяли більш ефективній реалізації вимог програми.

Зауважимо, що посібник не позбавлений недоглядів, зокрема мовностилістичного та правописного характеру, однак це не знижує його наукового і методичного значення. Він має практичне спрямування. Використаний диференційовано, з урахуванням підготовленості учнів, з творчим підходом, може слугувати і вчителю сучасної школи.

В удосконаленій програмі з української мови для IV—VIII класів (1979) зазначалося, що одним із основних завдань шкільного курсу мови має бути формування в учнів умінь і навичок зв'язного мовлення. Однак ряд питань теорії і практики розвитку мовлення були ще недостатньо висвітлені в літературі, обмаль було посібників, дидактичних матеріалів, які б допомагали вчителю розв'язувати цю складну проблему. Тому праці М. Г. Стельмаховича — посібники, статті, в яких розглядалися теоретичні питання розвитку мовлення, були своєчасними.

1981 року вийшов посібник М. Г. Стельмаховича «Система роботи з розвитку зв'язного мовлення в 4—8 класах» [11], що сприяв реалізації програмних вимог. У посібнику вчитель знайде стислу характеристику усного і писемного мовлення з погляду лінгводидактики, завдання щодо формування умінь і навичок, що мають набути учні в системі, у взаємозв'язках з темами, визначеними програмою. У викладі матеріалу, доборі вправ автор додержується принципу послідовності і наступності. Важливою є думка, що використання системи роботи з розвитку зв'язного мовлення потребує поступово вести учнів від перекладу і переказу до самостійних творчих робіт, від простого до складного.

Заслуговує на увагу розділ, у якому автор розглядає методику вивчення відомостей про текст і функціональні стилі. На його думку цей матеріал є теоретичною основою всієї роботи над розвитком зв'язного мовлення, формуванням умінь і навичок правильно висловлювати свої думки.

Вагомими є відомості про тему й основну думку твору, поради щодо методики розкриття їх, про текст, його структуру, про абзац і складне синтаксичне ціле, їх взаємозв'язки, основні типи мовлення — розповідь, опис, роздум. Однак ці питання викладені стисло. Дещо повніше розглядаються лінгводидактичні осно-

ви вивчення функціональних стилів, даються методичні поради щодо їх засвоєння.

Низку важливих порад знайде вчитель у розділах, присвячених методиці проведення різного виду переказів, творів, їх класифікації у запропонованій системі роботи, що стосується методики підготовки до творів, складання простих і складних планів, тез, написання конспектів, рефератів, доповідей. Зауважимо, що не завжди автор враховує вікові можливості учнів, деякі запропоновані плани нечіткі. Добре слугуватимуть педагогові поради щодо роботи над творами на лінгвістичну тему, однак окремі назви їх надто широкі, не завжди конкретні.

Незважаючи на дрібні недоліки, недогляди, методична вартість праці не знижується. Це перший посібник з методики української мови, де в системі розглядаються актуальні проблеми роботи з розвитку зв'язного мовлення, що сприяли оптимізації навчального процесу на уроках мови.

1982 року побачило світ друге, перероблене і доповнене, видання «Збірника вправ і завдань з української мови для 4—8 класів» М. Г. Стельмаховича [10]. Збірник посідає важливе місце у навчально-методичному комплексі вчителя.

Нове видання компенсувало деяке відставання практичної частини шкільного курсу від вимог удосконаленої програми. Воно охоплює всі розділи й теми, їх наукове осмислення і тлумачення, безперечно заслуговує позитивної оцінки. Автор творчо підійшов до вивчення матеріалу, підібрана система вправ і завдань передбачає написання творів різного виду, конструювання, редагування. Є вправи на систематичне спостереження мовних явищ і фактів, їх зіставлення і порівняння. Вчитель може скористатися методичними порадами, які даються перед вивченням теми.

Невеликі недоліки (нечіткість у визначенні завдань, неточність в умовах до вправ, складність окремих з них) не применшують методичної цінності збірника, що є своєрідним додатком до практичної частини підручника. Він забезпечував закріплення теоретичного матеріалу, сприяв підвищенню рівня знань учнів.

Отже, методисти 80-х років творчо підходили до проблем освіти і вносили багато нового в розробку методики навчання. Автори посібників і статей відповідно до наукових і методичних вимог висвітлювали теоретичний матеріал, усували зайве теоретизування, забезпечували практичні завдання для засвоєння їх учнями.

Кожен із науковців вніс свою частку цінного у становлення й розвиток методики навчання мови. Погляди вчених, їхні ідеї є вагомим внеском у теорію і практику навчання. Безсумнівно, окремі висловлювання мають суперечливий характер, але, незалежно від цього, наста-

нови, поради, педагогічні ідеї вчених, творчо опрацьовані, можуть бути застосовані в навчальному процесі сучасної школи.

Проведене дослідження не вичерпує всіх багатоаспектних питань теорії і практики навчання мови. Тому на часі — осмислення і аналіз методичних праць, які виходили в подальшому.

Література

1. Біляев О. М. Сучасний урок української мови: Навч. посібник. — К.: Рад. школа, 1981. — 177 с.
2. Біляев О. М. Лінгводидактичні основи сучасного уроку мови // Укр. мова і літер. в школі. — 1982. — № 10. — С. 50—61.
3. Головащук С. І. Словник-довідник з правопису. — К.: Наук. думка, 1979. — 342 с.
4. Дудик П. С. Вивчення української мови у 8 класі: Навч. посібник. — К.: Рад. школа, 1981. — 144 с.
5. Кобилянська М. Ф., Гуйванюк Н. В. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис: Збірник вправ. — К.: Вища школа, 1981. — 222 с.
6. Морфемний аналіз: Словник-довідник: У 2 т. / Уклад. І. Т. Яценко; за ред. Н. Ф. Клименко. — К.: Вища школа. — Т. 1. — 1980. — 965 с.; Т. 2. — 1981. — 352 с.
7. Морфемний словник / Уклад. Л. М. Полюга. — К.: Рад. школа, 1983. — 364 с.
8. Симоненкова Л. М. Вивчення фонетики і морфології в умовах місцевих говорів: Навч. посібник. — К.: Рад. школа, 1981. — 134 с.
9. Складні питання сучасного українського правопису. — К.: Наук. думка, 1980. — 223 с.
10. Стельмахович М. Г. Збірник вправ і завдань з української мови для 4—8 класів. — 2-ге вид., перероб. і доповн. — К.: Рад. школа, 1982. — 222 с.
11. Стельмахович М. Г. Система роботи з розвитку зв'язного мовлення в 4—8 класах: Навч. посібник. — К.: Рад. школа, 1981. — 136 с.
12. Тоцька Н. І. Сучасна українська літературна мова. Фонетика. Орфоєпія. Графіка. Орфографія: Навч. посібник. — К.: Вища школа, 1981. — 184 с.

Стаття продовжує цикл публікацій автора на тему: «Становлення і розвиток методики навчання української мови як науки». У ній подано аналіз методичних посібників і статей, які вийшли у 80-х роках ХХ століття. Висвітлені різні підходи, погляди вчених на методи і прийоми навчання, визначено особистий внесок авторів у розвиток методики як науки.

Стаття продовжує цикл публікацій автора на тему: «Становлення і розвиток методики навчання української мови як науки». В ній дан аналіз методических посібників і статей, вишедших в 80-х роках ХХ століття. Освітлені різні підходи, погляди учених на методи і прийоми навчання, визначено особистий внесок авторів у розвиток методики як науки.

The article is continuation of a cycle of the publications of the author on a theme: «Becoming and development of a technique of Ukrainian language as sciences». In it the critical analysis of the textbooks, methodical manuals which have left per 80-th years of the ХХ-th century. Their sights on different aspects of the contents, form, methods of training to Ukrainian language are opened, the personal contribution of the authors to development of a technique of Ukrainian language is determined.

С. Т. ЯВОРСЬКА,

канд. пед. наук, доцент кафедри української мови і літератури Слов'янського державного педагогічного університету.

Позакласне та позашкільне виховання

ЗДОРОВЕ ПОКОЛІННЯ

З 1997 року на базі школи № 8 м. Одеси здійснюється дослідницько-експериментальна робота з проблеми «Створення школи розвитку особистості за системою Д. Б. Ельконіна — В. В. Давидова», що передбачає розвиток здібностей учнів для самостійного оволодіння знаннями на основі здобутих навичок. Експеримент сприяє формуванню бажання і вміння вчитися, спонукає учнів до самостійного пошуку нових джерел інформації.

Керуючись Законами України, Указами Президента, Постановами Кабінету Міністрів України, Національними та державними про-

грамами, нормативно-правовими документами Міністерства охорони здоров'я України, педколектив і адміністрація школи розробили власну концептуальну модель — Школа сприяння здоров'ю.

Актуальність діяльності Школи сприяння здоров'ю: школа покликана допомагати батькам виховати дитину, виростити її здоровою, сприяти духовному розвитку.

Сьогодення з усіма його протиріччями і труднощами вимагає від педагогів великої самовідданості. Саме школа допомагає у вирішенні проблем, які виникають через надмірну

зайнятість батьків, через їх необізнаність у питаннях навчання і виховання, матеріальні труднощі. Проте роль сім'ї в розвитку гармонійної особистості залишається незаперечною.

Отже, педколектив школи № 8 прагне залучити до реалізації навчально-виховних програм, профілактично-оздоровчих заходів якомога більшу кількість батьків, об'єднати в цьому напрямку зусилля сім'ї, школи, державних і громадських організацій. Школа плідно співпрацює з Науково-дослідним інститутом «Здоров'я родини», національним університетом ім. І. І. Мечникова, Всесвітнім духовним університетом Брахма Кумаріс, медичними закладами та ін.

Провідна ідея Школи сприяння здоров'ю: збереження і зміцнення здоров'я дітей, усвідомлення всіма учасниками навчально-виховного процесу, що діти — наше майбутнє, майбутнє нашої країни, що саме сьогоднішнім малюкам і підліткам завтра доведеться взяти на свої плечі тягар економічних, соціальних, екологічних і культурно-етичних проблем.

Мета: формування у підростаючого покоління позитивної мотивації до здорового і безпечного способу життя, розробка і впровадження сучасних технологій превентивної освіти і виховання учнів, формування навичок здорового способу життя.

Основні завдання:

1. Формування особистості Людини.
2. Формування гуманної, освіченої, творчої Людини.
3. Ознайомлення учнів з індивідуальними засобами збереження та захисту здоров'я.
4. Створення сприятливих умов для здорового та безпечного способу життя учасників навчально-виховного процесу.

Новизна. Наукові основи. Діяльність Школи сприяння здоров'ю базується на філософії усвідомлення учнями себе як людини цілісної, як частини природи, найрозвиненішої, найдосконалішої її частки.

Для здійснення ефективної роботи Школи сприяння здоров'ю функціонують два учбових корпуси, дві спортивні зали, центр виховної роботи, кабінет психологічного розвантаження, спортивний майданчик. Медичний центр оснащено устаткуванням для лікування учнів, працює стоматологічний кабінет. Шкільна їдальня забезпечує дітей гарячим харчуванням. Учні школи (1312 дітей) навчаються в одну зміну, діє група продовженого дня.

Структура та діяльність Школи сприяння здоров'ю:

- 1) навчальні предмети;
- 2) «Школа вільного розвитку дитини» за напрямками: інтелект, мистецтво, здоров'я;
- 3) лекторії: «Бережи своє здоров'я» (для учнів), «Здорова родина — здорова дитина» (для батьків), «Здорова дитина — здорова нація» (для вчителів);
- 4) психологічна служба;

5) співпраця з Науково-дослідним інститутом «Здоров'я родини» за програмою «Репродуктивне здоров'я».

1. Навчальні предмети. У навчально-виховному процесі особлива увага приділяється таким питанням: збереження здоров'я учнів, формування у них особистої відповідальності за збереження власного здоров'я. Кожен учитель на уроці створює умови для розвитку фізично і морально здорової особистості.

Обов'язковими стали щоденні фізкультпаузи на уроках за системою Л. І. Латохіної. Її авторська програма «Основи практичної валеології» — це скарб для навчання дітей мистецтву бути здоровими. Впроваджуючи цю програму, Школа вирішує наступні завдання:

- допомагати дітям розвивати індивідуальні знання, навички та вміння, необхідні для зміцнення здоров'я (духовного, фізичного);
- сприяти зміцненню бажання вчитись самостійно, знаходити у різних життєвих ситуаціях резерви здоров'я в собі самому;
- допомагати кожному учню розкривати індивідуальні здібності та спрямовувати на шлях самовдосконалення;
- прищеплювати любов до праці як єдиної основи життя та самовдосконалення.

У школі діє творча група вчителів і учнів, які щоденно впроваджують на уроках і на відпочинку комплекс вправ «Красива постать» та «Гімнастику для очей» (за методикою Л. І. Латохіної).

З метою зміцнення здоров'я дитини в 1—11-х класах адміністрацією школи введено 3-ю годину фізичної культури.

На базі школи першого ступеня введено уроки ритміки, які сприяють зміцненню здоров'я учнів.

У школі на всіх паралелях проводяться уроки ОБЖ (за програмою Міністерства освіти і науки України).

2. «Школа вільного розвитку дитини». З 1998 року в школі № 8 плідно працює Школа вільного розвитку дитини, складовими якої є: Інтелект, Здоров'я, Мистецтво.

Дослідно-експериментальна робота з проблеми створення школи розвитку особистості за системою Д. Б. Ельконіна — В. В. Давидова дозволяє досягти позитивних змін у сфері загального розвитку учнів, фізичного і психічного здоров'я, рівня вихованості, про що свідчать результати тестування учнів молодшого шкільного віку.

Особлива увага приділяється виявленню та підтримці творчо обдарованих дітей. Педагоги школи активно співпрацюють з науковими керівниками Одеської філії Малої Академії Наук.

Протягом багатьох років школа співпрацює з хімічним факультетом Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова. На базі школи створена філія кафедри фізичної і колідної хімії ОНУ. Професійна допомога професорсько-викладацького складу університету,

використання матеріальної бази кафедри дозволяє учням розширювати знання з хімії, а також брати участь у наукових дослідженнях.

Завдяки такій співпраці учні школи неодноразово були учасниками і переможцями I та II етапів конкурсу-захисту творчих робіт. У 2001 році учениця (нині студентка медичного університету м. Одеси) Н. Криштальова з роботою «Флотаційне виділення поверхнево-активних речовин зі стічних вод» зайняла третє місце у заключному етапі Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідних робіт учнів-членів МАН України (секція хімії).

У школі постійно діє дискусійний клуб «Дебати», відкрито клуб «Що? Де? Коли?» Участь учнів у змаганнях шкільного, районного, міського та державного рівнів сприяє розвитку інтелектуальних здібностей та поглибленню знань.

При плануванні та реалізації заходів щодо збереження і формування фізичного, психічного, морального здоров'я в навчальному закладі передбачено:

— Співпраця з громадською організацією «Чайка» (спортивного напрямку), яка функціонує на базі школи. Для дітей школи працюють: секція вільної боротьби та автономного захисту, секція спортивного танцю, секції футболу, баскетболу, аеробіки. Учасники цих секцій неодноразово ставали призерами республіканських і міських змагань, займали призові місця в змаганнях міжнародного класу.

— На базі плавального басейну при Одеському політехнічному університеті щосуботи проводяться заняття для школярів (за їх бажанням), організовано щосуботні автобусні рейси від школи до басейну.

— Налагоджено зв'язок з турагенствами м. Одеси. Стало традицією щорічно на зимових канікулах організовувати поїздки по Україні. Для учнів школи організовується активний відпочинок на канікулах та позаурочний час.

— Розроблені та впроваджуються сучасні технології превентивної освіти і виховання школярів, впроваджуються програми щодо профілактики наркоманії, тютюнопаління, алкоголізму, формування навичок здорового способу життя у дітей та підлітків.

— Охорона життя та здоров'я дітей, превентивне виховання ведеться в цікавих для учнів формах. У школі організовано загін юних інспекторів руху та загін юних пожежників. Ці загони активно ведуть роз'яснювальну роботу серед учнів школи щодо правил дорожнього руху та правил безпечного поведіння з вогнем.

Людина залишається природно тілесною істотою та має специфічну біологічну побудову, але існувати тільки як фізіологічна сутність вона не може, їй потрібні суспільно-культурні цінності. Ця, «друга людська природа» у вигляді навичок, знань, передається з покоління в покоління не біологічним, а суспільним шля-

хом, через навчання. Тому в Школі вільного розвитку діє Школа мистецтв, яка працює за такими напрямками:

— Хореографічний ансамбль «Надія» — лауреат обласного конкурсу «Таланти твої, Україно»;

— Хореографічний ансамбль «Валькірія»;

— Вокальний фольклорний ансамбль «Мрія»;

— Студія керамічної іграшки — лауреат фестивалю «Весняні ластівки»;

— Студія художньої вишивки;

— Студія акторської майстерності;

— Студія «Природа і фантазія».

Поняття «суспільство» має декілька значень. Його можна охарактеризувати як зібрання людей, або як соціальна категорія, або як комплекс гуманітарних знань, до якого входять соціальні науки: політологія, економіка, історія, соціологія, психологія, ОБЖ тощо. На основі поєднання цих наук були розроблені лекторії для вчителів, батьків і учнів.

— для учнів «Бережи своє здоров'я»;

— для батьків «Здорова родина — здорова дитина»;

— для вчителів «Здорова дитина — здорова нація».

Головна мета цих лекторіїв — за допомогою різних наук поповнити знання учасників навчально-виховного процесу про «природу людини»; підготувати учнів до самостійного життя; виховувати активне, позитивне ставлення до особистого здоров'я та усвідомлення того, що здоров'я є найбільшою цінністю.

Модель школи сприяння здоров'я передбачає розвиток психологічної служби. Вона працює в ЗОШ № 8 за такими напрямками:

1. Психодіагностичне дослідження.

2. Психологічне консультування.

3. Корекційно-відновлювальна і розвивальна робота.

4. Навчальна діяльність.

Відповідно до нормативних документів, що стосуються соціально-психологічної служби України, а також враховуючи досвід роботи практичних психологів Одеського регіону, основними напрямками соціально-психологічних досліджень у школі визначено:

— виявлення психологічної готовності дітей до навчання в школі; дослідження психологічної адаптації;

— дослідження особливостей особистості учнів;

— дослідження міжособових стосунків;

— професійна діагностика.

Проведення досліджень у рамках таких актуальних соціально-психологічних проблем допомагає вибрати методи психологічної і педагогічної роботи і створити належні умови для забезпечення повноцінного психічного розвитку дітей.

Психологічне консультування має такі напрямки:

— консультація вчителів щодо індивідуального підходу у роботі з дітьми, які переживають труднощі в адаптації;

— консультування батьків з приводу визначення рівня вимог до дитини, з питань виховання дитини за результатами досліджень та за конкретними скаргами батьків;

— проведення профілактичних бесід з використанням активних методів і елементів тренінгу.

Пріоритетними напрямками роботи щодо корекційно-відновлювальної і розвивальної роботи є:

— групова психокорекційна робота, спрямована на навчання школярів здоровому способу життя (тренінг вирішення проблем, тренінг спілкування);

— групова психокорекційна робота зі школярами, які потребують особливої уваги (тренінг вирішення проблем, тренінг упевненого зросту, тренінг попередження агресивної поведінки);

— групова психокорекційна робота з учнями щодо розвитку уваги і саморегуляції, формування навичок навчальної роботи.

У старших класах введені факультативні заняття за курсом «Основи психології» (Пономаренко Л. П., Белоусова Р. В. Основи психології для старшокласників: Посібник для педагога: в 2 ч. — М.: ВЛАДОС, 2001). У межах даного курсу учні вивчають основні розділи психологічної науки: пізнавальні процеси, саморегуляція, вікова психологія, психологія спілкування, конструктивне подолання конфліктів, психологія сімейних відношень, психологія малих груп і колективів, профорієнтація, психологія здорового способу життя.

Школа успішно співпрацює з науково-дослідним інститутом «Здоров'я родини» (м. Оде-

са). Формування здорового способу життя — складний, багатогранний процес, що потребує спільних зусиль великої кількості людей, різних організацій, і передусім — відповідної державної політики. Одночасно формування здорового способу життя є науково-практичною дисципліною зі своєю теорією, методологією, методикою і засобами.

Керуючись вимогами часу, з 2001 року школа № 8 співпрацює з Науково-дослідним інститутом, який впроваджує у школі програму «Здорова родина» за напрямками:

— репродуктивне здоров'я;

— профілактика інфекцій;

— профілактика шкідливих звичок.

З 2001 року на базі школи працює Інформаційно-аналітичний центр «Пульс Одеси», головною метою якого є проведення лекцій про здоров'я та здоровий спосіб життя.

Завдяки співпраці із Всесвітнім духовним університетом Брахма Кумаріс традиційним стало проведення семінарів для класних керівників з питань формування моральних цінностей у дітей віком 7—11 років, фестивалів «Восьме чудо світу», виставок плакатів «Здоровий спосіб життя», систематично здійснюється контроль за дотриманням санітарно-гігієнічних умов; щорічно проводиться медичне обстеження стану здоров'я дітей.

Навчально-виховний процес підпорядкований розвитку фізично і морально здорової дитини; успішно діє Школа вільного розвитку дитини.

О. Г. ГОЛІК,

директор загальноосвітньої (експериментальної) школи I—III ступенів № 8 м. Одеси.

ВАЛЕОЛОГІЧНА ГАРМОНІЗАЦІЯ СТАНУ ЗДОРОВ'Я ДІТЕЙ

Дошкільний заклад № 288 «Здравушка» імені Шрі Чінмоя з українською мовою навчання функціонує з 1954 року і розрахований на 70 дітей. На даний час дитячий садок відвідують 75 дітей. Одна група — раннього віку, три — дошкільних. У дошкільному закладі працюють 10 педагогів, які за результатами атестації розподіляються таким чином: 2 — спеціалісти вищої категорії, 1 — вихователь-методист, 2 — спеціалісти першої категорії, 3 — спеціалісти другої категорії, 2 — спеціалісти.

Дошкільний заклад здійснює свою діяльність відповідно до Конституції України, Закону України «Про освіту», Конвенції ООН «Про права дитини», Закону України «Про дошкільну освіту», Базового компоненту дошкільної освіти, Указу Президента України від 27.04.99 ро-

ку № 456 «Основні напрямки розвитку духовності, захисту моралі, формування здорового способу життя», «Концепції інтегративної українознавчої валеологічної освіти в Україні», Закону України «Про фізичну культуру і спорт» та інших директивних документів з розвитку і реформування дошкільного виховання.

Дошкільний заклад працює за програмами «Малюємо» і «Наша надія».

Неабияке значення у запровадженні системи валеологічної освіти надається створенню навчально-методичної та технічної бази, перш за все, поповненню валеологічного кабінету літературою та матеріалами з досвіду роботи інших колективів. Важлива роль відводиться побутовому аспекту життя. Приміщення і умови проживання в ньому виявляють основні прикмети духовної сфери, культури, визна-

чають світогляд дітей, філософський настрій. Принцип життя у дошкільному закладі — «ніби вдома». Колектив намагається забезпечити умови для здорового способу життя. У кожній групі створено домашній куточок, де є рушник, вишита подушечка, де пахне маминими руками. Кімнати прибрані під світлиці: килимки, серветки, квіти, зроблені вихованцями та їх батьками, багато природного матеріалу, обладнані пальчикові театри.

Площа земельної зони — 3500 кв. м. Кожна група має ізольований майданчик. На території ростуть 150 видів рослин, створені ділянки з лікарськими рослинами. Дошкільний заклад має екологічно чисту воду. У дітей багато улюблених друзів: собака Мухтар, коза Ізоolda, кішка Аманда, морська свинка Ася, багато рибок, волоські папуги. Енергетичним центром дитячого садка є берізка. Це «дерево життя», що випромінює прану, з ним діти вітаються кожен день як з живою істотою. Поруч з берізкою проводяться заняття з розвитку мови та ознайомлення з оточуючим середовищем. Діти дізнаються про цикли природи, про те, що у кожному циклі є традиційні свята («Маланки», «Недалечко червоне яечко», «Трійця», «Івана Купала»). Має «Здравушка» і свій ізотермічний знак — дівчина, яка тримає в руці квітку на довгій смужці з 5-ти різнокольоровими пелюстками. За допомогою цього знаку діти вчаться орієнтуватися у просторі і часі. Постулатом будь-якої серйозної концепції виховання людини є єдність душі, розуму, тіла або трьох рівнів: біологічного, психічного і духовного. І це чітко усвідомлюють педагоги нашого дошкільного закладу. У різних видах діяльності вони підкреслюють неповторність кожної дитини. Валеологічні ідеї профілактики хвороб та комплексного підходу до збереження і зміцнення здоров'я наші педагоги застосовують протягом усього часу перебування дитини у дошкільному закладі. При такому комплексному підході важливе місце займає харчування дітей. Діти щоденно одержують очищувальний салат, напої з трав, шипшини з медом, регулярно проводиться вітамінізація харчування вітамінами А, Є, В. Щороку діти самостійно збирають березовий сік, який із задоволенням п'ють.

У дошкільному закладі введено розрізнене різноманітне харчування з перевагою використання овочів — моркви, буряка, кабачків, часнику, редьки, кропу, селери, висівок. При розробці меню враховується специфіка національної кухні, її зв'язок з місцем проживання. Діти люблять український борщ з пампушками, вареники, компоти-узвари.

Україні потрібні здорові діти. А здоров'я в розумінні педагогічного колективу: «Це внутрішня краса і спокій, які приходять до нас через любов». Саме тому наше кредо — «Любити дітей — найголовніше». Формування валеологічного світогляду з питань збереження

здоров'я дітей відбувається в тісному контакті з батьками. Дорослі є зразком досконалості, духовної та фізичної гармонії. Шляхи реалізації цього завдання різні. За допомогою гри, в бесідах, на заняттях, екскурсіях, під час виконання режимних процесів діти одержують валеологічні знання. Ми розглядаємо здоров'я не просто як емпіричний факт, а прагнемо проникнути в глибину цього поняття, бо здоров'я кожної людини є інтегральним критерієм стану суспільства.

У дошкільному закладі випробовуються актуальні ідеї, які запроваджуються в життя. Психолого-педагогічні та методичні завдання плануються комплексно. Пам'ятаючи вчення стародавніх філософів, перш за все слід зберігати духовне здоров'я дитини, тому що від духовного стану залежить в значній мірі фізичний розвиток. Порфирій Іванов говорив: «Без духовного — фізичного не одержати». Здоров'я дітей — найцінніше надбання цивілізованого суспільства. Всім відомо, що рух тіла — це його життя: фізичне, психічне, духовне, соціальне.

Основна мета. Формування валеологічного світогляду як важливої умови і необхідного механізму збереження та зміцнення духовного, психічного і фізичного здоров'я дітей.

Головні завдання.

1. Забезпечення правильного фізичного розвитку, зміцнення здоров'я, розвиток життєво важливих навичок: загартування характеру, формування високих моральних якостей.

2. Виховання гармонійно розвиненої особистості.

Напрями роботи

1. Втілення програми з духовного виховання «Світ твоєї душі», яка забезпечує можливість:

- а) формувати якості, властиві духовно розвиненій людині;
- б) формувати усвідомлення, що Серце — сонце організму, а Всесвіт — система сердець;
- в) розвивати потреби до культури взаємовідносин між дитиною і навколишнім світом;
- г) вивчати скарбницю душі;
- д) впроваджувати в повсякденне життя знання про свою державу, про Одесу, сім'ю, дитячий садок.

З метою визначення рівня духовності та динаміки її розвитку у дітей, батьків, педагогів ми використовуємо тести. Основою для тестів стали теоретичні принципи науково-дослідної валеологічної лабораторії при Харківському державному університеті. Розділи охоплюють усі сфери людського життя: усвідомлення себе як особистості, характер відносин з оточуючими людьми, природою, космосом. Для підвищення вірогідності результатів обстеження на запитання про дитину паралельно відповідали педагоги і батьки.

II. Валеологізація навчального процесу, способу життя, сімейних стосунків.

Для валеологізації виховного процесу в дошкільному закладі передбачені такі напрямки роботи:

1. Валеологізація занять. Всі заняття починаються з кола, як символу єдності, систематично виконуються вправи на дихання, для профілактики вад зору (робота в системі зорових горизонтів), зняття втоми (валеологічні ковдри, динамічні пози), пальмінг, соляризація.

2. Профілактика здоров'я, оздоровчі процедури. Оздоровлення дітей в дошкільному закладі здійснюється за такими напрямками: профілактичний, інтенсивний, сильнодіючий, валеохарчування, профілактика гіподинамії, забезпечення психологічного комфорту, і складається з наступних елементів:

Профілактичний:

— промивання носоглотки часниковим розчином;

— солодові добавки;

— прийняття прани;

— фітобальзам з медом і наборами різних трав;

— полоскання ротової порожнини і чистка зубів сіллю та олією;

— використання фітомішечків і намиста із каштанів;

— вживання березового і кленового соків.

Інтенсивний:

— оздоровчий біг (суворо регламентований);

— комплекс вправ для пробудження (рекомендації Л. І. Латохіної);

— самомасаж.

Сильнодіючий:

— обтирання тіла вологим рушником і рукавичкою;

— обливання холодною водою;

— ходьба босоніж;

— застосування гомокібернетики.

Валеохарчування:

— введення елементів роздільного харчування;

— використання салатів з компонентами лікарських дикоростучих рослин;

— відсутність м'ясних відварів.

Профілактика гіподинамії:

— деякий час діти працюють в системі динамічних поз;

— створення навчально-матеріального середовища;

— розширення оздоровчо-рухової частини всіх занять і режиму дня;

— введення валеологічного аналізу та самоаналізу занять і ритму дня.

Психологічний комфорт забезпечує:

а) немедикаментозний комплекс оздоровлення дітей з урахуванням їх емоційності, який включає:

— корекцію режиму дня;

— психокорекцію (етюди, гра, продуктивна та графічна діяльність, функціональна музика);

б) диференційований комплекс загартовуючих процедур;

в) правильне харчування;

г) фітотерапія.

III. Участь у Міжнародній програмі «Цвітіння миру Шрі Чінмоя».

Актом-декларацією від 13 червня 1997 року комітет «Сузір'я Миру Шрі Чінмоя» надав дитячому дошкільному закладу почесне звання «Дошкільний заклад Миру імені Шрі Чінмоя». Ідеї Шрі Чінмоя співзвучні з ідеями педагогів дошкільного закладу з питань охорони життя, зміцнення духовного та психічного здоров'я дітей. У дошкільному закладі оформлена кімната Миру, де зібрані фотографії людей, які внесли великий вклад у справу збереження миру.

Гордістю педагогів, дітей, батьків є ділянка Миру, де діти висаджують дерева, а вирощені квіти на цій ділянці діти дарують у День Миру. Діти, батьки, працівники дошкільного закладу — учасники Міжнародної факельної естафети «Біг Миру — дім єднання Шрі Чінмоя». Кожного року у травні проходить Свято Миру, до відзначення якого готуються різноманітні заходи: пісні, танці, ярмарок іграшок, плакати Миру, виставки малюнків, спортивні змагання під девізом: «Краще, на що я спроможний».

IV. Співпраця з Всеукраїнською академією управління міжсистемного прогнозування та кардинальної психології (Одеське відділення).

1. Проведено дослідження на тему: «Використання методу КАПСІД у практиці оздоровлення в дошкільному закладі» (психосистемолог Академії С. Г. Аганіна).

2. Постійно діє лекторій для педагогів і батьків «Нове покоління обирає здоровий спосіб життя».

3. Розроблені концептуальні карти «Складові здорового способу життя», «Моделювання здорового способу життя на 7 рівнях відношень».

4. Організовані заняття щодо проектування здорового способу життя.

5. Організовані тренінги з батьками «Взаємодія батьків і дітей».

V. Участь у проєкті Європейської комісії Європейського бюро ВООЗ та Ради Європи «Європейська мережа шкіл сприяння здоров'ю» (Наказ Міністерства здоров'я та Міністерства освіти України від 20.07.1998 р. № 206/272) дала можливість:

а) здійснювати валеологічне виховання за двома взаємодоповнюючими напрямками: через навчання та за рахунок інтегративних взаємозв'язків з іншими формами занять;

б) здійснювати валеологізацію способу життя та сімейних стосунків;

в) забезпечувати навчальними посібниками та методичною літературою з питань оздоровлення;

г) запроваджувати канадські стратегії в організації занять, практичних семінарів для дітей, батьків, педагогів (використання досвіду роботи гімназії № 7, м. Одеса).

VI. Співпраця з Л. І. Латохіною за її авторською програмою «Школа практичної валеології»:

- а) розробка індивідуальних оздоровчих програм для дітей, батьків і педагогів;
- б) валеологічна гармонізація здоров'я дітей на заняттях і в режимі дня;
- в) використання гімнастики пробудження;
- г) азбука корисних продуктів;
- д) аптека на вікні;
- е) живі подарунки;
- ж) здорові традиції дідусів і бабусь;
- з) вітамінний алфавіт;
- и) квітку створюю своєю працею;
- к) загартування в радості;
- л) оздоровчі хвилинки.

Інноваційні технології

I. Запровадження метода КАПСІД в практику оздоровлення дітей в дошкільному закладі:

— експериментальна робота психосистемолога Української Академії управління міжсистемного прогнозування кардинальної психології С. Г. Аганіної, яка допомагає стабілізувати емоційний стан дітей (музикотерапія, кольоротерапія, елементи відокремленого харчування, гомокібернетика).

II. Підготовка дітей до школи засобами і методами, які дозволяють уникнути імітації ситуації навчання в школі.

Показники ефективності роботи:

1. Коефіцієнт здоров'я

	2000	2001	2002
Ранній вік	3,8	3,0	2,6
Дошкільний вік	3,9	2,8	2,1

2. Кількість дітей з гармонійним розвитком збільшилась на 20%.

3. Підтримуються еколого-гігієнічні умови за рахунок використання ароматерапії, кольоротерапії, фітотерапії.

4. Діти вміють коригувати емоційний стан за допомогою точкового та пальчикового масажу.

5. Володіють необхідними знаннями про народну медицину та можуть застосовувати їх в різних життєвих ситуаціях (зібрати сік з дерева, надати допомогу при травмах, за допомогою Су-Джок утамувати зубний і головний біль).

6. Діти облегли роботу серця через периферичні серця, які активізуються через оздоровчу гімнастику нижніх кінцівок.

7. Моніторинг показав високий рівень духовності дітей, педагогів, батьків, досягнутий на 3-му році роботи за програмою «Світ твоєї душі».

8. Участь батьків в організації активного відпочинку дітей.

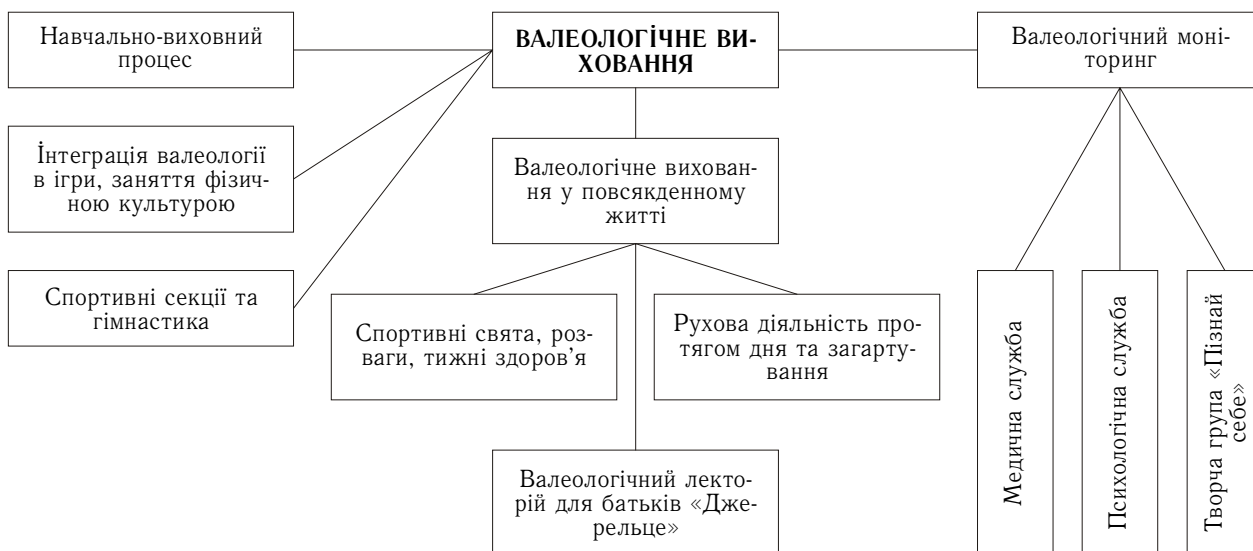
9. Систематичне проведення тренінгів з батьками сприяло формуванню культури взаємовідносин дітей, батьків і педагогів.

10. Підвищилась професійна майстерність педагогів.

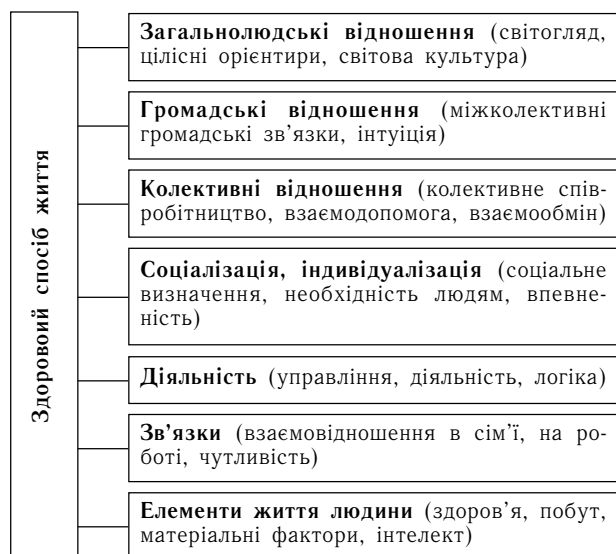
11. У процесі роботи використовувався елемент експерименту, спрямованого на пошук найбільш результативних методик роботи (підготовка дітей до школи шляхом підвищення фізичної активності, використання канадських стратегій, метода КАПСІД для оздоровлення дітей).

ДОДАТКИ

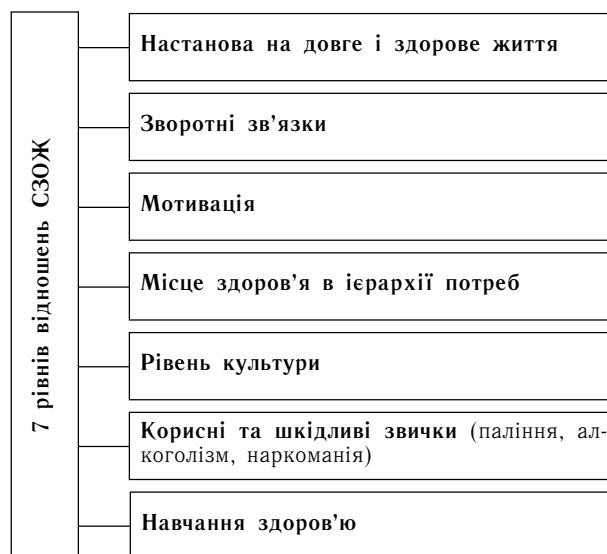
МОДЕЛЬ СИСТЕМИ РОБОТИ З ВАЛЕОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ У ДОШКІЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ № 288, м. ОДЕСА

СКЛАДОВІ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ

7 РІВНІВ ВІДНОШЕНЬ СИСТЕМИ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ

Література

- Алатон А. Валеологія. — К., 1996.
- Алатон А. Валеологія на допомогу вчителю. — К., 1997.
- Алатон А. Зошит з валеології. — К., 1997.
- Алатон А. Учись бути здоровим. — К., 1998.
- Амонашвили Ш. Размышления о гуманной педагогике. — М., 1996.
- Апанасенко Г. Л., Попова Л. А. Валеологія як наука // Валеологія. — 1996. — № 1.
- Бабин І. І., Царенко А. В. Пізнавай себе. — Тернопіль, 1996.
- Баль Л. В., Ветрова В. В. Букварь здоровья. — М.: ЭКСМО, 1995.
- Валеологічний словник. — Х.: Віватон, 1996.
- Валеошкола: освіта і здоров'я. Науково-методичний вісник. — Харків, 1997. — № 2.
- Валеошкола. — 1996. — № 1.
- Гажев Б. Н., Виноградова Т. А. Лечение детей лекарственными растениями. — СПб., 1995.
- Гончаренко М. С. Методическое пособие по валеологическим аспектам диагностики здоровья. — Харьков, 2000.
- Гончаренко М. С., Иванова А. М. Валеологічне розвантаження дошкільників протягом навчального процесу: Метод. посіб. — Харків, 1997.
- Дубовис М. С., Качеров О. Б. Абетка здоров'я. — К.: Просвіта, 1996.
- Зайцев Г. К., Зайцев А. Г. Твое здоровье. — СПб.: Акцидент, 1997.
- Здравушка: Альманах. — Донецк, 1995.
- Иванов П. К. Труды. — М.: Кокон, 1992.
- Инвариантная программа для дошкольников «Бігунець».
- Исаев Ю. П. Валеология // Здоровье Украины. — 1999. — № 2, 4, 15—17.
- Истоки (народный журнал). — 1996. — № 1.
- Йохансон М. Как я появился на свет или откуда берутся дети? — Тернополь, 1991.
- Конспекти уроків з валеології для учнів 1 класів початкової школи. — Одеса, 2000.
- Концепція інтегративної українознавчої валеологічної освіти в Україні // Освіта. — 1996. — № 39.
- Латохина Л., Андрус Т. Творим здоровье души и тела. — М.: АСТ; СПб.: Пионер, 2000.
- Латохина Л. И. Хатха-йога для детей. — М.: Просвещение, 1993.
- Лопатина А., Скребцова М. Книга для занятий по духовному воспитанию: В 8 кн. — М., 1997.
- Лопатина А., Скребцова М. Начала мудрости. — М., 2002.
- Новое в воспитании детей (по системе П. К. Иванова в дошкольных учреждениях).
- Особистісно-орієнтована дошкільна освіта. Методичне керівництво до програми «Крок за кроком». — К., 2000.
- Соколюк В., Бобровський З. Мама и папа — откуда я взялся? — М., 1990.
- Ужегов Г. Н. Растения и здоровье. — К., 1995.
- Хейфец М. А. Тетрадь по валеологии. — Белгород, 1997.
- Шахненко В. І., Нездолій Г. Г. Абетка здоров'я. — Харків: Ранок, 2000.
- Шкільний курс «Валеологія»: Збірник матеріалів. — К.: Освіта, 1994.

Л. І. ЛИСЮК,

завідуюча валеолого-екологічним дошкільним закладом Миру ім. Шрі Чін-мая № 288 «Здравушка» з українською мовою навчання.

ОДЕСЬКЕ ТЕРИТОРІАЛЬНЕ ВІДДІЛЕННЯ МАЛОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

Мала академія наук України (далі МАН) — Всеукраїнське творче об'єднання учнів навчальних закладів та інших складових структур позашкільної освіти, яке сприяє виявленню

здібностей, обдарувань, самовизначенню та самореалізації особистості засобами залучення до пошукової, експериментальної та дослідної роботи в різних галузях науки і техніки, забез-

печує її творчий, інтелектуальний і духовний розвиток, підготовку до майбутньої професійної та громадської діяльності.

Мала академія здійснює свою освітню діяльність в позаурочний та позашкільний час і об'єднує на принципах добровільності і доступності учнів загальноосвітніх навчальних закладів II і III ступенів, ліцеїв, гімназій, вищих навчальних закладів I—II рівнів акредитації.

МАН функціонує на базі позашкільних навчальних закладів, ліцеїв, гімназій, загальноосвітніх і вищих навчальних закладів (I—IV рівнів акредитації). Районні, міські наукові товариства учнів створюються з наукових товариств учнів загальноосвітніх навчальних закладів II і III ступенів, ліцеїв, гімназій, вищих навчальних закладів I—II рівнів акредитації.

Відповідно до змісту діяльності МАН, її територіальні відділення, наукові товариства учнів можуть розвивати мережу наукових секцій таких відділень:

— хіміко-біологічне (секції біології, психології, хімії, сільського господарства, лісового господарства, медицини, екології);

— фізико-математичне (секції математики, економіки, астрономії, фізики);

— історико-географічне (секції історії України, археології, історичного краєзнавства, етнографії, географічного краєзнавства, географії, права);

— мистецтвознавства та філології (секції української літератури, української мови, зарубіжної літератури, фольклористики, літературної творчості, мистецтвознавства, англійської мови, українського народного мистецтва);

— техніко-технологічне (секції цільових розробок за замовленням наукових установ і промислових підприємств, електроніки та приладобудування, промислового технологічного обладнання та технології, транспорту);

— обчислювальної техніки та програмування (секції комп'ютерних навчальних програм, комп'ютерних мереж, бази та банків даних, системного програмування та заходів інформаційної безпеки, комп'ютерних програм для автоматизації наукових досліджень і розрахунків, мультимедійних систем комп'ютерної графіки, ігрових програм).

Організатором діяльності Малої академії наук є Міністерство освіти і науки України, Національна академія наук України, Академія педагогічних наук України та їх установи в різних регіонах України. Одеське територіальне відділення МАН України працює на базі Одеського обласного гуманітарного центру позашкільної освіти та виховання (Тінеста, 4). Відділення об'єднує своєю діяльністю понад 5000 учнів 6—11 класів Одеської області, які виконують наукові роботи під керівництвом шкільних педагогів та наукових керівників і консультантів з національного університету ім. І. І. Мечникова, національного політехнічно-

го університету, медичного університету, селекційно-генетичного інституту, фізико-хімічного інституту та інших вищих навчальних закладів і науково-дослідних установ м. Одеси.

Протягом багатьох років в роботі Одеського територіального відділення МАН найбільш активну участь беруть такі наукові керівники: професор ОНУ ім. І. І. Мечникова І. Л. Андронов (секція астрономії), доцент С. Є. Дятлов (секція екології), доцент Л. М. Ісаєнко (секція української мови та української літератури), доцент Е. Е. Мінкевич (секція зарубіжної літератури), доцент О. М. Пуріч (секція хімії), доцент А. Е. Молодецький (секція географічного краєзнавства), доцент Т. Г. Гончарук (секція історичного краєзнавства), доцент Т. В. Васильєва (секція лісового господарства), доцент сільськогосподарського інституту Н. І. Лядова (секція сільського господарства), доцент І. О. Меліхова (секція психології), доцент медичного університету Т. А. Сидельникова (секція медицини).

За участю наукових співробітників вищих учбових закладів та науково-методичного підрозділу Одеського обласного центру позашкільної освіти і виховання в Одеському територіальному відділенні Малої академії наук України склалась чітка система роботи (див. схему).

Системна робота обласної МАН приводить до активізації такої важливої ланки Малої академії наук, як організація районних філій, на базі яких відбувається I (районний) етап конкурсу-захисту науково-дослідних робіт. Кращі районні філії сформували відділи Малої академії наук, які для активізації своєї діяльності використовують такі форми роботи, як турніри, експедиції, зльоти, клуби, семінари, беруть активну участь в обласних і Всеукраїнських заходах. Наприклад, у роботі I етапу МАН Київського району м. Одеси (зав. відділом О. М. Дерев'янку) взяли участь більше 250 учнів з майже всіх шкіл району. Серед найбільш активних виявилися філії з міст Білгорода-Дністровського, Іллічівська, Ізмаїла, Южного, а також Болградського, Арцизького районів області, Київського, Суворовського, Центрального, Малиновського районів м. Одеси. Велика зацікавленість учнів і педагогів в роботі Одеського територіального відділення МАН України невпинно зростає. Так у II (обласному) етапі в 1998 році взяли участь 500 учнів, 1999 р. — 640, 2000 р. — 806, 2001 р. — 807, 2002 р. — 854 учні Одеської області. Великою популярністю користуються в учнів секції математики — 65 учасників, зарубіжної літератури — 51, української літератури — 51, фізики — 47, англійської мови — 45, біології — 43, історичного краєзнавства — 42, права — 36, хімії — 36, сільського господарства — 34, психології, медицини, екології — по 30 учасників.

На жаль, не користуються популярністю в учнів секції обчислювальної техніки та програ-

СИСТЕМА РОБОТИ ОДЕСЬКОГО ТЕРИТОРІАЛЬНОГО ВІДДІЛЕННЯ МАЛОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

Робота учнів у наукових товариствах (НТУ)	Літня інтелектуально-оздоровча школа МАН «Аркадія»	Інтелектуально-оздоровча школа-табір МАН «Голубі озера Придунав'я»	Інтелектуально-оздоровча школа МАН «Ніконій»
Обласний семінар керівників районних філій МАН	I (районний) етап Всеукраїнського конкурсу-захисту дослідних робіт учнів-членів МАН України	Інтелектуальна школа МАН «Комп'ютерні технології»	
Участь працівників Центру в організації і проведенні районних етапів МАН	Консультативна робота наукових керівників секцій МАН	Інтелектуальні збори МАН «Юннат» НЕНЦУМ, м. Київ	
Науково-практична конференція «Інформаційні технології — наше майбутнє»	Робота учнів в лабораторіях і на кафедрах науково-дослідних установ, вищих учбових та позашкільних закладів	Обласна конференція «Природа, наука, творчість»	
Участь у Всеукраїнських масових заходах: симпозиуми, конференції, турніри, виставки	II (обласний) етап Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідних робіт учнів-членів МАН України	Збори переможців II (обласного) етапу Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідних робіт учнів-членів МАН України	

мування, що викликає здивування спеціалістів, тому що розвиток саме цих наукових дисциплін зумовлює сьогодні прогрес в економіці та суспільній життєдіяльності.

Творча робота учнів по удосконаленню знань, які вони отримують у школі та позашкільних закладах, допомагає їм вийти на високий рівень підготовки з базових дисциплін. Так, у 2002 році на II (обласному) етапі МАН України з базових дисциплін (біологія, англійська мова, українська мова та література, історія України) деякі учасники отримали по 37—39 балів (з 39 можливих). Високий рівень теоретичної підготовки з цих базових дисциплін обумовлений в першу чергу увагою до викладання цих предметів у закладах освіти та самостійною роботою учнів під керівництвом фахівців. У той же час рівень підготовки учнів з математики, фізики, хімії, основ права знавства досить низький, що потребує більшої уваги до вивчення цих дисциплін.

Добре налагоджена робота з творчо обдарованою молоддю у Болградському ліцеї та гімназії, Білгород-Дністровському ліцеї, Ізмаїльському ліцеї, Економічному ліцеї, ліцеї № 53, гімназії № 5 та № 7, Приморському ліцеї, Рішельєвському ліцеї, Юридичному ліцеї, Маріїнській гімназії м. Одеси. Такі навчальні заклади, як Маріїнська гімназія (10 призерів обласного етапу), Білгород-Дністровський ліцей (6 призерів), Економічний ліцей (5 призерів), Юридичний ліцей (5 призерів) отримали найбільше призових місць, що свідчить про цілеспрямовану роботу цих навчальних закладів

по підготовці майбутньої інтелектуальної еліти України.

Найбільшого успіху досягли учні Київського району м. Одеси (33 призери обласного етапу), м. Білгорода-Дністровського (20 призерів), Болградського району (15 призерів), Центрального (20 призерів) та Суворовського (13 призерів) районів.

Серед найкращих викладачів Одеської області, учні яких стали переможцями обласного та Всеукраїнських етапів Малої академії наук, можна відзначити: К. М. Книшук, заступника директора ЗОШ № 1 м. Южною; Г. І. Потапову, викладача Суворовської ЗОШ Ізмаїльського району; М. М. Куликову, викладача Крижанівської ЗОШ Комінтернівського району; Л. О. Савко, викладача ЗОШ № 2 Біляївського району; В. В. Чиндацьку, викладача ліцею № 53 м. Одеси; О. В. Тимошенко, викладача гімназії № 2 м. Одеси; Н. Д. Калиниченко, викладача Маріїнської гімназії м. Одеси; І. Г. Хименко, викладача ЗОШ № 121 м. Одеси; Л. І. Борушко, викладача ЗОШ № 49 м. Одеси; Т. С. Андрієнко, викладача ЗОШ № 35 м. Одеси; Л. Я. Полякову, викладача ЗОШ № 67 м. Одеси; Н. П. Кару, викладача Новотроянівського НВК Болградського району; Л. С. Кудашкіну, викладача ЗОШ № 33 м. Одеси; Л. А. Кіношевера, викладача гуманітарного центру, які за високий рівень підготовки талановитої учнівської молоді в рамках Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідних робіт учнів-членів МАН України нагороджені грамотами управління освіти та науки облдержадміністрації.

До нагородження за багаторічний внесок у справу підготовки майбутньої наукової еліти в рамках Малої академії наук України були представлені: В. О. Іваниця, професор, проректор з наукової роботи ОНУ ім. І. І. Мечникова; І. Л. Андронов, професор ОНУ ім. І. І. Мечникова; Л. М. Ісаєнко, доцент ОНУ ім. І. І. Мечникова; Т. Г. Гончарук, доцент ОНУ ім. І. І. Мечникова; О. Б. Паузер, доцент ОНУ ім. І. І. Мечникова; О. М. Пуріч, доцент ОНУ ім. І. І. Мечникова; А. О. Мисечко, доцент ОНУ ім. І. І. Мечникова; В. Д. Павленко, доцент національного політехнічного університету; В. І. Главацький, старший викладач кафедри загальної та морської геології ОНУ ім. І. І. Мечникова; С. В. Колешин, аспірант ОНУ ім. І. І. Мечникова; Ю. М. Оборотов, доцент національної юридичної академії.

Не зважаючи на відсутність фінансування II (обласного) етапу, обласний гуманітарний центр організував роботу всіх 34 секцій за участю найбільшої кількості учнів за всі роки проведення обласного етапу МАН — 856 учнів.

Переможцями II (обласного) етапу Всеукраїнського конкурсу-захисту стали:

Секція біології — Синиця Максим Валерійович, учень 11 кл. Красносельської ЗОШ Комінтернівського району.

Секція психології — Хапаєва Ольга Вікторівна, учениця 11 кл. ЗОШ № 1 м. Южного.

Секція лісового господарства — Постол Валентина Георгіївна, учениця 11 кл. Суворовської ЗОШ Ізмаїльського району.

Секція медицини — Борченко Наталія Аркадіївна, учениця 10 кл. Рішельєвського лицю м. Одеси.

Секція екології — Савко Олександр Геннадійович, учень 10 кл. ЗОШ № 2 м. Біляївки.

Секція сільського господарства — Ключко Наталія Володимирівна, учениця 11 кл. гімназії № 4 м. Одеси.

Секція хімії — Каташинська Наталія Володимирівна, учениця 11 кл. ЗОШ № 1 м. Южного.

Секція географічного краєзнавства — Мерет Геннадій Іванович, учень 11 кл. Новотроїнівського НВК Болградського району.

Секція геології — Сліщук Георгій Іванович, учень 10 кл. лицю № 53 м. Одеси.

Секція права — Акімова Ганна Олександрівна, учениця 11 кл. гімназії № 2 м. Одеси.

Секція історії України — Євсюнін Сергій Сергійович, учень 10 кл. гімназії № 7 м. Одеси.

Секція історичного краєзнавства — Сербіна Юлія Володимирівна, учениця 11 кл. ЗОШ № 15 м. Одеси.

Секція етнографії — Ніколаєва Марина Миколаївна, учениця 11 кл. Новонекрасівської ЗОШ Ізмаїльського району.

Секція археології — Дзnelадзе Олена Сергіївна, учениця 11 кл. ЗОШ № 37 м. Одеси.

Секція цільових розробок за замовленням наукових установ та промислових підприємств — Ковальов Володимир Олександрович, учень 11 кл. ЗОШ № 67 м. Одеси.

Секція промислового технологічного обладнання та технологій — Панченко Дмитро Юрійович, учень 11 кл. ЗОШ № 92 м. Одеси.

Секція електроніки та приладобудування — Кузембаєв Дмитро Сергійович, учень 9 кл. ЗОШ № 67 м. Одеси.

Секція системного програмування та заходів інформаційної безпеки — Кожухаров Сергій Михайлович, учень 11 кл. вечірньої школи м. Білгорода-Дністровського.

Секція комп'ютерних навчальних програм — Тихонова Юлія Андріївна, учениця 10 кл. лицю «Зоряна брама» м. Одеси.

Секція комп'ютерних програм для автоматизації наукових досліджень та розрахунків — Богомолів Віктор Вікторович, учень 11 кл. Маріїнської гімназії м. Одеси.

Секція мультимедійних систем, комп'ютерної графіки та ігрових програм — Прошина Ірина Сергіївна, учениця 11 кл. ЗОШ № 1 м. Білгорода-Дністровського.

Секція комп'ютерних мереж та банків даних — Прошина Ірина Сергіївна, учениця 11 кл. ЗОШ № 1 м. Білгорода-Дністровського.

Переможці II (обласного) етапу конкурсу-захисту Малої академії наук України були нагороджені дипломами I ступеня Управління освіти і науки облдержадміністрації.

На III Всеукраїнський етап Одеська область у квітні 2002 р. направила 28 учнів. Одеський обласний гуманітарний центр позашкільної освіти і виховання провів підготовчі збори для переможців обласного етапу МАН та організував участь делегації області в усіх напрямках III Всеукраїнського етапу МАН.

Систематична підготовка юних науковців Одеської області дозволила досягти найбільшого успіху за усі роки участі у III Всеукраїнському етапі МАН України. Так, у 2000 році переможцями стали 10 учнів нашої області, у 2001 р. — 8 учнів, а в 2002 р. — 14 учнів.

Абсолютними переможцями стали:
Секція лісового господарства — Постол Валентина Георгіївна, учениця 11 кл. Суворовської ЗОШ Ізмаїльського району.

Секція медицини — Борченко Наталія Аркадіївна, учениця 10 кл. Рішельєвського лицю м. Одеси.

Секція психології — Хапаєва Ольга Вікторівна, учениця 11 кл. ЗОШ № 1 м. Южного.

Секція сільського господарства — Ключко Наталія Володимирівна, учениця 11 кл. гімназії № 4 м. Одеси.

Секція геології — Сліщук Георгій Іванович, учень 10 кл. лицю № 53 м. Одеси.

Секція екології — Савко Олександр Геннадійович, учень 10 кл. ЗОШ № 2 м. Біляївки.

Секція географічного краєзнавства — Мерет Геннадій Іванович, учень 11 кл. Новотроїнівського НВК Болградського району.

Секція історичного краєзнавства — Сербіна Юлія Володимирівна, учениця 11 кл. ЗОШ № 15 м. Одеси.

Секція етнографії — Ніколаєва Марина Миколаївна, учениця 11 кл. Новонекрасівської ЗОШ Ізмаїльського району.

Секція фольклористики — Іванова Ганна, учениця 11 кл. гімназії № 1 м. Арциза.

Секція української літератури — Стоянова Дарина, учениця 10 кл. школи-гімназії м. Татарбунари.

Секція системного програмування та заходів інформаційної безпеки — Кожухаров Сергій Михайлович, учень 11 кл. вечірньої школи м. Білгорода-Дністровського.

Секція фізики — Бачинський Василь, учень 11 кл. ЗОШ № 33 м. Одеси.

Усі учні-переможці III Всеукраїнського етапу конкурсу-захисту МАН України були нагороджені дипломами Міністерства освіти і науки та отримали право вступу до учбових закладів України за результатами співбесіди (за умов співпадання базової дисципліни вступного екзамену).

У 2001—2002 навчальному році для підвищення ефективності роботи Малої академії наук гуманітарний центр провів розширений семінар для керівників районних філій МАН (50 учасників). Для учнів-членів МАН України вперше були проведені науково-практичні конференції «Природа. Наука. Творчість», «Інформаційні технології — наше майбутнє», Обласний турнір юних біологів, а також традиційна інтелектуальна літня оздоровча школа Малої академії наук (54 учасники), збори переможців II обласного етапу МАН України. Учні — члени МАН брали участь у Всеукраїнських масових заходах, серед них Всеукраїнський симпозиум «Біологія — наука XXI століття» (5 переможців від Одеської області нагороджені дипломами Міністерства освіти і науки України), Всеукраїнські наукові конференції «Людина. Космос. Духовність», «Сузір'я» (1 лауреат та 3 переможці).

Викладачі Одеського територіального відділення МАН України забезпечують досить високий рівень підготовки учнів, про що яскраво свідчать результати Всеукраїнського конкурсу. Більшість учнів-переможців конкурсу від Одеської області навчаються в сільських школах, але мають змогу підвищувати свій рівень знань в системі роботи Малої академії наук.

На жаль, успіхи обдарованих учнів Одеської області не завжди знаходять підтримку з боку органів влади та спонсорів. Система підготовки інтелектуальної еліти в Україні потребує уваги і об'єднаних зусиль як держави, вищих учбових та науково-дослідних установ, так і зацікавлених приватних підприємств.

Мала академія наук — добра школа для підготовки учнів до вступу у вищі навчальні заклади України. Саме тому, як правило, такі учні краще адаптуються до умов навчання у вищій школі.

Серед аспірантів і молодих кандидатів наук значна кількість науковців, які розпочинали свою наукову діяльність з Малої академії наук України. Випускники МАН України успішно навчаються і працюють у більш, як 20 країнах світу.

Унікальна система пошуку, підтримки та розвитку здібностей у творчо обдарованій молоді — Мала академія наук зберегла свою структуру лише в Україні. Це викликає подив і велику зацікавленість спеціалістів інших країн світу.

Досвід творчої роботи надихає Одеське територіальне відділення МАН України на нові успіхи в активному формуванні майбутньої інтелектуальної еліти України.

О. В. ЗАДЕРЕЙ,

заступник генерального директора Одеського обласного гуманітарного центру позашкільної освіти та виховання.

Естетичне виховання

НАЦІОНАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА ЗАСАДАХ УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ТРАДИЦІЙ

Розбудова незалежної держави, визначення нових пріоритетів розвитку освіти України потребують організації навчально-виховного процесу в напрямку піднесення гідності особистості, її культури, національної самоідентифі-

кації, створення системи національної освіти на засадах національної та загальнолюдської культури. Як зазначено у «Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті», основою національного виховання «є відрод-

ження кращих національних виховних ідей і методів, українських звичаїв і традицій, актуалізація національних святинь і культурних надбань». Саме національне виховання повинно стати домінуючим у виховній системі української держави [1].

Споконвіку український народ збагачував свою культуру, примножував духовні цінності, передаючи їх наступним поколінням.

Виховання — це насамперед засвоєння кожної особистістю духовної культури рідного народу, його національного духу, способу життя. Основними засобами реалізації національної системи виховання є рідна мова, історія, фольклор, народні символи, традиції, обряди та звичаї.

Значна роль у національному вихованні молодших школярів належить народним традиціям. Вони виступають прекрасним прикладом гармонії життя за законами добра і краси.

Протягом століть народні традиції сприяли вихованню таких якостей, як витривалість, доброзичливість, повага до старших, вміння поважати народні традиції. Могутнім засобом виховання є музика.

Українська музична педагогіка вважає народне музичне мистецтво однією із важливих основ системи музичного виховання і навчання. Саме через творчість свого народу діти краще розуміють мистецтво інших народів, гостріше сприймають і відчувають загальнолюдське. Фольклор — одна з тих складових частин духовної культури, в якій найповніше виявлені її національні елементи, притаманні тому чи іншому народові риси національного характеру.

Педагогічну доцільність використання народних пісень, залучення дітей до національних традицій рідного народу обґрунтовують в своїх працях В. Сухомлинський, К. Ушинський, О. Духнович, автори сучасної «Програми з музики для середніх загальноосвітніх шкіл» О. Ростовський, О. Марченко, Л. Хлебникова, З. Бервезький та ін. В узагальненому вигляді суть концепції музичного виховання дітей на основі національної української культури полягає у ставленні до музичного фольклору як до невід'ємної частини духовного життя українського народу; у визнанні провідної ролі фольклору в музичному вихованні дітей; у зверненні до народної музичної творчості через призму її життєвих зв'язків з духовним, матеріальним і практичним світом людини; у вивченні професійної музики через призму її фольклорних джерел [2].

На жаль, обізнаність молодших школярів з народними традиціями досить незначна і неоднакова в різних регіонах України. Одеська область, як відомо, багатонаціональна. На її території проживає понад ста національностей. Більшість з них зберегли свої традиції, звичаї і обряди. Однак ефективність національного виховання значною мірою залежить від ціле-

спрямованої роботи вчителя по безпосередньому залученню дітей до вивчення конкретних народних традицій, обрядів і звичаїв та практичного їх відтворення.

Кафедра естетичного виховання гімназії № 2 м. Одеси значну увагу приділяє ознайомленню учнів з найкращими традиціями українського народу. В гімназії створено музей українознавства. З початку навчального року на уроках музики діти детально знайомляться з музичним матеріалом найбільших народних свят («Свято Осені», «Зимові святки», «Зустріч Весни», Великдень», «Зелені свята» та ін.).

Це знайомство перетворюється у яскравий спектакль, в якому кожна дитина, залучаючись до справжнього джерела духовності, може розкрити свої творчі здібності та відчути себе справжнім актором. Українська народна музика, активна участь дітей у відтворенні народних традицій і обрядів допомагає вихованню у молодших школярів уміння сприймати художнє слово, формуванню музичного смаку, співочих навичок, духовної і національної культури.

Фольклорне свято зустрічі весни «А вже весна воскресла» не залишило байдужими дітей другого класу, їх батьків і вчителів. Ретельна підготовка до свята — випікання жайворонків в одному з православних храмів м. Одеси, пошук українських костюмів, справжнього дерева, яке наприкінці свята дівчатка прикрашати-муть стрічками, вивчення веснянок, підготовка до участі у святі батьків — все це сприяє духовному єднанню людей, вихованню справжніх громадян нашої держави.

«А вже весна воскресла»

Галявинка на околиці села. Посеред галявини — деревце. Пізніше його прикрашатимуть дівчата зеленими гілками, стрічечками. Лунає мелодія веснянки. На галявину вибігає дівчинка:

1-а дівчинка
Еге-гегей, друзі!
Ходімо співати,
Весну закликати!
Вибігають діти.

2-а дівчинка

Ой, яка гарна галявинка! Давайте тут пограємо та веснянок поспіваємо.
(Звучить «Подоляночка»)

Подоляночка

Десь тут була подоляночка,
 Десь тут була красна панночка,
 Тут вона сіла, тут вона встала.
 До землі припала,
 Личко не вмивала, бо води не мала.
 Устань, устань, подоляночко,
 Умий личко на чистяночко,
 Озьми ся за бочки та за свої сточки,
 Підскочи до раю,
 Візьми хлопця з краю.

Дівчата і хлопці роблять коло. У центрі стоїть вибрана дівчина. Співаючи першу гаївку, дівчата і хлопці ходять по колу, взявшись за руки. По закінченні слів коло зупиняється, і дівчина вибирає хлопця на своє місце у колі. Хлопцеві співають «Сидить, сидить ящур».

Сидить, сидить ящур

Сидить, сидить ящур
 В горосі, в барвінку,
 Горох поїдає,
 Винце попиває.
 Хап собі дівку
 Тай на перепілку.

З-я дівчинка

Ой, виходьте, дівчата,
 Будем весну стрічати,
 Весну красну вітати.

— Мамо, а правду кажуть старі люди, що весну на крилах птахи приносять?

Господиня

Правду. З давніх-давен із нетерпінням чекали люди весну й вважали, що це птахи на своїх крилах з далекого вирію приносять її, проганяють люту зиму з її морозами і заметілями.

Господар

Жінки випікали з тіста пташок. Цих випечених пташок називали жайворонками. Старі

люди розповідали, що ніби ця пташка народилася із сонячного жару. Вона прокидається разом із сонечком і своїм срібним дзвінким голосочком сповіщає про те, що вже весна прийшла, в поле виходити час, час орати й сіяти.

Господиня

Йдіть до мене, жайворонки беріте,
 На високу гору йдіте.
 Пісеньок гарних співайте,
 Весну-красну величайте.

(Дає дітям печиво «жайворонки»)

Дівчинка

Благослови, мати,
 Весну закликати!
 Весну закликати,
 Зимувати проводити!
 Зимочка в візочку,
 Літечко в човночку.

Господиня

Благословляю вас, діти, весну закликати із веселою посмішкою і жайворонком-пташкою.

Діти підносять вгору «жайворонків» і промовляють:

- Пташок викликаєм із теплого краю.
- Летить, соловейки, на нашу земельку.
- Спішіть, ластівоньки, пасти корівоньки.

Дівчинка

Ой, виходьте, дівчата,
 Будем весну стрічати,
 Весну красну вітати.
 Будем весну стрічати
 Та віночки сплітати,
 А віночки сплетемо,
 Хороводом підемо.

Звучить «Веснянка» в обробці С. Воробкевича.

Веснянка

1

Ку-ку! Ку-ку!

Чути в ліску.

Ходім, співаймо,

Радо вітаймо,

Радо вітаймо

Боже весну.

2 р.

2

Ку-ку! ку-ку!
Чути усе.
Гаєм, лісочком,
Бором, поточком,
Бором, поточком
Голос гуде.

3

Ку-ку! Ку-ку!
Пташко мала,
Ти нам співала,
Правду казала,
Правду казала,
Щезла зима!

— Став день світліший, прибавляє в силі.
Частіше сонце дивиться в вікно.
А дні зимові у вирій відлетіли.
Весну стрічати знову нам дано.

— Весну стрічати, значить гарно жити,
Розкрити душу сонцю, небесам.
Радіти квітам і пташкам радіти,
Веселці в небі, грозам, чудесам.

— Розкрити душу для любові й світла,
Обняти Всесвіт, розчинитись в нім.
І щоб душа, як луг весняний, квітла,
І полетіла в небі голубім.

— Весну стрічати — це розправить крила,
Тягнутися до сонця і тепла.
І щоб душа усю любов вмістила,
І сонце випромінювать могла.

— Весна! Що краще є у світі?!
Від сну пробуджується все.
Як не співати, не радіти —
Весна іде, красу несе!

*(Звучить «Вальс квітів» П. І. Чайковського,
з'являється Весна. Виконується танець
Весни)*

Хлопчик

— Хто ти така, красуне дивна?

Весна

— А я Весна, Весна-царівна!
Куди ступлю — сонце сяє,
Міста й села оживають,
Ріки й дерева величні
Землю-матір прославляють.

Хлопчик

— А що ж ти нам, Веснонько, принесла?

Весна

— А про це дізнаєтесь,
Коли зі мною пограєтесь.
У коло ставайте
І пісню-веснянку починайте.

(Звучить веснянка «А вже весна воскресла»)

А вже весна воскресла

2 р.

2 р.

А вже весна воскресла, воскресла,
Що ж ти нам принесла? (2)

Приспів:

Гей, дівчата, весна воскресла,
Зілля зелененьке. (2)

Принесла вам росу, росу,
Як дівочу красу. (2)

Приспів:

Бо дівоча краса,
Як весняна роса. (2)

Приспів:

А вже весна воскресла, воскресла,
Що ж ти нам принесла? (2)

Принесла вам росу
Парубоцьку красу. (2)

Парубоцька краса, краса,
Як осіння роса. (2)

Гей, дівчата, весна воскресла,
Зілля зелененьке. (2)

Ідуть, взявшись за руки, великим колом.

Весна

— А хто з вас, діти, знає прислів'я про весну?

— Весна — днем красна.

— Весняний день — рік годує.

— Як весною посієш, так восени збереш.

— Весна іде, літо веде.

Господар

— Колись з давніх-давен був такий звичай:
як починалися веснянки, то перший раз варили
горщик каші, виносили його на вулицю, зако-
пували й прибивали кілком. Дивіться, як це
було колись.

*(Вибігають дівчатка, тримають горщик
каші і співають)*

— Закопали горщик каші,
Ще й кілком прибили,
Щоб на нашу вулицю
Тай парубки ходили.

(Співають «Плавай, плавай, качурику»)

Плавай, плавай, качурику

Плавай, плавай, качурику,
По зеленим вінку,
Бери собі, качурику,
Що найкращу дівку.

І ця файна, і ця файна.
І ця непогана,
А найкраща Наталочка,
Як намальована.

Цвіток до цвіточка,
Листок до листочка.
Нехай із нас вийде
Наталочка-дочка.

Ходять колом, співають і вибирають по черзі всіх дівчат по імені Наталка до середини кола.

На сцену виходять три хлопчики:

1-й хлопчик

— Пора вже кашу закопати,
Щоб урожай був багатий.

2-й хлопчик

— Ой, новенький горщик,
Пшоняна каша
Щоб щасливо нам жилося
Родинонька наша.

3-й хлопчик

— Закопаймо кашу, родину,
Щоб нам добре жито родило;
І житечко, і ячмінь
Щоб у щасті жити всім.

Дівчинка

— А у нас же кругом пшениця?

1-й хлопчик

— Чи жито, чи пшениця,
Аби було чим живиться.

(Хлопці накладають на горщик гілочки, а дівчата спостерігають)

Усі разом

— Роди, земле, жито-пшеницю,
І всяку пашницю.
— А тепер пограємось
В гру веселу, діти,
Відгадайте її назву.

Всі

— Жито, жито!

(Звучить пісня «Ой, на горі жито — сидить зайчик» в обр. К. Стеценка)

Ой на горі жито

1

Ой на горі жито...
Сидить зайчик,
Він ніжками чеберяє.
Коли б такі ніжки мала,
То я б ними чеберяла,
Як той зайчик,
Як той зайчик.

2

Ой на горі просо...
Сидить зайчик.
Він ніжками чеберяє.
Коли б такі ніжки мала,
То я б ними чеберяла,
Як той зайчик,
Як той зайчик.

3

Ой на горі гречка...
Сидить зайчик.
Він ніжками чеберяє.
Коли б такі ніжки мала,
То я б ними чеберяла,

Як той зайчик,
Як той зайчик.

*(Поки діти співають пісню, один хлопчик
кладає палиці навхрест і стрибає через них
так, щоб не зрушити їх)*

— Прийшла весна — і день ясніє,
Повітря радістю дзвенить,
А чисте небо так синіє,
А сонце ясне так блищить!

— І всяка пташечка радіє,
Бо стало легше в світі жити.
Верба під сонечком жовтіє,
Струмочками вода біжить.

— І зарясніли перші квіти —
Як сонце, жовтий первоцвіт.
І думаєш: як добре жити,
Весною йти у дивний світ!

— Ну, а весна летить стрілою,
Природу змінює щодень.
А пташка піснею дзвінкою
Вітає кожен новий день.

— Яка краса! І день ясніє.
А вранці ж пахне як весна!
Щебече пташечка, радіє
І лине пісня голосна.

*(Звучить веснянка. Дівчата підходять
до деревця і прикріплюють до нього гілочки
з листям і стрічками. Пригощають гостей
обрядовим печивом — жайворонками)*

Література

1. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті // Освіта. — 2001. — № 56.
2. Програми та поурочні методичні розробки для середніх загальноосвітніх шкіл. Музика. 1—4 класи. — К.: Перун, 1996. — С. 3.
3. Сьогодні Свято! Частина 2. Посібник для вчителів. — Тернопіль: Мандрівець, 1998. — 88 с.

О. Ю. ГОРОЖАНКІНА,

канд. пед. наук, викладач кафедри музично-інструментальної підготовки Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського, зав. кафедрою гімназії № 2 м. Одеси.

ФОРМУВАННЯ САМОСТІЙНОСТІ МИСЛЕННЯ УЧНІВ НА УРОКАХ МУЗИКИ

Проблема формування мислення в процесі навчання займає особливе місце в дослідженнях багатьох вчених. Про необхідність формувати самостійність мислення учнів у процесі навчання писав ще К. Д. Ушинський. Сучасні педагоги, зокрема Д. М. Дубравська, зазначають, що пізнання навколишнього світу починається з відчуттів, і на їх основі розвивається мислення, яке супроводжує усі розумові процеси людини. Саме мислення забезпечує нам можливість виходу за межі чуттєвого, поглиблює наше пізнання, відображає суттєві зв'язки та відношення між предметами, через відоме веде нас до невідомого [1].

Аналіз науково-методичних джерел показав, що в них проблемі формування мислення учнів приділяється певна увага, але вказана проблема потребує подальшої розробки, зокрема в галузі музичного навчання.

Мета даної статті — на основі визначення сутності понять «мислення» та «самостійність мислення» викласти зміст і результати проведеної діагностики самостійності мислення учнів різного віку та виявити ефективні шляхи її формування.

Як зазначають науковці, мислення є найвищим пізнавальним процесом. Воно являє собою породження нового знання, активну форму творчого відображення та вдосконалення

людиною дійсності. Мислення — це психічний процес узагальнення та опосередкування відображення у корі головного мозку предметів та явищ реальної дійсності. Мислення — прихований процес, недосяжний безпосередньому спостереженню, який відбувається у таких формах, як поняття, судження, умовивід.

Важливою якістю мислення є самостійність, яка характеризується вмінням людини висувати нові задачі та знаходити шляхи їх вирішення, не звертаючись по допомогу до інших людей. Саме самостійне мислення забезпечує здатність людини по-своєму відобразити навколишню дійсність, розвивати й реорганізувати суб'єктивний досвід. Самостійний розум не шукає готових рішень, не прагне без потреби спиратися на чужі думки [5]. На думку І. С. Якиманської, самостійність мислення має місце там, де для вирішення задачі, що виникла, недостатньо використання вже існуючого досвіду, якщо необхідно отримати новий результат.

Основною ситуацією, яка стимулює самостійне мислення, є проблемна ситуація, яка потребує знаходження знань, засобів дій, а також використання їх у нестандартних умовах. Вирішуючи завдання у такій ситуації, людина або знаходить нове, комбінуючи раніше добре їй відоме, або намагається відшукати

відоме в невідомому, тобто звести невідоме до вже засвоєного раніше, і тим самим вирішити проблему [6].

Як зазначається у психології, кожному віку притаманна певна специфічна ситуація розвитку, тобто особливе співвідношення внутрішніх процесів розвитку і зовнішніх умов, що є типовим для кожного вікового етапу й зумовлює динаміку психічного розвитку протягом відповідного вікового періоду, і нові своєрідні психічні утворення, які з'являються на момент його завершення.

Мислення молодших школярів формується від наочно-образного до абстрактно-логічного, до рівня розуміння причинно-наслідкових зв'язків. Дитина змушена оперувати отриманими знаннями, уявляти різні ситуації і намагатися знайти можливі відповіді на запитання. Молодшим учням важче знайти відповіді без підтримки дорослих. Чим молодші учні, тим слабкіше їх вміння діяти й мислити самостійно [3].

Розумова діяльність підлітків характеризується довольністю, зростанням активності й самостійності у навчанні. Їх приваблюють завдання, в яких є щось нове й творче. У них поступово формуються такі якості мислення, як послідовність, гнучкість, точність, самостійність і критичність. Важливою особливістю психології підлітка є прагнення до самостійності, до дорослості і пов'язане з ним критичне ставлення до дій, вчинків і поведінки інших людей. Ігнорування цих прагнень може призвести до конфліктів між підлітками і дорослими.

Зміни в інтелектуальній сфері підлітків виражаються передусім у розвитку здатності до абстрактного мислення, у формуванні поняттєвого мислення. Таке мислення (теоретичне, рефлексивне) характерне для юнацького віку, але починає формуватися вже в підлітковому віці. Мислення набуває здатності виробляти гіпотетично-дедуктивні судження (тобто здатності будувати логічні міркування на підставі висунутих гіпотез). Формується здатність до розв'язання задач подумки, на підставі певних припущень тощо. Вміння оперувати гіпотезами під час вирішення інтелектуальних задач — найважливіше досягнення підлітків в аналізі дійсності [2].

Науковий підхід до педагогічної діяльності передбачає, що перш, ніж розробляти методичний підхід щодо будь-якої проблеми, доцільно продіагностувати учнів. З цією метою нами було визначено три критерії самостійності мислення учнів: орієнтаційний, інтелектуальний і вольовий та відповідні показники. Показниками орієнтаційного критерію виступили вміння побачити і сформулювати нові проблемні питання без сторонньої допомоги та здатність поставити перед собою мету; показниками інтелектуального критерію — вміння знаходити шляхи вирішення поставлених проблем та не-

залежність у поглядах; показниками вольового критерію — відсутність страху помилитися та відсутність боязні власних ідей. Під час діагностики доцільно враховувати три рівні сформованості самостійності мислення: достатній, середній та низький.

Діагностика самостійності мислення учнів була проведена нами у 3 та 7 класах загальноосвітньої школи. Учнім різного віку були запропоновані однакові методи, що дало нам змогу зробити порівняльний аналіз. Головними методами діагностики були такі:

1. **Завдання «Чи вмію я «порівнювати?»:** учням пропонувалося порівняти за малюнком музичні інструменти: баян і акордеон, скрипку й балалайку, арфу й бандуру, віолончель і контрабас, трубу й валторну.

Аналіз методу засвідчує, що в обох класах не так багато учнів, які змогли виконати це завдання без сторонньої допомоги. Молодші учні активніше взялися за виконання завдання, прагнули відповідати самостійно, але дуже поспішали, внаслідок чого збивалися. Відповіді учнів 7 класу були більш обґрунтованими та чіткіше сформульованими.

2. **Гра «Знайди зайве слово».** У рамках цього методу було представлено 5 завдань:

- домра, бандура, баян, гітара, скрипка;
- вальс, менует, етюд, танго;
- альт, тенор, тремоло, сопрано, бас;
- баян, акордеон, фортепіано, бандура;
- колядка, гуцулка, шедрівка, веснянка.

Результати цього методу аналогічні попередньому.

3. **Гра «Музикант-винахідник»:** придумати незвичайний музичний інструмент, намалювати його та дати йому назву. Краще упоралися із завданням учні 3 класу (очевидно, в них відсутня боязнь власних ідей), їм це завдання дуже сподобалося. Підлітки були більш скутими у своїх ідеях, вони боялися здатися смішними. Найважчим для учнів обох класів було дати назву винайденому інструменту.

4. **Гра «Видатний музикознавець»:** скласти розповідь про те, як виник незвичайний музичний інструмент. Більшість учнів склали розповіді на підставі раніше почутих ними історій та казок, хоча й вносили до них щось своє. Деякі учні виявили бажання, щоб їхні розповіді ніхто не читав. Це свідчить про те, що вони бояться власних думок. Інші, навпаки, просили, щоб їхні розповіді зачитали перед усім класом.

5. **Гра «Відомий письменник»:** створити легенду про музику. Молодші учні виконали це завдання значно краще, ніж підлітки, які визнали його надто важким. Було виявлено, що вони бояться критики однокласників.

Аби виявити, чи властива учням незалежність у своїх поглядах, їм було запропоновано кілька проблемних запитань та застосовано методичний прийом провокування дискусії, тобто висловлювалася думка, яка від-

різнялася від тієї, що висловив учень, або його думка піддавалася сумніву. Підліткам було важко брати участь у бесіді: очевидно, вони почувалися некомфортно, коли їхні думки піддавалися сумніву. Молодших школярів згаданий прийом, навпаки, дуже активізував, вони намагалися відстоювати власні думки, заперечуючи ті, що були висловлені у протиставлення.

На підставі аналізу розроблених нами методів, анкетування та спостереження можна зазначити, що більшість учнів мають невисокий (загалом) рівень сформованості самостійності мислення. У молодших школярів, у порівнянні з підлітками, вище рівні стосовно відсутності страху помилитися та відсутності боязні власних ідей.

Розробляючи методичний підхід до формування самостійності мислення школярів, ми орієнтувалися на сутність цього поняття і визначили такі етапи:

1. Формування вміння побачити і сформулювати нові проблемні питання.
2. Формування здатності поставити перед собою мету.
3. Формування вміння знайти шляхи вирішення поставлених проблем.

Зміст вказаних етапів доцільно доповнювати паралельним вирішенням важливих виховних завдань, які також відбивають сутність ключового поняття. Так, формуючи вміння побачити і сформулювати нові проблемні питання, слід виховувати незалежність у поглядах. Формуючи вміння знаходити шляхи вирішення поставлених проблем, слід виховувати вміння не боятися власних ідей та помилки.

На наш погляд, основним методом педагогічної роботи має бути ігровий, оскільки він є дуже ефективним у навчанні, стимулюючим як емоційну сферу, так і мислення.

Викладемо поетапно пропонований нами методичний підхід.

I. Формування вміння побачити і сформулювати нові проблемні питання

Гра «Музикант-дослідник»

Перед слуханням музичного твору учням пропонується провести своєрідне дослідження:

- знайти цікаві відомості про життя і творчість композитора (автора твору);
- дізнатися про ті часи, коли жив композитор;
- визначити його ранні та зрілі твори і порівняти їх;
- розповісти про музичний твір даного композитора, який найбільше сподобався;
- дізнатися про історію створення того чи іншого музичного твору і з'ясувати, що спонукало композитора написати цей твір.

Вказаний метод може мати й інші варіанти, наприклад:

Гра «Дослідник-українознавець»

Учням пропонується:

- записати розповіді бабусь, дідусів про виникнення тієї чи іншої народної пісні, записати її слова, запам'ятати мелодію та проспівати у класі (за бажанням);
- самостійно проаналізувати народну пісню за змістом та засобами музичної виразності;
- здогадатися, яка людина з народу могла скласти подібну мелодію та слова; припустити, що могло сприяти виникненню тієї чи іншої пісні;
- визначити, які настрої та переживання викликає згадана пісня в наш час, чи можна вважати цю пісню (та подібні пісні) актуальними, сучасними.

Корисно, щоб учні підліткового віку навчилися брати інтерв'ю, наприклад, в учасників Великої Вітчизняної війни.

Інтерв'ю

Запитання до інтерв'ю учні продумують самостійно. У класі бажано проаналізувати проведене інтерв'ю та з'ясувати:

- яке місце займала музика в житті людей у воєнні роки?
- які пісні найбільш сподобалися й запам'яталися учасникам війни?
- які характерні особливості пісень воєнних років, у чому їх відмінність від сучасних пісень?
- чому музика була потрібна людям у тяжкі воєнні роки?

II. Формування здатності поставити перед собою мету

У процесі навчальної діяльності дуже важливою є здатність учнів самостійно ставити перед собою мету. Але частіше буває, що вчитель, пропонуючи учням ті чи інші навчальні завдання, сам ставить перед ними мету й повною мірою контролює шляхи її досягнення. Виконуючи ті дії, які учень міг би здійснити самостійно, вчитель тим самим не забезпечує формування самостійності мислення своїх вихованців — адже вони поступово починають звикатися з таким положенням, і їм стає дедалі важче самостійно ставити перед собою мету. Це доцільно враховувати в процесі навчально-виховної роботи.

Конкурс «Винахідливий режисер»

Учням пропонується подати на конкурс музичний спектакль, самостійно придумати сценарій з участю різноманітних героїв, підібрати для них костюми, оформити спектакль відповідними музичними номерами.

Конкурс «Кращий організатор»

Цей конкурс можна проводити напередодні будь-якого свята. Учням пропонується подати на конкурс розробку концертної програми, де вказати мету проведення даного заходу. На уроці музики «організатори» захищають зміст і структуру концертної програми.

На формування здатності самостійно ставити перед собою мету може впливати й колективна навчальна діяльність учнів.

Гра «Знайди свою професію»

Учні спільними зусиллями готують концерт або музичну виставу. Кожен вирішує, яку участь він спроможний взяти у підготовці та проведенні даного заходу, і відповідно ставить перед собою мету.

III. Формування вміння знайти шляхи вирішення поставлених проблем

Нерідко буває, що учні, усвідомлюючи мету, не можуть знайти шляхи вирішення поставлених проблем. Більш самостійних учнів доцільно лише спрямувати, «наштовхнути» на формування проблемних питань та пошуки шляхів їх вирішення, учням із середнім рівнем самостійності мислення надавати мінімальну допомогу, найменш самостійним варто надати допомогу з урахуванням їхніх індивідуальних особливостей.

На даному етапі навчально-виховної роботи вважаємо за доцільне використовувати наочні посібники-плакати (з досвіду роботи О. Я. Савченко) [4]:

Порівнюємо — зіставляємо, щоб знайти: однакове, подібне, відмінне.

Учням пропонується час від часу звертатися до цієї схеми, самостійно порівнюючи різні музичні твори та їх фрагменти, музичні інструменти, наочні позначення тощо.

З допомогою вчителя учні можуть скласти правило, яке буде узагальненням їхньої розумової діяльності під час порівняння.

Щоб порівняти, треба:
— уважно розглянути...;
— визначити ознаки кожного об'єкта;
— зіставити відповідні;
— знайти однакові, подібні, відмінні;
— узагальнити результати порівняння.

Безумовно, самі схеми не формують вміння знаходити відповіді на проблемні питання, але певною мірою допомагають знайти шляхи вирішення поставлених проблем.

На даному етапі роботи пропонуємо створювати проблемно-ігрові ситуації, які сприяють самостійному розв'язанню проблем.

Гра «Мислити — це цікаво»

Учням пропонується для розгляду різнопланові проблемні запитання, наприклад:

— Що буде, коли мажорну «Пісню Лисички» з опери М. Лисенка «Коза-Дерева» виконати в мінорі?

— Чи завжди мінорну музику можна вважати сумною?

— Завдяки чому ми відрізняємо звучання одного музичного інструменту від іншого?

Гра «Музикант-чарівник»

Вчитель створює сприятливі умови, в яких учні зацікавлено виконують запропоноване завдання. Він може сказати приблизно так: «Уявіть собі, що всі ви — чарівники і знаходитеся у зачарованому королівстві, де зникла музика. Щоб подолати злі чари, треба, щоб у королівстві знов залунали звуки музики. Ваші дії?»

На підставі розмірковувань передбачається достворення (індивідуально чи колективно) казки, а, можливо, й музичного супроводу до неї. У молодших школярів ще не дуже розвинені художні здібності, тому вчити їх фантазувати на певну тему, уявляти свій можливий витвір — важлива передумова формування їхнього мислення.

Гра «Незвичайне змагання»

Розподіляємо клас на дві групи: «художники» і «композитори». «Художникам» пропонується створити цікаві картини, які містять у собі яскравий образ, та словесно охарактеризувати їх, а «композиторам» — уявно створити музику, відповідну цим картинам.

Виконуючи різноманітні завдання на уроках музики, більшість учнів не до кінця розкривають свої можливості через страх перед помилкою. Є учні, яким ця вада притаманна більше, ніж іншим. Але навіть ті учні, які мають авторитет серед однокласників, іноді переживають, щоб не помилитися на очах в усього класу. В учнів молодших класів страх помилитися більше викликає оцінка їхньої навчальної діяльності вчителем, в учнів підліткового віку — оцінка однокласниками (можливо, і вчителем теж, якщо він має авторитет для них).

Як показали наші спостереження, в учнів нерідко виникає чимало різних ідей. Але буває, що вони викликають критичне ставлення ровесників, що заважає учням вільно мислити. Вони остерігаються висловлювати незвичайні ідеї внаслідок боязні здатися смішними або не дуже розумними. Найбільше страх помилитися викликають попередні невдачі учнів: якщо вони кілька разів помилилися, то вже обережно висловлюють власні ідеї, або взагалі не висловлюють їх.

Подібні відчуття виникають ще у молодших учнів, якщо їхні перші ідеї, фантазії не знаходять розуміння і підтримки в однокласників та вчителів. Це відчуття може поступово закріпитися, і учень у підлітковому віці тим більш не захоче бути самостійним у своїх поглядах, щоб не відрізнятись від своїх однолітків.

Учні, які не мають авторитету серед однокласників, можуть бути не прийнятими навіть тоді, коли їхні ідеї мають певну цінність; поступово такі діти замикаються у собі, і про свої ідеї нікому не розповідають. Якщо ж учень має авторитет серед ровесників, його ідею можуть прийняти, навіть якщо вона хибна або нецікава.

Тому важливо формувати позитивне ставлення школярів один до одного, виховувати в них взаємоповагу, прагнення поважати думки та ідеї інших, ставитися до них з розумінням, що сприятиме подоланню боязні власних ідей.

Для учнів і молодших, і середніх класів ми пропонуємо створити сприятливу атмосферу, в якій би вони могли вільно мислити й не боятися висловлювати свої думки.

З цією метою пропонуємо деякі методи.

Гра «Відео-музіо-кліп»

Клас розподілити на дві групи, кожна з яких отримує завдання створити кліп до пісні. Пісню може запропонувати вчитель, або учні самостійно обирають пісню, яка їм подобається. Команди готуються самостійно, кожен учень повинен запропонувати свою ідею у створення кліпу. Потім обидві команди презентують створені ними варіанти. У грі беруть участь всі учні класу.

Гра «Музикант-кореспондент»

Запропонувати учням зробити музичну стінгазету, в якій кожен з них як кореспондент мав би змогу внести власні ідеї у підготовку статей.

Статті можуть мати різноманітні назви, наприклад:

«Якою ми бачимо музику майбутнього?»;

«Що потрібно для розвитку нашої музичної культури?»;

«Музичне життя школи: проблеми і перспективи».

У цій грі можуть взяти участь як молодші школярі, так і підлітки. У процесі роботи над створенням статті учні матимуть змогу висловити свої думки, розкрити свої ідеї як усно, так і письмово, поділитися своїми відкриттями не тільки зі своїми однокласниками, а й з іншими учнями та вчителями школи.

Якщо учні бояться власних ідей, вони намагаються повторювати думки інших, деякі з них починають копіювати своїх однокласників, особливо тих, хто є авторитетом. Буває й так, що діти мають свої власні погляди, але їх мож-

на легко приглушити, і вони не будуть відстоювати власну точку зору. Лише деякі учні сміливо захищають свої погляди та ідеї, і їх навіть активізує, коли хтось намагається висловити протилежну точку зору. Тому дуже важливо виховувати в учнів незалежність у поглядах.

Зокрема, в процесі слухання музики в учнів виникають різні враження, але деякі діти бояться їх висловлювати, свої погляди «тримають при собі», а під час аналізу музики користуються чужими думками.

Щоб учні були незалежними у своїх поглядах, доцільно спонукати їх обґрунтовувати свої думки, доводити їх логічність. У цьому також допоможуть ігрові методи, наприклад:

Інтелектуальна гра «Захищай ідею»

Розподілити клас на три команди:

Перша — «даємо ідею»;

Друга — «бачимо проблему»;

Третя — «знаємо, як можна вирішити цю проблему».

Можлива ще й четверта група — «високий арбітраж», учасники якої мають подумки виконати всі завдання, що роблять усі три групи, і це дасть їм змогу оцінити результати розумової діяльності інших.

Отже, формування самостійності мислення школярів — важливе завдання вчителя музики, що має як навчальний, так і виховний аспекти. Вирішення вказаних виховних завдань особливо актуально в роботі з учнями підліткового віку. Запропоновані нами методи дозволять учителю враховувати як вікові, так і індивідуальні особливості учнів та домагатися позитивних результатів у формуванні самостійності мислення.

Література

1. Дубравська Д. М. Основи психології: Навч. посібник. — Львів: Світ, 2001.
2. Заброцький М. М. Вікова психологія: Навч. посібник. — К.: МАУН, 1998.
3. Калошин Ф. В. Як сформувати позитивне мислення // Практична психологія та соціальна робота. — 1998. — № 5.
4. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи. — К.: Генеза, 2002.
5. Современный словарь по педагогике / Сост. Е. С. Рапацевич. — Минск: Современ. слово, 2001.
6. Якиманская И. С. Знания и мышление школьника. — М.: Знание, 1985.

Е. П. ПЕЧЕРСЬКА,

доцент Південноукраїнського педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського, кандидат педагогічних наук

Л. М. ЧЕРНЯВСЬКА,

вчителька музики Великобалківської ЗОШ Біляївського району Одеської області.

ЗАДАЧІ НА ЗНАХОДЖЕННЯ СЕРЕДНЬОГО АРИФМЕТИЧНОГО

Середні арифметичні величини мають велике практичне значення. Наприклад, знаючи середній надій корови певної породи при певних умовах її харчування, можна вирахувати надій стада, помноживши середній надій на число корів у стаді. Це ж саме можна сказати за середню врожайність з 1 га ділянки: можна вирахувати врожайність з усієї ділянки, помноживши середню врожайність на кількість гектарів даної ділянки. Отже, зважаючи на значущість цих величин, задачі, пов'язані з ними, вводять вже в початковій школі.

Математична довідка про середні величини

Якщо дано декілька величин, то будь-яка з них, що знаходиться між найбільшою та найменшою з даних, називається «середньою».

З середніх величин більше застосовують середню арифметичну (є ще середня геометрична величина, яка обчислюється за формулою:

$$\text{Середнє геометричне} = \sqrt[n]{a_1 \cdot a_2 \cdot \dots \cdot a_n}.$$

Середню арифметичну дістають від ділення суми даних величин на кількість цих величин:

$$\text{Середнє арифметичне} = \frac{a_1 + a_2 + \dots + a_n}{n}.$$

Наприклад: дано числа 60; 72; 84; 40, що можуть бути числовими значеннями певної величини. Потрібно знайти їх середнє арифметичне значення

$$\begin{aligned} \text{Середнє арифметичне} &= \\ &= \frac{60 + 72 + 84 + 40}{4} = 64. \end{aligned}$$

Помічаємо, що $64 > 40$ — найменше число, $64 < 84$ — найбільше число

Отже, середнє арифметичне має такі властивості:

1. $a_{с. а.} > a_{\min}$	Числове значення середнього арифметичного будь-якої величини більше за найменше числове значення цієї ж величини і менше за найбільше її числове значення
2. $a_{с. а.} < a_{\max}$	

Знання цих властивостей дає можливість здійснювати перевірку розв'язання задач на знаходження середнього арифметичного способом встановлення меж шуканого числа (прикидка відповіді).

Програмою передбачено введення задач на знаходження середнього арифметичного в 4(3) класі. Це останній, новий вид складених задач. У переважній більшості середнім арифметичним виступають такі величини: врожайність, швидкість, маса, довжина. У підручнику М. Богдановича «Математика — 4(3)» найбільша кількість задач на знаходження середньої врожайності.

Задачі на знаходження середньої врожайності: № 740*, 1155, 1156, 1163, 1174, 1183, 1195, 1340, 1350.

Задачі на знаходження середньої швидкості: № 805*, 993*, 1145, 1176, 1187*, 1242.

Задачі на знаходження середньої маси: № 1014*, 1146, 1203, 1207, 1220.

Задачі на знаходження середньої довжини: № 1134, 1135.

Такий вид задач продовжують вивчати у 5-му класі, де поняття середнього арифметичного вводиться для більш складних обчислень, коли живуться з широким використанням середнього арифметичного у фізиці, хімії, біології тощо.

Введення задач на знаходження середнього арифметичного

1. Підготовча робота на попередніх уроках — це формування вміння розв'язувати задачі на:

- знаходження суми кількох доданків;
- ділення на рівні частини;
- знаходження суми декількох добутків.

2. Підготовча робота на окремому уроці:

а) пропонуємо учням ситуацію: Тарас захотів виміряти кроками відстань від будинку до криниці. Спочатку виміряв і вийшло 25 кроків. Потім він вирішив перевірити, і другого разу вийшло 27 кроків. Коли ж він виміряв третього разу, то розгубився: вийшла відстань 23 кроки. Своїми сумнівами він поділився з батьком, який спочатку розсміявся, а потім пояснив Тарасу, що навряд чи він отримає точну відповідь. Тому тут слід говорити про деяке середнє значення відстані, що буде знаходитись між числами 27 і 23. Як знайти це значення?

Для цього треба додати всі три виміри і поділити на 3.

$(27 + 25 + 23) : 3 = 75 : 3 = 25$ (кр.) — це середня відстань в кроках. Отже, середнє значення більше найменшого і менше найбільшого $25 > 23$, $25 < 27$.

б) Далі починаємо формувати поняття про середнє арифметичне на основі пізнавальних завдань практичного характеру.

Завдання № 1. Зважити кілька однорідних предметів і знайти середню масу предмета.

Наприклад, зважували 4 картоплини. Маса першої — 100 г, маса другої — 140 г, маса третьої — 120 г і четвертої — 80 г. Знайти середню масу.

Учні записують:

1) $100 + 140 + 120 + 80 = 400$ (г) — загальна маса;

2) $400 : 4 = 100$ (г) — середня маса.

Складаємо вираз: $(100 + 140 + 120 + 80) : 4 = 100$ (г) і звертаємо увагу: $100 \text{ г} > 80 \text{ г}$ і $100 \text{ г} < 140 \text{ г}$.

Завдання № 2. Дано три смужки: червона — довжиною 12 см, зелена — 10 см, жовта — 8 см. Учня пропонують виміряти їх і знайти середню довжину смужки.

1 — 12 см;

2 — 10 см;

3 — 8 см.

Середня довжина — ?

$(12 + 10 + 8) : 3 = 10$ (см).

$10 > 8$, $10 < 12$.

Це завдання можна запропонувати як практичну вправу. Щоразу після виконання певного завдання звертаємо увагу:

— Що спочатку знаходили?

— Скільки всього значень величин?

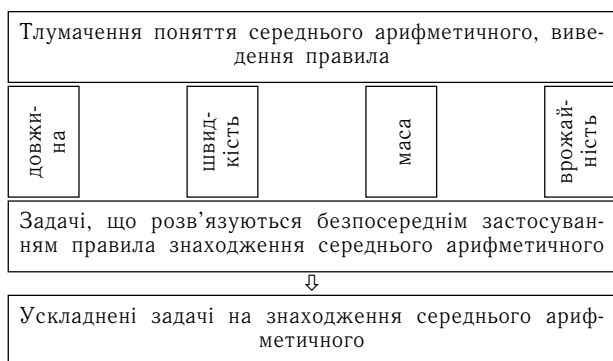
— Як знаходили середню величину?

У математиці такі середні величини ще називають середнім арифметичним.

Правило: Щоб знайти середнє арифметичне кількох чисел, потрібно їх суму поділити на число доданків.

Так відбувається тлумачення поняття про середнє арифметичне. Далі можна переходити до розв'язування пар задач з усіма зазначеними величинами. Слід звертати увагу на те, чим схожі і чим різняться ці задачі.

Можна користуватися такою схемою:

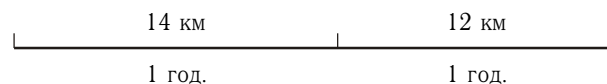
Довжина

Задача № 1. У магазин привезли два сувої тканини. У першому сувої — 14 м, а у другому сувої — 12 м. Яка середня довжина одного сувою?

Задача № 1*. У магазин привезли 3 сувої тканини по 25 м і 2 сувої по 20 м. Яка середня довжина одного сувою?

Швидкість

Задача № 2. Першу годину лижник рухався зі швидкістю 14 км/год, а другу — зі швидкістю 12 км/год. Яка середня швидкість руху лижника?

Задача № 2*. Лижник рухався 2 год. зі швидкістю 15 км/год. і 3 год. зі швидкістю 10 км/год. Яка середня швидкість руху лижника?

Маса

Задача № 3. При зважуванні трьох кавунів отримали такі результати: маса першого кавуна — 3 кг, другого — 2 кг, третього — 4 кг. Яка середня маса кавунів?

Задача № 3*. До дитячого садка привезли 8 кавунів по 4 кг 500 г і 17 кавунів по 4 кг. Знайти середню масу одного кавуна.

Врожайність

Задача № 4. З ділянки площею 3 га зібрали гречку. З 1-го га зібрали 9 ц, з 2-го — 11 ц, а з 3-го — 10 ц. Яка середня маса врожаю з 1 га? (масу гречки з 1 га ще називають врожайністю).

Задача № 4*. З 20-ти га зібрали 13 т картоплі, а з 5-ти га — 18 т. Знайти середню врожайність картоплі на цих двох ділянках?

Роботу над задачами, що розв'язуються безпосереднім застосуванням правила знаходження середнього арифметичного, можна проводити за таким алгоритмом:

1. Про яку величину запитується у задачі? (середню —).

2. Переформулюйте питання задачі, використовуючи поняття «середнє арифметичне»:
а) знайти середнє арифметичне чисел —;
б) всього таких чисел —;
в) сформулюйте правило знаходження середнього арифметичного.

3. Що знаємо, коли додамо ці числа?

4. Що знаємо, коли поділимо суму на кількість цих чисел?

5. Виведення правила знаходження середньої величини (довжини, маси, врожайності, швидкості).

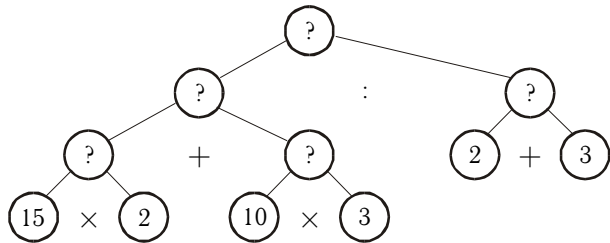
Наприклад, використання алгоритму до задачі № 2.

1. Мова йде про середню швидкість;
2. а) треба знайти середнє арифметичне чисел 14 і 12;
б) чисел всього 2;
в) щоб знайти середнє арифметичне двох чисел, треба суму цих чисел поділити на 2 (їх кількість).
3. Коли додали 14 км і 12 км, узнали всю відстань.
4. Коли поділили, узнали середню швидкість руху.
5. **Правило:** Щоб знайти середню швидкість, потрібно всю відстань поділити на час, що витратили на цю відстань.

Надалі, при формуванні вмінь розв'язувати такі задачі, слід спиратися вже на правило знаходження тієї чи іншої середньої величини.

Розбір ускладнених задач з відповідними величинами можна здійснювати як від числових даних до запитання задачі, так і від запитання задачі до числових даних. Перевагу слід надавати розбору задач від запитання до числових даних.

Наприклад: розбір задачі № 2*.

— що потрібно знати, щоб відповісти на запитання задачі? (потрібно знати загальну відстань — невідомо, та час, витрачений на цю відстань — невідомо);

— якою дією будемо відповідати на запитання задачі? (дією ділення, тому, щоб знайти середню швидкість, потрібно всю відстань поділити на витрачений час);

— які два числові значення треба мати, щоб знайти загальну відстань? (відстань, пройдену за 2 год. — невідомо і відстань, пройдену за 3 год. — невідомо);

— якою дією будемо шукати загальну відстань? (додаванням);

— які два числові значення треба мати, щоб знайти відстань? (швидкість — відома і час — відомий);

— якою дією будемо шукати відстань? (швидкість множимо на час);

— чи можемо тепер відповісти на запитання задачі? (ні, потрібно знати весь витрачений час);

— чи можемо знайти весь час? (якою дією?);

— а тепер можемо відповісти на питання задачі? (так).

Тепер можна скласти план розв'язування задачі:

- 1) $15 \cdot 2 = 30$ (км) — відстань за 2 год.

- 2) $10 \cdot 3 = 30$ (км) — відстань за 3 год.
- 3) $30 + 30 = 60$ (км) — загальна відстань.
- 4) $2 + 3 = 5$ (год.) — час, витрачений на загальну відстань.
- 5) $60 : 5 = 12$ (км/год.) — середня швидкість.

Відповідь: 12 км/год. — середня швидкість.

Слід звернути увагу на задачу № 1242.

Задача. Відстань між містом і селом 36 км. З міста в село кінь біг із швидкістю 12 км/год., назад він повертався з вантажем зі швидкістю 6 км/год. Знайти середню швидкість руху коня.

Діти помилково розв'язують задачу так: $(12 + 6) : 2 = 9$ км/час вважаючи, що 36 — це зайве дане.

Вчитель повинен зауважити: щоб знайти середню швидкість, треба знати всю відстань і весь час, витрачений на подолання цієї відстані. Ці величини невідомі.

— якщо кінь біг з міста в село 36 км і повернувся назад, то про що можна дізнатися? Якою дією? (всю відстань);

— якщо відома відстань 36 км і швидкість, з якою кінь біг з міста в село, то про що можна дізнатися? Якою дією? (про час руху з міста в село дією ділення);

— якщо відомі відстань — 36 км і швидкість, з якою рухався кінь з села в місто, то про що можна дізнатися? Як? (про час руху з села в місто — діленням);

— якщо знаємо час руху з міста в село і час руху назад, то про що можна дізнатися і як? (скільки всього часу витрачено — додаванням);

— якщо знаємо всю відстань і весь час, то чи можемо відповісти на запитання задачі, якою дією?

- 1) $36 + 36 = 72$ (км) — вся відстань.

2) $36 : 12 + 3$ (год.) — час руху коня з міста в село.

3) $36 : 6 = 6$ (год.) — час руху коня з села в місто.

- 4) $3 + 6 = 9$ (год.) — витрачений час.

- 5) $72 : 9 = 8$ (км/час) — середня швидкість.

Відповідь: 8 км/год. — середня швидкість руху коня.

Які прийоми перевірки розв'язання задач на знаходження середнього арифметичного можна використати?

1. Прикидка відповіді, знаючи, що середнє арифметичне більше за найменше значення величини і менше за найбільше значення.

2. Складання обернених задач. Випишемо числові дані задачі у рядок

15; 2; 3; 10; ? — це пряма задача;

?; 2; 3; 10; 12 — це обернена задача.

Розв'язання оберненої задачі:

- 1) $2 + 3 = 5$ (год.) — загальний час.

2) $10 \cdot 3 = 30$ (км) — відстань пройдена за 3 год.

- 3) $12 \cdot 5 = 60$ (км) — вся відстань.

4) $60 - 30 = 30$ (км) — відстань, пройдена за 2 год.

5) $30: 2 = 15$ (км/год.) — швидкість, з якою рухався 2 год.

Можна скласти чотири обернених задачі.

У наведеному прикладі перевірки задачі способом складання оберненої трапилося так, що обернена задача важча за дану. Однак у багатьох випадках важливо, щоб діти самі склали обернені задачі (можна вказати, яке

число брати шуканим), тому що це допомагає зрозуміти зв'язки між величинами, що входять до задачі.

Л. К. СКАРГА,

викладач-методист Балтського училища Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського.

ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Культура мовлення — це правильність, точність, виразність мовленого слова.

Мовлення людини — показник її інтелекту і культури. На жаль, повсякденне мовлення не тільки учнів, але й студентів і навіть дипломованих спеціалістів не завжди можна назвати грамотним і культурним. Тому одне із головних завдань школи — виховати по-справжньому культурних і високоосвічених людей.

Найбільша увага цій проблемі приділяється на уроках української мови та читання. При вивченні всіх розділів курсу української мови діти засвоюють українську лексику, а це — основа збагачення словникового запасу, підвищення культури мовлення. Обов'язкове знайомство зі словниками — незмінними помічниками при вивченні мови (тлумачним, орфоепічним, словниками антонімів, синонімів, омонімів, епітетів тощо).

Особливої уваги в початковому курсі української мови потребує вивчення частин мови. Молодшим учням, крім того, що необхідно запам'ятати велику кількість термінів і правил, потрібно навчитись оперувати цими термінами, розуміти і використовувати правила. Отже без знання граматичних форм різних частин мови неможливе грамотне і культурне мовлення.

Діти приходять до школи з досить обмеженим словниковим запасом. Як правило, в дитячій лексиці переважають іменники та найпоширеніші дієслова. І учням, крім поповнення свого словника, необхідно опановувати граматичні категорії, класифікувати всі нові слова до певних груп. Це досить непросте завдання, яку потрібно полегшити для дітей, використовуючи блоки, таблиці, цікаві дидактичні матеріали та ігри.

Спостерігати за поділом слів на класи молодші учні починають ще в добукарварний період. За «Букварем» К. С. Прищепи та В. І. Колесніченко на початку навчання учні знайомляться зі словами, які:

— відповідають на питання хто? що? (іменниками);

— відповідають на питання що робить? (дієсловами);

— відповідають на питання який? яка? яке? які? (прикметниками);

— використовуються для зв'язку слів у реченні.

Знайомство з іменниками починаємо з предметів, які нас оточують, до яких можна доторкнутись. А якщо героями уроку стануть самі учні або їх улюблені «домашні» іграшки, вони швидко зрозуміють нові поняття та позначки.

Для закріплення знань про ознаки предметів можна провести гру «Художник у країні Незнайок». Вибираємо Художника і кілька Незнайок. Незнайки домовляються, який предмет вони замовляють намалювати. Але відразу ж «забувають», як повідомити Художнику про своє замовлення. Вони тільки можуть відповісти на запитання, який предмет за формою, за кольором, на дотик, на смак. Художник за поданими прикметниками називає задуманий предмет.

При роботі зі словами — назвами дій можна запропонувати дітям гру «Хто виконує такі дії?»:

Плаває, кряче (*качка*).

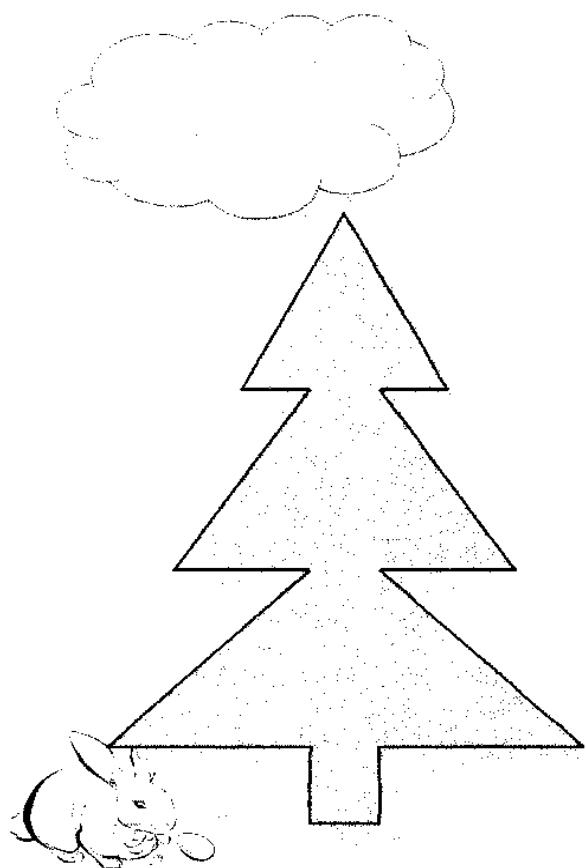
Літає, пищить (*комар*).

Бігає, ірже (*кінь*).

Ходить, мукає (*корова*).

І навпаки: що робить ворона? (покажіть і скажіть тощо).

Знайомство з прийменниками варто проводити через розв'язання проблемних ситуацій. Наприклад, запропонувати малюнок, на якому зображені різні предмети. І гість уроку (будь-який персонаж) розкаже, де знаходиться кожний предмет відносно інших предметів на малюнку. Але в його мовленні не будуть звучати прийменники. Діти одразу відчують пропущені слова і виправляють помилки, називаючи необхідні прийменники.

Гість:

— Заець... ялинкою, хмарка... ялинкою, каміння... деревом, зайчик... камінчиках.

Учитель:

— Які слова пропущені?

Діти:

— під, над, під, на.

Оволодіння граматичними нормами літературної мови — одна з головних задач навчання. Це основа формування правильного мовлення. Молодші учні оволодівають граматиною поступово, до 4 класу — в основному без звернення до граматичної теорії, тобто практично. Розвиток граматичних умінь відбувається синтетично: форма слова усвідомлюється у складі словосполучення або речення.

Вивчення граматичних явищ у практичному плані — це не тільки засіб ефективного оволодіння мовленням, але й збагачення мовленнєвої практики. Початкове оволодіння граматиною відбувається на основі поєднання морфології та синтаксису. Це допомагає учням зрозуміти будову мовлення, підвищує рівень свідомого відношення до вибору мовленнєвих засобів для висловлення думки.

При вивченні програмного матеріалу дуже важливим є добір практичних вправ. Правильний добір вправ — необхідна умова успішного формування знань, умінь і навичок.

Для зацікавлення дітей варто використовувати мовні казки, вірші про частини мови

(Д. Білоуса, Л. Лужецької, В. Лучука), цікаві завдання, зразки поетичних та прозових творів майстрів українського слова, а також прислів'я і приказки. Кожне прислів'я складає різні частини мови, тому це — невичерпне джерело для різноманітної роботи: вибіркові диктанти, гра «Впіймай іменник (прикметник, числівник) тощо.

А загадками користуватися можна на кожному уроці, особливо на тому його етапі, коли учні втомились і потрібен невеличкий відпочинок, зміна видів діяльності. Це може бути самодиктант відгадок, конкурс «Хто швидше?» тощо.

У розвитку вмінь розмежовувати і запам'ятовувати граматичні форми певну роль відіграють ілюстрації.

При вивченні іменникових закінчень у знахідному відмінку необхідно розрізняти істоти і неістоти, тому за допомогою малюнків працюємо над словосполученнями типу:

Бачити (що?) трактор.

Бачити (кого?) тигра.

У «Програмі середньої загальноосвітньої школи 1—3(4) класи» підкреслено: «Основну частину уроку з граматики повинні складати різноманітні і раціонально дібрані вправи. Кожний урок в тій чи іншій формі торкається різних аспектів мови..., тому майже на кожному уроці повинні застосовуватись найрізноманітніші орфоепічні, орфографічні та граматичні вправи, що полегшують сприймання, осмислення і запам'ятовування навчального матеріалу». Такі вправи, безумовно, допомагають збагатити, уточнити, активізувати і вдосконалити граматичний лад мовлення, що сприятиме формуванню вміння грамотно і культурно оформлювати свої думки.

Тільки творча співпраця учня і вчителя над словом дає бажані результати, адже «слово — це очі, що бачать красу; тільки пізнавши слово і тільки тоді, коли слово ввійшло в душу й стало її багатством, дитина здатна дорожити ним» (В. О. Сухомлинський).

О. П. ГРОМІК,

вчителька початкових класів
ЗОШ № 49, м. Одеса.

ВИХОВНІ МОЖЛИВОСТІ РУХЛИВИХ ІГОР

Для виховання в учнів організованості, дисциплінованості, почуття товариства, колективізму велике значення мають уроки фізичної культури, особливо такі вправи, як шиккування і перешикування, ходьба і біг, танцювальні та акробатичні вправи, з предметами і без предметів, лазіння і перелазіння, метання. Однак найбільші можливості мають рухливі ігри, які є важливою складовою частиною всього навчально-виховного процесу.

Ігрова діяльність завжди пов'язана з виникненням й розвитком між гравцями певних взаємовідносин. Вона сприяє активному спілкуванню дітей, встановленню контактів між однокласниками. Контактність дітей, особливо спочатку, не у всіх однакова: є товариські діти і є дуже замкнені, сором'язливі. Під час гри легше включити учнів у колективну діяльність, допомогти познайомитись один з одним.

Виховні можливості рухливих ігор залежать від їх змісту. Так, при проведенні ігор «Котики» і «Горю дуба» можна виховувати вміння стримувати себе, гальмувати свої поривання, уважно ставитись до однолітків. Багато рухливих ігор включають в себе елементи змагань: хто самий швидкий, самий спритний, самий вправний. В іграх «У річку, гоп», «У кидка» обов'язково є переможці та переможені, тому можна вчити дітей не хвалитись при виграші й не засмучуватись при поразці; вчити зберігати дружні стосунки з переможцями й програвшими товаришами, при цьому стосунки повинні ґрунтуватись на доброзичливості, глибокій повазі до однолітків.

Готуючись до уроку, підбираючи гру, потрібно ретельно продумати, з якою метою вона проводитиметься, які освітні та виховні задачі можна вирішити при її проведенні. У грі «У дітей чіткий порядок», наприклад, доцільно використовувати шиккування в шеренгу для закріплення цього стройового прийому й виховувати ввічливе ставлення до товаришів, особливо до дівчаток.

Суттєве значення мають правила гри. Чіткі правила виключають можливість довільного тлумачення обов'язків та дій гравців; упорядковують взаємодії гравців; ліквідують випадки надмірного збудження й позитивно впливають на прояви емоцій у гравців. Пояснюючи гру (це краще робити перед початком гри, а не на початку уроку), слід дати її точну назву й чітко сформулювати правила, при цьому не використовуючи все одразу і одночасно, тому що учням, особливо перших класів, важко їх одразу запам'ятати.

Велике виховне значення має підведення підсумків гри. При визначенні переможця слід враховувати не тільки швидкість та якість виконання завдання, але й стиль стосунків між гравцями, вміння діяти чесно і дружно.

Ефективність вирішення навчальних і виховних завдань багато в чому залежить від правильного вибору капітана й ведучого у грі. Для цього необхідно знати індивідуальні можливості учнів, рівень їх рухової підготовленості й систему особистісних відносин в колективі класу.

Вчителям добре знайоме явище, назване А. С. Макаренко «опір особистості». Навіть у роботі з учнями початкових класів важливо попередити «дух опору», «дух протиріччя». Рухливі ігри дозволяють використовувати прийоми непрямого впливу, коли діти не здогадуються про те, що їх виховують. Однак іноді перед учнями можна відкрито ставити завдання навчитися поводити себе певним чином: бути ввічливим, передбачливим. Ці форми поведінки можна відпрацьовувати в іграх «Мишки», «Повінь», «Всі до своїх прапорців» та ін.

Таким чином, лише правильно підібрана та методично обґрунтована рухлива гра стає надійним засобом морального виховання учнів.

Наводимо приклади виховних задач, які доцільно вирішувати при проведенні рухливих ігор.

1-й клас

«Бузки»

1. Формувати вміння стримувати себе і не починати виконувати завдання, доки не буде попередньої команди.

2. Навчати бути уважним до товаришів, не заважати виконувати завдання.

3. Формувати вміння уважно слухати вчителя й чітко виконувати його завдання.

4. Формувати вміння стримувати свої почуття при перемозі й уважно ставитись до програвших.

«У дітей чіткий порядок»

1. Формувати вміння стримувати себе і не починати гру, доки не пролунає команда.

2. Формувати вміння уважно ставитись до товаришів, при шикванні не штовхатись, швидко знаходити місце в строю.

3. Виховувати прагнення приходити товаришам на допомогу.

4. Формувати вміння стримувати свої почуття й з повагою ставитись до тих, хто програв.

«Швидко по місцях»

1. Формувати вміння бути уважним і передбачливим до товаришів. При шикванні не штовхатись, не заважати один одному.

2. Виховувати прагнення приходити товаришам на допомогу, допомагати їм знаходити своє місце в строю.

3. Виховувати прагнення чесно виконувати умови гри, не залишатись на місці після слів

«На прогулянку» й не займати своє місце до тих пір, доки не будуть сказані слова «Швидко по місцях».

4. Формувати уміння стримувати свої почуття при перемозі і з повагою ставитись до тих дітей, які сьогодні програли.

«Ластівка»

1. Формувати уміння стримувати себе, «замирати» тоді, коли хочеться бігати, стрибати, розважатись, грати.

2. У гравців, виконуючих роль «ластівок», виховувати прагнення чесно виконувати умови гри, не спостерігати довго за одним і тим же гравцем.

«М'яч у повітрі»

1. Виховувати уважність, поважливе ставлення до дітей, які грають поруч, вчити передавати м'яч обережно і точно в руки гравця.

2. У гравців, виконуючих роль ведучого, виховувати прагнення бути уважним до учасників гри, пам'ятати про ввічливі слова.

«Кіт і миші»

1. Формувати уміння стримувати себе, не починати біг раніше, ніж будуть проголошені слова «То всіх мишей подушить!»

2. Виховувати сміливість, рішучість в діях проти ведучого.

3. У виконуючих роль ведучого виховувати повагу до гравців.

4. Виховувати прагнення чесно виконувати умови гри: не вибігати за межі майданчика, обов'язково перебігати на протилежну сторону; не заперечувати рішення ведучого.

«Всі до своїх прапорців»

1. Виховувати прагнення чесно виконувати умови гри: розбігатись по всьому майданчику, обов'язково закривати очі, не відкривати їх раніше, ніж будуть сказані слова «Всі до своїх прапорців».

2. Виховувати уважне і поважливе ставлення один до одного: при шикуванні не штовхатись, не займати місце в ряду напролом.

3. Виховувати прагнення приходити товаришам на допомогу, допомагати швидко знаходити своє місце в строю.

«Горіхи»

1. Виховувати сміливість і рішучість в діях проти «вовків».

2. Виховувати прагнення чесно виконувати умови гри: не стрибати через лави; «вовк» не має права забігати в гусятник.

3. У виконуючих роль «вовка» виховувати довірливе й чуйне ставлення до гравців.

«Квач»

1. Виховувати прагнення чесно виконувати умови гри: не вибігати за межі майданчика; гравець, якого «квач» торкнувся рукою, повинен перед тим, як доганяти інших, підняти

руку вгору й голосно промовити: «Я — квач!»; новому «квачу» не дозволяється одразу торкатися попереднього ведучого.

2. У виконуючих роль ведучого виховувати уважне, чуйне ставлення до гравців, доганяючи дітей, злегка торкатися рукою плеча.

3. Виховувати уміння бути уважним, передбачливим до товаришів, бігаючи не штовхати гравців й не заважати їм.

«Два морози»

1. Виховувати уміння стримувати себе, не починати біг раніше, ніж будуть сказані слова «І не страшний нам мороз!»

2. Виховувати прагнення виручати «заморожених» товаришів, приходити на допомогу, ризикуючи при цьому бути осаленим.

3. У виконуючих роль ведучих виховувати чуйне, уважне ставлення до гравців, осалюючи, злегка торкатися рукою плеча.

4. Виховувати уміння бути уважним, передбачливим до товаришів, бігаючи не штовхатись, не заважати гравцям, не сердитись на товаришів, якщо ненароком зачепив або штовхнув одного, постійно пам'ятати про ввічливі слова.

2-й клас

«Перепеличка»

1. Виховувати уміння слухати вчителя і точно виконувати його команди, розпорядження.

2. Виховувати уміння бути уважним до однокласників; не заважати їм виконувати вправу, не відхилятися самим й не відвертати інших.

«Фігури»

1. Виховувати прагнення стримувати себе, вміння завмерти, як тільки буде подана команда.

2. Виховувати прагнення бути уважним, передбачливим один до одного, граючись і бігаючи, не штовхати інших дітей, а якщо це сталося, пам'ятати про ввічливі слова.

3. Виховувати вміння дружно, погоджено грати, об'єднуватись для виконання спільної фігури.

«На прогулянку»

1. Виховувати прагнення грати дружно, розподіляти ролі між гравцями справедливо.

2. Виховувати прагнення чесно виконувати умови гри: всі дії виконувати строго за командою вчителя або уповноваженого; при повторних іграх одним й тим же гравцям не можна приймати попередні пози; особлива справедливість має бути при визначенні найкращих на прогулянці.

«Не давай м'яч ведучому!»

1. Виховувати прагнення бути чуйним, уважним до товаришів, м'яч передавати гравцям точно в руки.

2. Виховувати прагнення чесно виконувати всі умови гри: не переступати лінію кола; м'яч передавати всім гравцям по порядку.

3. Закріплювати вміння стримувати свої почуття при перемозі й з повагою ставитись до дітей, які не зуміли перемогти.

«Квачі маршем!»

1. Закріплювати вміння стримувати себе, не починати біг раніше, ніж пролунають команди.

2. Закріплювати вміння бути уважним з товаришами, не заважати тим, хто чекає своєї черги.

3. Формувати вміння грати дружно, узгоджено, боротись до кінця, прагнути до того, щоб принести команді переможне очко.

4. Закріплювати вміння стримувати свої почуття при перемозі, з повагою ставитись до дітей, які не зуміли перемогти.

«Маринка»

1. У виконуючих роль ведучих виховувати поважливе ставлення до однокласників, при осалюванні злегка торкатися рукою плеча.

2. Формувати вміння уважно ставитись до ведучих, не заважати їм, тому що це може призвести до травми.

3. Виховувати справедливе ставлення до гравців. Прагнути, щоб всі учні обов'язково побували в ролі ведучих.

«Ріпка»

1. Удосконалювати уміння учнів уважно слухати вчителя й чітко виконувати команди.

2. Закріплювати уміння бути уважним до товаришів під час гри.

3. Закріплювати уміння стримувати свої почуття при перемозі й з повагою ставитись до гравців, які програли.

«Чий віночок кращий?»

1. Закріплювати уміння грати дружно, узгоджено всією командою, чітко виконувати умови гри.

2. Навчати вмінню грати дружно, не сперечатись, коли команда програє.

3. Закріплювати навички володіння своїми почуттями й емоціями під час гри.

3-й клас

«Межа»

1. Закріплювати навички дружної та узгодженої роботи колективу в ігровій та змагальній обстановці.

2. Закріплювати навички чесного виконання умов гри: починати гру лише по команді вчителя; самостійно дотримуватись порядку й способу передачі м'яча; стежити, щоб при передачі м'яч торкнувся кожного гравця, не передавати м'яч через гравця.

«Круговий»

1. Формувати уміння дружно та узгоджено діяти в ігровій і змагальній обстановці.

2. Прищеплювати доброзичливе і шанобливе ставлення один до одного.

3. Закріплювати навички чесного виконання умов гри при відсутності суддів.

4. Закріплювати уміння стримувати свої почуття при перемозі або поразці.

«Гривеньки»

1. Закріплювати уміння терпляче чекати своєї черги, не заважати товаришам.

2. Закріплювати навички володіння почуттями і емоціями при перемозі чи поразці.

3. Удосконалювати навички чесного виконання умов гри при відсутності суддів.

4. Навчати умінню грати дружно, узгоджено, гуманно ставитись до учнів, які своїми діями не сприяли досягненню командою перемоги.

С. О. ІГНАТЕНКО,

ст. викладач кафедри теорії та методики фізичного виховання Південно-українського педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського.

К ВОПРОСУ О ФОРМИРОВАНИИ СИСТЕМНЫХ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ЗАРУБЕЖНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Зарубежная литература является одним из базовых гуманитарных предметов. Программа средней школы предусматривает изучение лучших произведений зарубежных писателей, начиная с 5 класса. Студенты гуманитарных факультетов — филологического и романо-германской филологии — изучают зарубежную литературу с первых семестров обучения.

Не подлежит сомнению различие методов и приемов преподавания одних и тех же предметов в средней школе и вузе. Однако цель курса зарубежной литературы, задачи, которые должны решать преподаватели в средней и высшей школе, в целом, совпадают. Прежде всего, это — обучение восприятию литературного произведения как художественного явления, пониманию его художественного и национального своеобразия, а также общечеловеческой ценности произведений, включенных в программу [2, 49].

В идеальном варианте, знакомство с каждым программным произведением в средней школе должно осуществляться не изолированно и не только в контексте творчества писателя. Оно также должно предполагать, в доступной форме, осмысление определенной теоретической проблемы — метода, литературного направления, жанра. При этом, естественно, необходимо обращаться к литературоведческим понятиям и проводить типологические сопоставления с произведениями других авторов. В действительности же решение такой важной задачи курса зарубежной литературы, как выработка у школьников общего представления о развитии литературного процесса и важнейших этапах развития культуры, формирование представления о мировой литературе как о системном единстве, во многом затруднено.

На наш взгляд, основными здесь являются две причины. Во-первых, ограниченное программой число учебных часов, выделяемых на изучение отдельных разделов курса зарубежной литературы. Так, например, в 8 классе на изучение античной литературы отводится 3 часа, а на литературу эпохи Просвещения — 2 часа.

Вторая причина заключается в возрастных особенностях восприятия и усвоения учебного материала школьниками, которые не всегда учитываются. На это, в частности, обра-

тил внимание Б. Б. Шалагинов, рассказывая на страницах журнала «Зарубіжна література в навчальних закладах» о работе над государственным Стандартом данного школьного предмета. Так, он подчеркнул, что Стандартом обязательно должно быть предусмотрено «изучение литературы как школьного (а не вузовского!) предмета, т. е. с учетом общего предназначения школы как воспитательного заведения и особенностей детского возраста» [3, 7].

Эти особенности уже учитываются программой 2001 г. в структуре школьного курса зарубежной литературы: средние (5—8) классы объединены в пропедевтический блок, а старшие (9—11) — в историко-литературный. Представляется, однако, уместным заметить, что по характеру подачи учебного материала следовало бы выделить три блока. Дело в том, что произведения, которые изучаются в 5—7 классах, сгруппированы по жанрово-тематическому принципу, но преимущественное внимание уделяется развитию той или иной темы. Собственно пропедевтическим является, на наш взгляд, курс зарубежной литературы в 8—9 классах, где в сжатой форме и фрагментарно представлены основные этапы литературного процесса от античности до середины XX века — в 8 классе и от античности до 40-х годов XIX века — в 9 классе. А в двух последних классах школы программа действительно предусматривает более систематический курс литературы от эпохи романтизма до конца XX века.

Поэтому задача формирования системных представлений о литературе и литературном процессе решается по преимуществу в высшей школе. Происходит это даже тогда, когда студенты встречаются на первых курсах университета с уже знакомыми именами зарубежных писателей или явлениями литературы.

Одним из приемов, способствующих решению данной задачи, является, на наш взгляд, прием перспективно-опережающего обучения, суть которого заключается в создании перспективы при изложении учебного материала. Достигается это следующим образом. Помимо собственно программного материала, при изучении той или иной темы, при объяснении какого-либо теоретического понятия вводятся

краткие сведения о типологически сходных явлениях, об иных разновидностях того или иного жанра и т. п., с которыми студенты встретятся позднее. Иными словами, создается определенный задел на будущее. Такая инициация не отнимает много лекционного времени, однако сразу помещает объект изучения в более широкий контекст, создает представление о литературе как о системе и о существовании определенных закономерностей в развитии литературного процесса.

В свое время методика опережающего обучения успешно воплотила в своей работе заслуженный учитель С. Н. Лысенкова. Правда, пропагандируя свой опыт в выступлениях и публикациях, она говорила не о приеме, а о методе опережающего обучения, включающем такие приемы, как комментированное управление, использование опорных схем и перспективная подготовка [1, 8—23]. Поскольку апробировался этот метод в начальной школе, большинство его составляющих, естественно, нельзя применять при изучении литературы не только в высшей, но и в средней школе. Однако главный принцип опережающего обучения — создание перспективы — представляется весьма плодотворным для формирования системных представлений. Кроме того, помимо прямой перспективы, т. е. приобщения учащихся к новому учебному материалу задолго до того, как начнется его изучение по программе, можно и нужно, на наш взгляд, использовать и «обратную» перспективу: при изучении нового учебного материала активизировать их память, проводя аналогии с уже освоенными темами, понятиями и т. п.

Такая методика может применяться в процессе обучения любой дисциплине и в любой возрастной аудитории. Вероятно, многие преподаватели интуитивно используют его время от времени, не акцентируя на этом внимание. Однако представляется, что его применение в средней и высшей школе при преподавании зарубежной литературы должно быть постоянным, т. к. благодаря этому обеспечивается связь между разными разделами курса.

Использование этого приема хотелось бы рассмотреть на материале изучения древнегреческого эпоса. Выбор, в данном случае, обусловлен несколькими соображениями.

Во-первых, именно с него начинается знакомство с жанром эпической поэмы. Жанр этот, в той или иной своей разновидности, будет представлен как в школьной программе, так и в университетском курсе практически на всех этапах литературного процесса, не только в античной и средневековой литературе, но и в литературе нового времени. Иными словами, древнегреческий эпос как один из самых ранних доступных нам образцов эпической поэмы служит точкой отсчета, отправным пунктом не только для понимания специфики данной жанровой разновидности, но и для формирования

представления о жанре как о системе с определенным набором постоянных и вариативных характеристик.

Во-вторых, поэмы «Илиада» и «Одиссея» представляют интерес с точки зрения проблемы учета возрастных особенностей аудитории. Значительную трудность для учеников и студентов представляет само чтение таких объемных и необычных по поэтике произведений, непривычная повествовательная манера, специфическая метрика и отсутствие рифмы. Характеристике этих древнейших памятников эпоса в вузе посвящены одни из первых тем лекционного курса, и они же оказываются для студентов самыми сложными из всех тем по истории античной литературы. Помимо трудностей восприятия текста, это связано также с тем, что к этому времени студенты только начинают в рамках курса «Введение в литературоведение» систематическое знакомство с такими понятиями теории литературы, как род и жанр. В школьной же программе понятие о древнем героическом эпосе вводится в пропедевтическом блоке, в первом полугодии 7 класса при изучении «Рамаяны» и к окончанию курса, естественно, теряется среди более свежих знаний. Таким образом, об уже имеющейся теоретической базе при изучении гомеровского эпоса речь не идет.

Одним из центральных вопросов, который необходимо осветить при изучении героического эпоса, является определение особенностей эпического стиля. Можно рассмотреть использование приема опережающего обучения на примере характеристики такого качества эпоса, как гиперболичность, которая проявляется на разных уровнях текста.

В частности, гиперболизация проявляется в преобразении исторической основы сюжета, того события, которое имело место в далеком прошлом. По отношению к гомеровскому эпосу — это Троянская война, которая датируется учеными примерно последней третью XIII века до н. э. и определяется как один из эпизодов военных событий этого времени в районе Дарданелл. Вначале следует показать, как этот эпизод превращается в «Илиаде» в событие вселенского масштаба. Затем уместно обратить внимание студентов на то, что такая гиперболизация встречается и в героическом эпосе других народов, например, во французской «Песне о Роланде»: там небольшой эпизод военной карьеры Карла Великого превращен в «мировую» семилетнюю войну. Стоит также отметить, что в первом и во втором случаях подобной гиперболизации способствует значительная временная дистанция между событием, имевшим место в действительности, и временем воплощения его в окончательном варианте эпической поэмы: она определяется примерно в четыре века для гомеровского и около четырех веков — для французского эпоса.

Аналогичным способом гиперболизация, свойственная героическому эпосу, демонстрируется при характеристике образов гомеровских поэм, в частности, при введении понятия «эпический герой». Вначале необходимо показать общие для всех героев Гомера качества: необычайную силу, храбрость, благородство, возведенные в превосходную степень, их «богоравность», а затем отметить их индивидуальные черты, также гиперболизированные, например, гневливость Ахилла или хитроумие Одиссея. Своеобразным мостиком, ведущим от конкретной изучаемой темы к пониманию особенностей героического эпоса в целом, в данном случае будет замечание о том, что по такому же принципу создаются и образы персонажей «Песни о Роланде». Имена здесь, за исключением заглавного героя поэмы, конкретизировать не обязательно, т. к. в школе это произведение включено в программу 7 класса и, естественно, это потребует времени для соответствующих объяснений.

То, что такие «выходы в будущее» правомерны, подтверждает их использование в учебных пособиях и научных изданиях. В качестве примера можно сослаться на академическую историю греческой литературы или на «Историю древнегреческой литературы» С. И. Радцига. Однако в чрезвычайно насыщенных информацией учебниках и сборниках подобные

сопоставления, в основном, теряются, в отличие от лекций, где преподаватель имеет возможность выделить необходимые моменты с помощью голоса, темпа, паузы и т. п.

Кроме того, целесообразность создания перспективы доказывается реакцией тех, ради кого эта перспектива создается: когда приходит время изучения произведения, типологически сходного с уже знакомым, происходит припоминание студентами услышанного ранее и, поэтому, своего рода «узнавание» нового. В результате они приобретают не просто какую-то сумму знаний: их внимание акцентируется на определенных закономерностях развития литературы, что способствует формированию представления о литературе как о системе.

Литература

1. *Лысенкова С. Н.* Методом опережающего обучения. — М.: Просвещение, 1988. — 192 с.
2. *Пояснювальна записка до програми «Зарубіжна література. 5—11 класи. 2001 рік» // Зарубіжна література. Календарно-тематичне планування шкільного курсу. — Тернопіль: Астон, 2002. — С. 49—51.*
3. *Шалагінов Б. Б.* Королевою має стати література // Зарубіжна література в навчальних закладах. — 2002. — № 10. — С. 7—8.

Л. С. САВКОВА,

канд. филол. наук, доцент кафедри зарубіжної літератури ОНУ ім. І. І. Мечникова.

ПОСТМОДЕРНИСТСКИЕ ТЕНДЕНЦИИ В РОМАНЕ ДЖ. ФАУЛЗА «ЖЕНЩИНА ФРАНЦУЗСКОГО ЛЕЙТЕНАНТА»

Существующие на сегодняшний день интерпретации понятия постмодернизм в применении к литературе многочисленны и отчасти противоречивы. Однако все они могут быть сведены к следующим трем позициям. Иногда постмодернистской называют литературу 1950—1990 годов, которая возникает как результат переосмысления модернистской традиции. Доказывая этот тезис, влиятельный американский литературовед И. Хассан составляет объемный список схематических отличий постмодернизма от модернизма [1, 105]. В противовес этому существуют попытки рассматривать постмодернизм как некий этап развития модернизма в его последней, экстремальной фазе. Эта тенденция отражается в работах американских авторов — Дж. Барта, Дж. Граффа и др. Наконец, с точки зрения У. Эко, постмодернизм воспринимается как «нефиксированное хронологическое явление, некое духовное состояние общества», сигнализирующее о наступлении эпохи перемен и инноваций. В связи с этим знаменитый итальян-

янский медиовист заявляет, что «у любой эпохи есть свой собственный постмодернизм» [2, 101]. С этой концепцией в целом соглашается и известный украинский литературовед Д. С. Затонский.

По-разному определяются и хронологические рамки этого явления. Некоторые исследователи полагают, что постмодернизм отошел в прошлое и начался новый этап развития искусства. Другие считают, что его развитие продолжается и сегодня. Очевидно лишь то, что постмодернизм оказывается чрезвычайно сложным феноменом, однако всегда ориентируется на философскую идею относительности, которую возводит в абсолют в художественном и методологическом аспектах. В связи с этим явление постмодернизма должно анализироваться с учетом его тенденции к видоизменению и трансформации.

Постмодернистское искусство и литература тяготеют к формальной и содержательной нестабильности, одинаково активно усваивая опыт различных эстетических систем и не от-

давая приоритета ни одной из них. Вполне закономерно, что в литературе постмодернизма переосмысливаются все привычные формы повествования. С точки зрения известного английского писателя и литературного критика Д. Лоджа постмодернистский дискурс основан на Противоречии, Перестановке, Прерывистости, Случайности и Избыточности [3, 13].

Единственной постоянной характеристикой постмодернизма является его незафиксированность, ориентация на нарушение любых канонов и правил. В связи с этим вполне понятным оказывается сложность выработки общей концепции постмодернистского искусства.

О неравновесности и неустойчивости постмодернизма как современной философской парадигмы говорят и многие культурологи и философы. М. Фуко, например, прямо указывает на то, что современная культура может быть выражена только в языке, не связанным традицией, и этот специфический новый язык, по мысли философа, все еще находится в стадии разработки. М. Фуко также заявляет, что этот язык будет для нового стиля мышления «тем же, чем была диалектика для противоречия» [4, 604]. Философская система постмодернизма, проявляющая себя в разных сферах человеческой деятельности и искусстве, ориентирована на нестабильность, изменчивость и притекающую отсюда идеологическую неангажированность. Здесь на общефилософском уровне обнаруживается связь постмодернизма с теорией нелинейных динамик, которая активно оперирует понятиями «неравновесность», «неустойчивость», «нелинейность» [4, 57].

Постмодернизм оказывается образцом модели искусства, находящегося в состоянии перерождения и подготовки к выработке новых перспектив. В современной «Энциклопедии постмодернизма» подчеркивается, что «фигура ветвления эволюционных траекторий системы (именуемых также бифуркациями) обретает в постмодернизме фундаментальный статус» [4, 497]. Таким образом, определяется динамика развития постмодернизма. К этому можно добавить, что для постмодернистского романа характерным оказывается хронотоп «лабиринта», наглядным образом напоминающий нам о развитии самой системы постмодернистского искусства. Композиционные развилки сюжетного действия, ведущие к отрицанию временной и пространственной линейности, повторяются в разнообразных вариациях и являются частными проявлениями общефилософских постулатов.

В творчестве известного английского писателя Дж. Фаулза постмодернистские тенденции проявляются достаточно четко. В романе «Женщина французского лейтенанта» (1969) писатель представляет многовариантный финал романа, разрушая при этом иллюзию правдоподобности и структурную линейность текста. Он отказывается разъяснить гипотетиче-

скому читателю, какой поворот сюжета считает более подходящим, и в рамках самого романа обсуждает равновероятность сюжетных развязок.

В финале произведения звучит следующий подытоживающий комментарий автора, выражающего постмодернистскую концепцию постижения мира. «Жизнь все же не символ, не одна-единственная разгадка и не одна-единственная попытка ее разгадать..., нельзя один раз неудачно метнув кости, выбывать из игры; жить нужно по мере сил, с пустой душой, входя без надежды в железное сердце города претерпевать. И снова входить — в слепой, соленый, темный океан» [5, 434]. Дж. Фаулз очевидно намекает на множественность и вариативность развития событий, которые в художественном мире романа выступают аналогом бифуркации.

Следует учитывать, что Фаулзу не удается до конца уничтожить реальную линейность текста романа, поскольку все равно наличествует факт отбора последовательности финалов и последний финал может восприниматься читателем как наиболее подходящий или логически оправданный. С целью разрушения этого впечатления временная линейность в рамках сюжета также нарушается.

Автор, неоднократно заявляющий о своей принадлежности к веку двадцатому, в то же время едет в поезде со своим главным героем, который живет, по словам самого Фаулза, почти на столетие раньше. Этот факт не является оплошностью романиста или результатом «забывчивости» рассказчика, он акцентируется и комментируется в рамках повествования, как необходимое условие многовариантности финалов. Даже выбор последовательности представления последних сцен не решается автором самостоятельно — он делает это с помощью серебряной монеты, которая и должна продемонстрировать игру случая в судьбе главного героя романа Чарльза.

В разговорах с гипотетическим читателем Дж. Фаулз вновь демонстрирует намеренную непоследовательность. С одной стороны, писатель откровенно признается «...все, о чем я здесь рассказываю — сплошной вымысел. Герои, которых я создаю, никогда не существовали за пределами моего воображения». С другой стороны, он заявляет об очередной равнозначимой вероятности «...возможно, я пишу транспонированную автобиографию..., возможно, Чарльз никто иной, как я сам в маске. Возможно все это лишь игра...» [5, 87]. Иллюзорный мир искусства и реальность оказываются соотносимыми и равнозначными моделями мира, а грань между вымыслом и правдой оказывается практически неразличимой либо несущественной.

В романе «Женщина французского лейтенанта» даже удаление со сцены ненужного персонажа осуществляется «при открытом за-

навесе». В привычном эпилоге, который вопреки всем ожиданиям помещен за сто страниц до финала романа, вездесущий автор следит за совершенно невозможными событиями — перемещением деспотичной хозяйки Сары Вудраф, миссис Поултни за рамки реального континуума в загробный мир. В царстве мертвых привычное пространство со слугами, каретой и неким дворцом, смутно напоминающим Виндзор, преобразуется в нечто лишенное привычных опор, страшное и жадно разверстое. Приведенная сцена несомненно комична, поскольку внушающая окружающим священный трепет викторианская дама летит на встречу с Дьяволом вниз головой, как подстреленная ворона. Здесь, как и на протяжении всего произведения, Дж. Фаулз разрушает стереотип читательского восприятия, лишая стилизованную в духе викторианского романа сцену моральной назидательности и уничтожая любые идеологические ориентиры. Эпилог не выполняет своей подытоживающей функции, а напротив, становится прологом для доверительной беседы автора с читателем. С другой стороны, приведенная сцена сюжетно воплощает смутные страхи миссис Поултни о загробном воздаянии. Эта дама еще при жизни догадывается о том, что платит недостаточные суммы для того, чтобы напрямую общаться с господом Богом.

На следующей странице возникает новый неожиданный поворот: автор разъясняет, что сцена с миссис Поултни вполне может оказаться не пародией и не воплощением кошмаров этой героини, а реализацией мыслей центрального персонажа, Чарльза Смитсона, который «рисовал себе возможное развитие событий по пути из Лондона в Экстер» [5, 312]. В это тоже можно поверить, но возникает следующий вопрос: каким образом герой романа, который, по заявлению Дж. Фаулза является абсолютным вымыслом, может мыслить и рассуждать о будущем остальных вымышленных персонажей? Возникает ощущение, что Дж. Фаулз противоречит сам себе, когда он заявляет, что лишь упорядочил мысли никогда не существовавшего в действительности Чарльза.

Однако, если принять постмодернистский термин о возможности существования множественности параллельно развивающихся сюжетов, все становится на свои места. Автор занимается моделированием миров, созданных сознанием персонажей и собственной фантазией, совмещая их в одном тексте. В процессе игры с героями могут возникнуть все новые и новые ситуации, в которых истина и иллюзия оказываются практически неразличимыми и равнозначимыми.

В эстетике постмодернизма игра становится жизнью и наоборот. Игра многообразна и непредсказуема, она позволяет сосуществовать разным вариантам истины. Таким обра-

зом, композиция романа «Женщина французского лейтенанта» отчасти демонстрирует еще один постулат, определяемый постмодернистской эстетикой как «смерть автора». Текст приобретает характер самодостаточности и бесконечного самодвижения. В процессе его чтения, как замечает Ж. Деррида, происходит «активная интерпретация», дающая утверждение свободной игры мира без истины и начала» [4, 772].

В «Женщине французского лейтенанта» Дж. Фаулз рассуждает на эту тему в приложении к художественному творчеству. Он полагает, что «...романистами движет бесчисленное множество разных причин», которые заставляют писателя взяться за перо — слава, тщеславие, гордость, любопытство, собственное удовольствие. «Причин хватит на целую книгу, и все они будут истинными, хотя и не будут отражать всю истину». Но «мир, созданный по всем правилам искусства, должен быть независим от своего создателя». Здесь же писатель попытается доказать свой тезис на конкретном примере. Он жалуется на то, что Чарльз становится самостоятельным в своих поступках вопреки желанию автора. После встречи с Сарой на утесе он не идет прямо в Лайм-Риджис, «куда я ему велел идти, а ни с того ни с сего повернул и спустился к сыроварне» [5, 88]. Желания автора и героя сталкиваются, и победителем оказывается герой. Эту парадоксальную ситуацию Фаулз вновь комментирует в постмодернистском ключе. Писатели для него «не боги викторианского образца, всезнающие и всемогущие», а боги «нового теологического образца, чей первый принцип свобода, а не власть» [5, 89].

Любое правило, любое мнение, любая концепция может быть использована в рамках художественного произведения, но последовательное осуществление определенной эстетической схемы Фаулзом очевидно отвергается. Текучесть, неуловимость, состояние движения и перехода — вот принципы, которые определяют поэтику романа «Женщина французского лейтенанта».

Особую роль в постмодернистском романе играет принцип цитатности, который некоторые теоретики постмодерна считают одной из основных характеристик постмодернистского дискурса. Р. Барт, разрабатывая теорию текста, пишет: «Всякий текст есть между-текст по отношению к какому-то другому тексту, но эту интертекстуальность не следует понимать так, что у текста есть какое-то происхождение... текст образуется из анонимных, неуловимых и вместе с тем уже читанных цитат — из цитат без кавычек» [6, 418]. Следует подчеркнуть, что роман Фаулза «Женщина французского лейтенанта» ориентирован не столько на прямое цитирование, сколько на использование традиционных приемов и способов повествования, которые приобретают совершенно иное

звучание, поскольку окрашены всепроникающей авторской иронией.

В то же время в романе огромное количество аллюзий и ссылок на признанные авторитеты в литературе и науке XIX века — Дж. Остен, Ч. Диккенс, Т. Гарди, Ч. Дарвина, К. Маркса, которые могут использоваться в эпитафиях, служить для подтверждения мыслей автора либо просто быть примером для подражания и имитации. Однако постоянные напоминания о том, что роман о викторианской эпохе создается человеком, живущим век спустя, позволяет Фаулзу обыгрывать привычные стереотипы с позиций современности.

Очень широко принцип цитатности используется при представлении внутреннего мира героев. Игра с прошлым и настоящим позволяет писателю проводить достаточно неожиданные параллели. К примеру, смятение и неуверенность Чарльза представлены с помощью неожиданных иронических сопоставлений. В одной из сцен герой сравнивается с Иисусом, который получил сорок дней и ночей на раздумье, далее он описывается как жертва эволюции и, наконец, как лев в железной клетке, испытывающий ощущение униженности [5, 262—263]. Достаточно часто автор ориентируется на читателя, знакомого с классической литературой. «Каждый слуга — кокни по имени Сэм должен вызвать у нас в памяти бессмертный образ Сэма Уэллера, и наш Сэм вышел, конечно из той же среды» — такова характеристика слуги Чарльза.

Аллюзия в тексте оказывается расшифрованной не полностью, не упоминаются ни «Записки Пиквикского клуба», ни создатель бессмертного образа Ч. Диккенс. Далее Фаулз осовременивает своего Сэма, замечая, что «он скорее напоминал... рабочего парня, который считает доскональное знание марок автомобилей признаком своего продвижения по общественной лестнице». Еще через некоторое количество строк он назван снобом в узком смысле этого слова с очевидным намеком на теккереевский роман «Ярмарка тщеславия». Но для Чарльза он — «...его сотоварищ, этакий Санчо Панса, персонаж низкой комедии, оттеняющий возвышенный культ Эрнестины-Дульсины» [5, с. 39—40].

Подобная игра с литературным материалом используется и при характеристике других действующих лиц. Лицо Эрнестины, невесты Чарльза, также напоминает лица, изображенные на рисунках викторианцев, но при этом в

выражении ее лица присутствует тончайший намек на Бекки Шарп. В соответствии с постмодернистской эстетикой в романе господствует пестрое смешение разновременных понятий, однако ни одно из них не подвергается осмеянию. Налицо использование техники пастиша — обыгрывания известных источников и включения их в канву повествования в новом содержательном контексте.

Роман «Женщина французского лейтенанта» Дж. Фаулза является художественным воплощением постмодернистских концепций автора. Отсюда установка на восприятие реальности и отображения ее как фрагментированной и неравновесной. В проблематику этого произведения включены эстетические аспекты, подвергающиеся переосмыслению в форме авторской саморефлексии при сохранении принципиального и программного плюрализма мнений и провозглашении относительности любой истины.

В повествовательном плане произведение базируется на ироническом переосмыслении культурной традиции, предполагающем бесконечное множество вариаций архетипических ситуаций. В связи с этим особую актуальность приобретают игровые отношения между персонажами внутри произведения, а также внешние игровые отношения между писателем и читателем. На композиционном уровне обнаруживается ситуация многовариантного выбора, приводящая к нарушению пространственной и временной линейности текстов. Это позволяет рассматривать английский постмодернистский роман как одну из переходных форм современного литературного процесса.

Литература

1. Хассан І. Культура постмодернізму // Вікно в світ. — 1999. — № 5(8). — С. 99—111.
2. Эко У. Заметки о романе «Имя розы» // Иностранная литература. — 1988. — № 10. — С. 98—116.
3. Lodge D. Working with Structuralism. — L.: TJ Press Ltd, 1986.
4. Энциклопедия. Постмодернизм. — Минск: Интерпресс сервис, 2001.
5. Фаулз Дж. Женщина французского лейтенанта. — М.: Вече, 1993.
6. Барт Р. Избранные работы. Семиотика. Поэтика. — М.: Прогресс, 1989.

Ю. В. КУРНОСОВА,

канд. филол. наук, доцент кафедры зарубежной литературы ОНУ им. И. И. Мечникова.

LES ORGANISATIONS DES JEUNES EN UKRAINE

Les jeunes, leurs problèmes, leur travail, leur vie nous préoccupent tous sur notre planète car l'avenir appartient aux jeunes, la jeunesse est notre espoir. Les problèmes les plus brûlants de notre monde contemporain concernent la jeunesse: le chômage, l'oppression, le niveau bas de vie, le manque de logement, la protection de la nature, la discrimination; la survie de l'humanité, le renforcement de la paix, car tout d'abord ce sont les jeunes que la guerre emporte, la drogue, le SIDA etc. Ces problèmes sont communs à tous les pays du monde. Pour les résoudre, il faut s'unir, c'est une tâche de la première importance.

Les jeunes s'unissent, établissent des contacts, organisent des festivals, des symposiums, des rassemblements, des conférences pour mieux se connaître et lutter ensemble pour l'amélioration de leur situation.

Il existe plus de 30 organisations de la jeunesse en Ukraine.

Organisation ukrainienne des scouts «Plaste»

Cette organisation volontaire publique a été fondée pour éduquer la jeunesse dans l'esprit du patriotisme. Les principes des scouts mis au point par Baden Paouel sont à la base de cette organisation. L'organisation perpétue les traditions du «Plaste» ukrainienne fondée en 1912 par le Docteur Alexandre Tissoovski.

Le congrès, qui a eu lieu le 13 avril 1991, a adopté le Statut du «Plaste». Les principes essentiels du «Plaste» sont: la légalité, la publicité, les principes de la démocratie, l'auto-gestion, l'égalité en droits de membres. Trois feuilles de lys enlacées au Trésoubets sont l'attribut du «Plaste». Cette organisation compte 3500 membres, 3300 membres sont des enfants de 6 à 17 ans. «Plaste» a ses organisations dans 70 villes et villages d'Ukraine. Elles organisent le travail des cercles pour les enfants, des séminaires, des colonies de vacances pour ses membres, des séjours dans des camps internationaux. L'organisation a ses publications officielles: «Oukraïnsky Plaste», «Tsvit Oukraïni».

Camaraderie ukrainienne «Sitch»

Le 9 janvier 1993, date de naissance de la camaraderie (enfantive-juvénile) «Sitch». Le but de cette organisation est de contribuer à l'édu-

cation nationale, à l'éducation physique des jeunes Ukrainiens, l'étude des principes de la morale chrétienne, des traditions des cosaques, la défense des intérêts de ses membres.

«Sitch» est une organisation de scouts qui développe de nouvelles formes d'un mouvement de scouts.

«Sitch» organise des conférences, des jeux d'études, des compétitions. L'organisation ouvre des camps des cosaques, des écoles de dimanche, des musées, des bibliothèques, prend part à la protection des monuments historiques, dans des actions de protection de l'environnement. L'organisation compte 15000 membres et possède ses centres dans 18 villes de l'Ukraine.

Union des organisations des pionniers de l'Ukraine

L'Union des organisations des pionniers de l'Ukraine est fondée le 21 novembre 1990. L'organisation réunit des enfants et des adultes. Le programme «Moi — famille — Patrie» (Я — родина — Батьківщина) était adopté au XI-ième rassemblement des pionniers.

Le symbole de l'organisation est «vésselka» (l'arc-en-ciel). Le premier rassemblement de l'Union des organisations des pionniers a adopté les programmes de l'activité de l'Union. «Vésselka» a 7 couleurs et l'Union a 7 programmes — repères. Chaque couleur symbolise les directions de l'activité de l'Union des organisations des pionniers:

1. le rouge (le programme «Червона калина») — l'étude de l'histoire, de la culture, de l'ethnographie du peuple ukrainien;
2. l'orange (le programme «Піонер-лідер») — le développement des capacités d'organisateur, la culture des relations humaines;
3. le jaune (le programme «Берегиня») — la renaissance des meilleures traditions d'une famille ukrainienne;
4. le vert (le programme «Краю мій лелечий») — la protection de la nature;
5. bleu ciel (le programme «Повір у себе») — la confirmation de la personnalité par des affaires (actions) utiles;
6. le bleu (le programme «Помагай») — la préparation à la vie active; l'éducation économique;
7. le violet (le programme «Котигорошко») — l'éducation sportive, la défense de la Patrie, du bien, de la justice.

Les droits de l'Union sont: l'unité de parole et d'action, l'unité d'honneur et de conscience, l'unité d'amitié et de camaraderie, l'unité de souci et de clémence.

L'Union a des publications officielles «Zirka» et «Péreména».

Union ukrainienne des étudiants

Le 9 décembre 1989 les représentants des étudiants de 14 villes de l'Ukraine fondèrent une association sociale, politique, professionnelle — l'Union ukrainienne des étudiants.

Cette union a plusieurs objectifs: la défense des droits et des intérêts des étudiants, le développement de la science et de la culture. L'Union organise des réunions de masse, des meetings, des manifestations et propose des candidats pour des postes de fonctionnaires, d'administrateurs au niveau local. Elle organise des sondages d'opinion publique, et cherche à maintenir des liens étroits avec des partenaires internationaux.

L'Union des étudiants a aussi une agence d'information appelée «UUS presse». L'association regroupe environ 6000 membres pour 24 régions dont 11 organisations régionales.

Le président de l'Union ukrainienne des étudiants Viatcheslav Téréchtchenko a été élu au VII congrès qui avait eu lieu à Tchernovtsy en 1997.

Association des scouts d'Ukraine

C'est une organisation sociale pour les enfants, bénévole, sans caractère politique qui est fondée pour éduquer la génération future dans l'esprit du patriotisme pour le développement harmonieux des citoyens de l'Ukraine. L'Asso-

ciation des scouts d'Ukraine utilise la méthode des scouts.

En 1995 à Yalta a eu lieu une conférence des scouts dans laquelle ont pris part les représentants des organisations des scouts de Kiev, de Crimée, d'Odessa, de Zaporojie et d'autres villes ukrainiennes. La conférence a élu le comité d'organisation qui a préparé le congrès des scouts qui a eu lieu le 25 février 1996 à Kiev. L'Association des scouts de l'Ukraine réunit 17 organisations régionales de différentes régions de l'Ukraine et compte 5000 scouts. Les principes essentiels de l'Association sont l'éducation de véritable morale, l'activité sociale, la responsabilité personnelle. L'Association organise des différents séminaires pour les scouts, élabore des programmes écologiques «Forêt-SOS», «Les rives pures», «Les scouts aux vétérans», organise des festivals, des rassemblements.

Ligue écologique de la jeunesse ukrainienne

Ligue écologique de la jeunesse ukrainienne est fondé en septembre 1993 ayant pour but la coordination des efforts des jeunes dans les affaires de protection de l'environnement sur le territoire de l'Ukraine. Le membre de Ligue peut être un jeune homme, une jeune fille à l'âge de 15 à 33 ans. Les membres de cette organisation réalisent un programme écologique «Leleka», «Zelena kartka», «Oukrainska yakist». L'organisation n'est pas nombreuse. Elle compte 220 membres, mais cette organisation fait partie d'une Association écologique ukrainienne «Zeleni svit».

T. КОВАЛЕВА,

учитель фр. языка, Каменский НВК,
Измаильский район.

L'HISTOIRE DE L'ORIGINE DE LA REGION D'ODESSA

Ex. 1. Lisez et devinez le sens de ces mots:

le millénaire
le khanat
les légions
les Mongolo-Tatars
les Cimmériens
les Scythes
les Turco-Tatars
l'Empire Ottoman

Ex. 2. Vocabulaire. Lisez et prononcez bien:

littoral m — побережье
remonter — восходить
dans la nuit des temps — седая древность

tribu m — племя
envahir — захватить
explorer — обследовать
puissant, e — мощный, -ая
troupes f, pl — войска
assiéger — осаждать
se rendre — сдаться
stratège m — стратег, полководец
mise en valeur — оценка, эксплуатация
à proximité — вблизи
assurer — обеспечить
prolongation f — продолжение.

Ex. 3. Trouvez dans le texte les équivalents français des mots russe.

Ex. 4. Lisez le texte:

La ville d'Odessa, chef — lieu de la région est né en 1794.

Mais l'histoire du littoral nord-ouest de la mer Noire remonte loin dans la nuit des temps.

Au I-er millénaire avant notre ère et au début du I-er millénaire de notre ère les steppes du bord de la mer Noire étaient habitées par les Cimmériens, des Scythes, des Sarmates et d'autres tribus.

Du I-er au III-e — siècle, le littoral nord-ouest de la mer Noire est envahi par les légions romaines.

Au III-e — IV-e ss. des colonies slaves commencent à s'établir sur ces territoires. Les steppes de l'actuelle région d'Odessa qui se trouvaient entre le Dniestr et le Danube ont joué un grand rôle dans la vie des Slaves à l'époque de la puissante Russie Kéviennienne (XI-e—XII-ess.). Les Slaves ont exploré les fleuves — le Dniepr, le Prout, le Danube — pour fonder ici de nombreuses villes russes.

Ensuite cette région était subordonnée aux Mongolo-Tatars, à la Lituanie, au Khanat de Crimée, à l'Empire Ottoman, à la Pologne.

La guerre russo-turque du XVIII-e siècle était la prolongation de la lutte de la Russie contre les féodaux turco-tatars.

Pendant cette campagne, en septembre 1789, les troupes russes commandées par le général Goudovitch et le vice-amiral de Ribas et un détachement de Cosaques de la mer Noire ont assiégé la forteresse turque de Khadji-bey qui s'est rendue le 2 septembre.

Le grand stratège russe Alexandre Souvorov (1730—1800) a pris une part active à la mise en valeur de ces terres, il a dirigé personnellement la construction de la forteresse (à proximité de la forteresse turque détruite), une nouvelle forteresse destinée à assurer la protection contre les ennemis venant de la mer.

Plus tard ces terres font partie de l'Etat russe.

Quelques épisodes de l'histoire d'Odessa

Ex. 1. Lisez le texte.

De nombreuses pages de l'histoire, de la culture et de la science de notre pays sont liées à Odessa. Le phare de Vorontsov et le port de la Quarantaine sont témoins des coups redoutables de 350 canons de l'escadre ennemie qui avait tenté de prendre la ville en 1854. Les défenseurs d'Odessa n'avaient que quatre canons, puis deux et puis un seul. Mais la ville a tenu bon et l'ennemi a reculé.

Le drapeau rouge des marins révolutionnaires du cuirassé «Potemkine» flottait orgueilleusement en 1905 sur la rade d'Odessa.

La femme révolutionnaire courageuse Jeanne Labourbe élevait sa voix ardente à Odessa pendant la guerre civile.

En automne 1941 la ville a dû faire face à l'ennemi, «elle n'a pas hésité» selon l'expression de l'écrivain Paoustovsky. La gaieté s'est transformée en fureur, la joie de vivre en haine pour l'ennemi, l'enjouement en courage. Odessa luttait, avec fermeté et opiniâtreté, ne voulant céder à l'ennemi pas une seule pierre, pas une seule parcelle de terre.

Soutenues activement par tous les habitants de la ville, les troupes soviétiques repoussaient pendant 73 jours les attaques ennemies farouches. Plus de 30 milles personnes ont été décorées de la médaille «Aux défenseurs d'Odessa». Odessa porte le titre honorifique de ville-héros.

Ex. 2. Trouvez dans le texte les expressions suivantes:

Карантинная гавань, маяк, свидетель, город выстоял, враг отступил, флаг гордо развивался на рейде, звенел пламенный голос, город встал лицом к лицу с врагом, она не дрогнула, веселье превратилось в ярость, жизнерадостность в ненависть к врагу, шутливость в мужество, Одесса дралась жестоко и непоколебимо, не желая сдать клочок земли, при активной поддержке, отражать яростные вражеские атаки, почетное звание города героя.

Ex. 3. Retenez les locutions proverbiales suivantes.

La liberté est le droit de faire tout ce que les lois permettent (Montesquieu). Свобода есть право делать то, что позволяют законы.

Avoir beaucoup d'amis c'est n'avoir point d'amis (Aristote). Иметь много друзей — значит их совсем не иметь.

Ex. 4. Comparez ces deux textes.

Beaucoup d'années se sont écoulées depuis la rude époque d'alors, les plaies de la guerre se sont fermées. Odessa est devenue plus belle encore. Les grues de port dominant de nouveau l'escalier légendaire sous les voûtes de l'Opéra, sur les boulevards et dans les parcs le soleil et la paix font la joie des enfants. — Много лет прошло с той суровой поры, затянулись раны, нанесенные войной. Еще прекраснее стала Одесса. В порту, у подножья, легендарной Потемкинской лестницы, снова возвышаются подъемные краны, под сводами Оперного театра звучит музыка, на бульварах и в парках дети радуются солнцу и миру.

Ex. 5. Traduisez en vous inspirant du texte, tâchez de faire les dessins.

Dans le Parc de culture et de repos Chev-tchenko, au bord de la mer, entouré de verdure et de fleurs, se dresse un obélisque en granit. C'est le monument au Matelot Inconnu. En bas de piédestal, jour et nuit, brûle le Feu Eternel.

Tacite (безмолвный) est ce monument majestueux qui s'élève sur la côte abrite (крутой), mais il pourrait raconter bien de choses sur les

exploits, les prodiges (чудеса) des marins qui ont sacrifié leurs vies pour le bonheur non seulement de leur peuple, mais aussi des autres peuples.

Le Feu Eternel c'est la torche (факел) des Odessites, courageux et libres, qui ont inscrit bien de pages dans l'Histoire héroïque de leur ville.

Le 10 avril ce jour printanier, est particulièrement beau pour Odessa, il lui apporte des victoires. Ce jour — là, le 10 avril 1944 Odessa a été libérée des envahisseurs fascistes par les troupes victorieuses du maréchal Malinovski.

La situation géographique de la région d'Odessa

La région d'Odessa est située au sud — Ouest de l'Ukraine, elle s'étend sur 200—250 km. Sa superficie est 33,3 mille km carrés. Au nord-est elle voisine avec la région de Kirovograd, à l'Est avec celle de Nikolaïev qui font toutes les trois une partie de l'Ukraine. A l'ouest de notre région se trouve la Moldova, au sud-ouest la longue de Danube la Roumanie, à travers la mer Noire se trouve la Turquie.

La région d'Odessa est située dans les zones naturelles de steppe et de forêt-steppe.

La mer Noire borde notre région dans la partie nord-ouest et occupe une superficie de 40 mille km².

Les districts de nord — Kodyma, Balta, Savran, Kotovsk, Ananiev, Frounzovka, Lubachovka — sont situés dans la zone de forêt — steppe de l'Ukraine.

La zone naturelle de steppe occupe une partie centrale et méridionale de la région. Ce sont les districts de V-Mikhailovka, Chiriaïvo, Nikolaïvka, Razdelna, Ivanovka, Bérézovka, Bélaïvka, Ovidiopol, Kominternovo, Taroutino, Artsiz, Sarata, Réni, B-Dnistrovsk, Izmaïl, Kilia, Bolgrad, Tatarboundary. En somme, 26 districts.

La mer Noire exerce une influence sur la nature et le climat. Elle ne se gèle pas chaque année. Dans notre région passe le Danube (144), le Dnistr se jette dans le liman, Dniepr et le Boug qui ont 40 km.

La région possède nombreux (15) limans à l'eau douce ou salés. Khadji-bey, Kouialnik et d'autres sont riches en boues aux propriétés médicinales. Il y a aussi les limans Dnistrovsky, Boudak, Soukhoï, Adjalik.

Ex. 1. Lisez le texte et tâchez de le comprendre.

Ex. 2. Lisez les mots nouveau en 30 sec.

Border — окаймлять, прилегать

La forêt-steppe — лесостепь

La superficie — площадь

Le district — район, округ

En somme — в итоге

Exercer une enflue — влиять

Se geler — замерзать

Posséder — обладать

L'eau douce — пресная вода

Salé, e — соленый, -ая

La boue — грязь

Les propriétés médicinales — медицинские свойства

Ex. 3. Regardez la carte de la région d'Odessa, nommez et montrez

— les frontières terrestres

— les frontières maritimes

— les limans

— les fleuves et les rivières

— les districts de nord

— les districts de la zone naturelle.

Ex. 4. Répondez aux questions

Quelle est la longueur du territoire de la région d'Odessa?

Quelle superficie occupe la mer Noire?

Nommez les Etats qui se trouvent non loin de votre région.

Combien de districts y a-t-il?

Combien de kilomètres a le Danube?

Combien de limans possède la région d'Odessa?

Quelles sont les frontières de la région où vous habitez?

Ex. 5. Dites si les phrases ci-dessous correspondent aux idées du texte

— A l'ouest de notre région se trouvent la Biélorussie et la Russie.

— La mer Noire borde notre région dans la partie nord-ouest.

— La zone naturelle de la steppe occupe une partie centrale et méridionale de la région.

— Il y a 10 districts dans la région.

— La mer Noire exerce une influence sur la nature et le climat.

Ex. 6. Traduisez en français

Одесская область окружена и граничит с Винницкой, Кировоградской и Николаевской областями. Территория нашей области граничит (сопїнер à) с Молдовой, Румынией. Морские границы с Турцией проходят через Черное море. Южный Буг, Днестр, Дунай и Днепр впадают в Черное море.

Ex. 7. Parlez d'après les données principales:

Statut

Situation

Territoire

Population

Langue

Chef-lieu

Villes-principales

Fleuves

Frontière avec

Frontières maritimes

Ex. 8. Traduisez la poésie

Ah! Que la terre est belle,
Crie une voix là
Ah! Que la terre est belle
Sous le beau soleil chaud!
Elle est encore plus belle,
Bourgonne l'escargot,
Elle est encore plus belle,
Quand il tombe de l'eau.
Vue d'en bas, vue d'en haut
La terre est toujours belle,
Et vivre l'hirondelle
Et vive l'escargot

P. Menanteau

Le climat

Ex. 1. Après avoir pris connaissance de ce vocabulaire lisez le texte et traduisez-le.

Tempéré — умеренный
Relativement — относительно
Sec, sèche — сухой, сухая
Doux, douce — мягкий, пресный
Atténuer — смягчать
La chaleur — жар, жара, теплота
Etirer — вытянуть
Le bande côtière — прибрежная полоса
Posséder — обладать
Excellent, e — превосходный, отличный
L'air — воздух, атмосфера
Pur, e — чистый, -ая
Embaumer — благоухать
L'odeur — запах, аромат
Le souffle — дыхание
Le sable fin — мелкий песок
La source — источник
La saumure saturée — насыщенный рассол

Le raisin — виноград
L'abondance — изобилие
Annuel, le — годовой, -ая
Se distinguer — отличаться
La baignade — купание
Les environs — околица, окрестности
La particularité — особенность, свойство
Propice — благоприятный, выгодный

Le climat de la région d'Odessa est continental, tempéré, relativement sec avec un hiver court et doux et un été long et chaud.

La mer atténue la chaleur de l'été et les froids de l'hiver.

La région est très étirée vers le sud et sa bande côtière, large de 30 à 40 km, possède un climat vraiment excellent: l'air doux et pur est embaumé par les odeurs de la steppe et le souffle de la mer. Cette bande côtière a des magnifiques plages de sable fin, des limans avec des boues médicinales, des sources d'eau minérale, la saumure saturée.

La température annuelle moyenne à Odessa est de +10 (10 degrés au-dessus de zéro), la température moyenne du mois le plus froid, janvier, est de -10 (10 degrés au-dessous de zéro). Le climat se distingue par le grand nombre de journées ensoleillées: plus de 250 par an.

La saison des baignades s'ouvre à la mi-mai pour se terminer à la mi-septembre.

Certaines zones des environs de la ville (Kouïalnik, Louzanovka, Arcadia, Fontan, Tchernomorka) présentent les particularités climatiques très propices à la balnéothérapie.

А. Д. ЛИТВИНОВА,
учитель французского языка
СШ № 37 г. Одессы.

Теорія та методика викладання природничо-математичних дисциплін

ПІДГОТОВКА УЧНІВ СІЛЬСЬКОЇ ШКОЛИ ДО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ЗМАГАНЬ З МАТЕМАТИКИ

1. Значення інтелектуальних змагань з математики для учнів сільської школи

Протягом декількох років існують створені за ініціативою Одеського обласного інституту удосконалення вчителів заочні інтелектуальні змагання з математики для учнів сільських шкіл.

Важко переоцінити значення таких змагань для учнів віддалених сільських шкіл. Вони, по-перше, допомагають виявити обдарованих дітей, по-друге, вимагають працювати і самого вчителя, бо учні час від часу звертаються до нього із запитаннями.

Діти, та й самі вчителі, з великим нетерпінням чекають виходу чергового номера «Чорноморських новин», де публікуються тури заочних інтелектуальних змагань. Для тих дітей, які не отримують газету, ми розміщуємо завдання у стінній математичній газеті під рубрикою «Олімпіади, конкурси, змагання». Потім починається жваве обговорення завдань, висуваються ідеї, пропозиції і т. ін.

Але часто відбувається так, що дітям бракує досвіду, знань, деякі задачі недоступні для них. Відчувається відсутність цілеспрямованої роботи протягом року в цьому напрямку. Скажемо прямо, сільському вчителю з його про-

блемами, слабкою базовою стороною, робити це нелегко.

Доречно згадати ті часи, коли існувала Українська заочна фізико-математична школа. Для того, щоб зарахували до школи, необхідно було розв'язати вступні екзаменаційні задачі. Потім кожного місяця потрібно було виконувати контрольні роботи. Розв'язуючи ці задачі, учень вчився, тому що контрольні роботи були підібрані так, що необхідно було працювати з додатковою літературою. Контрольні роботи перевірялися, висилалися рецензії. Кожен рік навчання у фізико-математичній школі закінчувався олімпіадою. У кінці навчання виставлялися оцінки і видавалося свідоцтво про закінчення фізико-математичної школи. Вчитися у такій школі було нелегко, це був інтенсивний труд, але як підвищувався рівень знань учнів сільської школи!

Звичайно, зараз це зробити, напевно, неможливо, але інтелектуальні змагання з математики в деякій мірі це компенсують.

Доречно згадати слова члена журі Всеукраїнської математичної олімпіади, кандидата фізико-математичних наук І. М. Мітельмана: «Олімпіади, безумовно, сприяють значному розширенню контингенту учнів, які захоплюються розв'язуванням складних задач, надають потрібного напрямку роботі математичних гуртків, дозволяють педагогам, що працюють з талановитими учнями, постійно слідкувати за динамікою тематичних змін змісту олімпіад, знайомитися з найновішими набутками авторів задач». Ці слова в повній мірі можна віднести і до інтелектуальних змагань з математики.

Хотілося б надати деякі пропозиції до проведення інтелектуальних змагань.

Слід згадати перший рік проведення інтелектуальних змагань з математики, очний тур. Тоді, незалежно від набраних очків і зайнятих місць, кожен фіналіст отримував невеличкі подарунки: спортивні майки, сумки, блокноти, папки і т. ін. Ви бачили б, з якою гордістю ці учні ходили по школі з тими папками. Ці подарунки, звичайно, незначні, але психологічне враження на решту учнів вони справляють велике, і є неабияким стимулом. Зараз це вже не робиться, але було б добре цю процедуру відновити.

По-друге, слід заснувати призи:

а) за максимальну кількість набраних балів в заочних турах;

б) за найкраще і оригінальне розв'язування будь-якої задачі в заочних турах.

По-третє, слід знову зробити чотири заочні тури з чітким часом, відведеним на кожен тур.

Бажано було б до кожного туру друкувати невеличкі брошури, де була б розроблена система підготовчих вправ і задач та фрагменти теорій, які учень міг би опрацювати для того, щоб він зумів впоратися з черговим туром. У брошурі можна було б ознайомитись з новими способами доведень, ідеями для подаль-

шого їх використання при розв'язуванні завдань туру.

Така брошура повинна бути орієнтована і на вчителя, щоб він міг надати необхідну консультативну допомогу учням. Завдяки цим розробкам вчитель мав би майже готову тематику для занять з учнями у гуртках. У кінці брошури слід розмістити тексти завдань чергового туру.

Такі брошури охоче розкуплялися б учнями і вчителями перед черговим туром в районних методичних кабінетах, або школи купляли їх за рахунок своїх фондів.

Різнопланова підготовка до інтелектуальних змагань, на мою думку, повинна складатися з кількох напрямків:

а) робота зі здібними учнями на уроках математики;

б) на заняттях математичного гуртка;

в) самостійна робота вдома;

г) обов'язкове опанування підготовчими вправами-задачами;

д) самостійне розв'язування завдань турів інтелектуальних змагань;

е) участь в інших конкурсах і олімпіадах.

2. Робота зі здібними учнями на уроках математики

На уроках математики здібним учням необхідно давати невеличкі творчі завдання підвищеної складності, які пов'язані з тим матеріалом, що вивчається на уроці. Ці індивідуальні завдання на картках готуються вчителем на кожен урок згідно з темою. З другої сторони картки пишеться розв'язування цього завдання (якщо учень не зумів розв'язати завдання у відведений час, він знайомиться з його розв'язуванням).

Розглянемо цю роботу на прикладі уроків з алгебри у 7-А класі під час вивчення теми «Формули скороченого множення».

1. Під час вивчення теми «Множення різниці двох виразів на їх суму» на першому уроці в класі слід виконати таку вправу: спростити вираз: $(x + 3z - y)(x - y - 3z)$, а вдома спростити вираз: $(a + 1)(a + 2)(a^2 + 4) \times (a - 1)(a^2 - 1)(a - 2)$.

На наступному уроці в класі виконуємо: довести, що коли $b = a - 1$, то $(a + b)(a^2 + b^2) \times (a^4 + b^4) \dots (a^{32} + b^{32}) = a^{64} - b^{64}$, а вдома спростити вираз: $(2 + 1)(2^2 + 1)(2^4 + 1) \times (2^8 + 1)(2^{16} + 1)(2^{32} + 1)$.

2. Під час вивчення теми «Розкладання на множники різниці квадратів» на першому уроці здібний учень виконує таку вправу: довести, що $p^2 - 1$ кратне 24, де p — просте число, більше трьох, а вдома розв'язати рівняння: $p^2 - n^2 = 23$, де $p, n \in \mathbb{N}$.

На наступному уроці, в класі виконуємо таке завдання: довести, що рівняння $x^2 - y^2 = 30$ не має розв'язки у цілих числах (x та y — цілі числа). А вдома: знайти всі прості числа p і q , для яких $p^2 - 2q^2 = 1$.

3. Під час вивчення теми «Квадрат двочлена» на першому уроці в класі виконати таку вправу: довести, що коли до 1 додати добуток чотирьох послідовних чисел, то дістанемо повний квадрат. А вдома довести, що коли $a + b + c = 2x$, то $x^2 + (x - a)^2 + (x - b)^2 + (x - c)^2 = a^2 + b^2 + c^2$.

На наступному уроці по вивченню цієї теми в класі: при яких значеннях x тричлен $(1 + x)a^2 - 24a + 9$, можна подати у вигляді квадрата двочлена? Вдома розкласти на множники $(a^2 + a + 4)^2 + 8a(a^2 + a + 4) + 15a$.

На третьому уроці з цієї теми в класі виконати таку вправу: подати вираз $2x^2 + 2y^2$ у вигляді суми двох квадратів. Вдома: якщо число є точним квадратом, то сума його цифр або ділиться на 3, або в результаті ділення на 3 дає в остачі 1.

4. Під час вивчення теми «Куб двочлена» в класі виконати таку вправу: довести, що при будь-якому натуральному n число $(2n - 1)^3 - (2n)^2 + 2n + 1$ кратне 16. Вдома: довести, якщо $a + b = ab$, то має місце тотожність: $(a^3 + b^3 - a^3b^3)^3 + 27a^6b^6 = 0$.

5. Під час вивчення теми «Різниця і сума кубів» на першому уроці в класі виконати таку вправу: довести, що $(c^2 + 1)^3 - 8c^3$ ділиться на $(c - 1)^2$. Вдома: скоротити дріб $\frac{x^9 + 64}{x^6 - 4x^3 + 16}$.

На наступному уроці з цієї теми в класі виконати таку вправу: довести, що різниця кубів двох чисел, кратних 3, ділиться на 54. Вдома: два натуральних числа при діленні на 4 дають в остачі відповідно 1 і 3. Довести, що сума кубів цих чисел ділиться на 4.

Індивідуальні домашні завдання перевіряємо перед початком уроку, на перерві, — бажано на дошці.

Зрозуміло, що така система роботи повинна бути запроваджена на всіх уроках, у такому випадку за рік виконується великий обсяг творчих завдань, пов'язаних з тематикою навчального матеріалу сьомого класу.

За такою ж системою можна побудувати роботу зі здібними учнями і в інших класах.

3. Математичний гурток «Нитка Аріадни»

Крім роботи зі здібними учнями на уроках математики, все ж таки основну роль відіграє добре організована гурткова робота.

Існує красива давньогрецька легенда про Аріадну — дочку критського царя Міноса. Покохавши афінського героя Тесея, вона допомогла йому вбити мінотавра і вийти з лабіринту, давши клубок ниток. Тесеї залишив Аріадну на острові Наксосі, де вона стала дружиною бога Діоніса. З того часу «Ниткою Аріадни» називають спосіб, що допомагає вийти із скрутного становища, тому ми з учнями так назвали наш гурток.

Справді, коли розв'язуєш якусь проблему або важку задачу і не знаєш, яким шляхом йти, перебираєш різні шляхи, які часто заводять тебе у безвихідь, ти повертаєшся назад і йдеш іншим шляхом, тобто нібито блукаєш лабіринтом, поки не намацаєш ниточку, за якою потрібно йти, щоб розв'язати дану задачу. Таким чином, суть занять у нашому гуртку повністю відповідає цій символічній назві.

Спочатку гурток створювався як група кількох здібних до математики учнів з різних класів. На заняттях ми розглядали проблемні творчі задачі, які потім розробляли. Наприклад такі, як теорема Штейнера—Лемуса, сфера Аполлонія та інші. Вчитель був рівноправним членом групи. Його функцією було розбити задачі на складові частини та непомітно направляти учнів на їх розв'язування.

З появою інтелектуальних змагань з математики гурток розпався на декілька окремих: гурток для учнів 7-х класів, гурток для учнів 8—9-х класів, гурток для учнів 10—11-х класів. Але, коли є потреба, ми знову збираємося в одну групу.

Гурток працює один раз на тиждень.

На заняттях гуртка ми намагаємось розвивати в учнів творчі здібності та інтерес до вивчення математики, формувати навички самостійної роботи.

4. Тематика занять математичного гуртка

Отримавши завдання чергового туру, слід подивитися, до якого типу або розділу математики відноситься кожне завдання. Потім необхідно розробити систему підготовчих вправ, задач, підібрати теоретичний матеріал, якщо це потрібно, до кожної задачі туру. Все це слід включити в розділ заняття «Різні задачі», якщо тема гурткового заняття не співпадає з темою завдання туру, або побудувати заняття гуртка відповідно до теми завдань туру. Покажемо, як це робиться на прикладі завдань 3-го туру для учнів 7-го класу (2000 рік).

1. 9 футболістів забили разом 47 м'ячів. Довести, що двоє з них забили однакову кількість м'ячів, якщо відомо, що кожний забив принаймні один м'яч, а один з них забив 12 м'ячів.

2. Відшукати всі натуральні числа p і n , для яких справедлива рівність: $p^2 - n^2 = 1987$.

3. Теплохід вийшов у далекий морський рейс. Коли він був від берега на відстані 180 км, за ним вилетів гідролітак з екстреною поштою. Швидкість гідролітака у 10 разів більша, ніж швидкість теплохода. На якій відстані від берега гідролітак наздожене теплохід?

4. Годинна і хвилинна стрілки годинника не відрізняються одна від одної. Скільки разів на

добу неможливо точно визначити час? (Вважаючи, що розміщення стрілок на циферблаті можна встановити як завгодно).

Аналізуючи задачі, ми бачимо, що перша задача — на принцип Діріхле, друга — на розв'язування рівняння в натуральних числах, третя — на рух, четверта — на циферблат годинника.

Враховуючи, що від туру до туру проходить приблизно два місяці, ми маємо 8 занять гуртка на підготовку до туру.

Два заняття відводимо на принцип Діріхле, два заняття на розв'язування рівнянь в цілих або натуральних числах, два заняття на розв'язування задач на рух, одне або два заняття на циферблат годинника або на інші подібні логічні задачі.

Заняття № 1

Тема. Принцип Діріхле.

1. Теоретичні основи принципу Діріхле.

2. Розв'язування задач на принцип Діріхле.

1) У 500 ящиках лежать яблука. Відомо, що в ящик не можна покласти більш як 240 яблук. Довести, що принаймні 3 ящики містять однакову кількість яблук.

2) У школі 30 класів і 1000 учнів. Довести, що є клас, в якому не менше, ніж 34 учні.

3) Довести, що серед шести будь-яких цілих чисел знайдуться два, різниця яких ділиться на 5.

4) У коробці лежать олівці: 4 червоних і 3 синіх. У темноті беруть олівці. Скільки потрібно взяти олівців, щоб серед них було не менше одного синього?

3. Різні задачі:

1) Відновити запис $2^{**}1:13 = *2^*$.

2) Шоколадку 50×60 ламають по заглибникам по прямій лінії. Скільки раз потрібно ламати, щоб у результаті отримати тільки квадратні дольки (самі найменші)?

4. Завдання додому.

1) У магазин привезли 25 ящиків з яблуками трьох сортів, причому в кожному ящику лежали яблука одного сорту. Чи можна знайти 9 ящиків з яблуками одного сорту?

2) У школі 370 учнів. Чи знайдеться в цій школі хоча б два учні, у яких день народження припадає на одну й ту саму дату календаря?

3) У міську Раду народних депутатів обрано 310 депутатів. Серед них: робітників — 204, жінок — 146. Довести, що серед робітників не менш, як 40 жінок.

4) Різні задачі.

В день свого народження Сашко приніс у клас пакет з цукерками.

«Скільки у тебе цукерок?» — запитали учні.

«Я пам'ятаю, — сказав Сашко, — коли я їх розкладав парами, трійками і четвірками, то кожен раз залишалася одна зайва, а коли розкладав п'ятірками, зайвої не було». Скільки цукерок приніс Сашко?

Заняття № 2

Тема. Принцип Діріхле (продовження).

1. Обговорення домашніх завдань.

2. Розв'язування задач на принцип Діріхле.

1) Учень розв'язує протягом року задачі. Щодня він розв'язує принаймні одну задачу, щотижня — не більше 12 задач. Довести, що протягом року трапляється кілька таких послідовних днів, за які учень розв'яже 20 задач.

2) Серед будь-яких $n + 1$ цілих чисел можна вибрати два, різниця яких ділиться на n . Довести це.

3) Площину довільно розфарбовано у два кольори. Довести, що знайдуться дві точки одного кольору на відстані одного метра одна від одної.

4) Скільки можна взяти різних натуральних чисел не більших 10, щоб серед них не знайшлося двох, одне з яких точно більше в 2 рази від другого?

3. Завдання додому.

1) У класі 33 учні, а сума їх років складає 430 років. Чи знайдуться в класі 20 учнів, сума років яких більша 260?

2) Довести, що серед будь-яких трьох цілих чисел можна знайти два, сума яких ділиться на 2.

3) Довести, що принаймні два учасники олімпіади мають однакову кількість знайомих серед інших учасників.

Заняття № 3

Тема. Розв'язування рівнянь в цілих числах.

1. Невизначені рівняння, їх види та способи розв'язування в цілих числах.

2. Розв'язування рівнянь:

1) Чи є цілі числа, які задовольняють рівняння $x^2 - y^2 = 1990$?

2) Розв'язати в цілих числах рівняння $xy = x + y$.

3) Довести, що не існує цілих чисел x і y , які задовольняють рівняння $x^2 + 1978 = y^2$.

4) Знайти всі пари цілих чисел x і y , які задовольняють рівняння $x^2 + x = y^4 + y^2 + y$.

3. Різні задачі:

1) Маємо 77 телефонів. Чи можна їх попарно з'єднати так, щоб кожен був з'єднаний рівно з 13?

2) У нас в класі 35 учнів. І можеш собі уявити, що кожен товаришує рівно з 11 однокласниками. «Не може цього бути», — відразу відповів своєму товаришу Вітя Іванов, переможець олімпіади. Чому він так вирішив?

4. Завдання додому.

1) Чи має розв'язки рівняння в цілих числах: $x^2 - y^2 = 5$?

2) Чи має розв'язки рівняння в цілих числах: $x^2 - y^2 = 18$?

5. Різні задачі.

1) Довести, що число 11...111 (вісімдесят одна одиниця) ділиться на 81.

2) Двоє A і B грають в таку гру: по черзі називають цілі додатні числа, причому гравець A називає число не більше 10, гравець B називає число, що перевищує число, назване гравцем A , але не більше, ніж на 10 і т. д. Виграє той, хто назве число 100. Як повинен грати A , щоб обов'язково виграти?

Заняття № 4

Тема. Розв'язування рівнянь в цілих числах (*продовження*).

1. Обговорення домашніх завдань.

2. Розв'язування рівнянь в цілих числах.

1) Чи існують натуральні числа x , y для яких $x^5 + y^5 = 33^6$?

2) Знайти натуральні x , y , що задовольняють умові: $2xy = (x + 1)y + 18$.

3) Розв'язати в цілих числах рівняння $x^2 - y^2 = 2x - 2y + 1969$.

4) Довести, що рівняння $3x^2 - 4y^2 = 13$ не має цілих розв'язків.

3. Різні задачі.

1) Ціну на товар зменшили на 10%, а потім ще на 10%. Чи став би він дешевшим, якщо ціну його відразу понизили б на 20%.

2) З книги випала її частина. Перша сторінка частини має номер 387, а номер останньої сторінки складається з таких самих цифр, але записаних в іншому порядку. Скільки сторінок випало з книги?

4. Завдання додому.

1) При якій умові добуток двох цілих чисел дорівнює частці цих чисел?

2) Розв'язати рівняння в натуральних числах: $\frac{1}{x} + \frac{1}{y} + \frac{1}{z} = t$.

3) При яких значеннях a і b (a , b — цілі числа) справедливі рівності: $1 + a^2 = b^2$; $b + a^2 = b^2$?

Заняття № 5

Тема. Розв'язування задач на рух.

1. Обговорення домашніх завдань.

2. Розв'язування задач на рух.

1) Електропоїзд довжиною 18 м проїжджає вздовж кілометрового стовпа за 9 с. Скільки часу йому знадобиться, щоб проїхати міст довжиною 36 м?

2) Автомобіль з пункту A у пункт B їхав із середньою швидкістю 50 км/год., а назад повертався зі швидкістю 30 км/год. Яка його середня швидкість?

3) Пасажир, що їхав у трамваї, помітив знайомого, який йшов вздовж лінії трамвая у протилежну сторону. Через 10 сек. пасажир вийшов з трамвая і пішов доганяти свого знайомого. Через скільки секунд він дожене знайомого, якщо він йде в два рази швидше знайомого і в 5 разів повільніше трамвая?

4) Сашко йде від дому до школи 30 хв., а його брат Петро — 40 хв. Петро вийшов з дому на 5 хв. раніше Сашка. Через скільки хвилин Сашко дожене Петра?

3. Різні задачі.

1) У черзі до шкільного буфету стоять Юрко, Мишко, Володя, Сашко і Олег. Юра стоїть раніше Мишка, але після Олега, Володя і Олег не стоять поряд, а Сашко не знаходиться поряд ні з Олегом, ні з Юрком, ні з Володею. У якому порядку стоять хлопчики?

2) Відновити приклад на множення:

$$38, * \cdot * 6 = ***.$$

4. Завдання додому.

1) Пароплав йде від одного міста до другого 5 діб по річці за течією, а назад — 7 діб. Скільки часу пливуть плоти від міста до міста?

2) Не дочекавшись трамвая на зупинці A , хлопчик пішов до наступної зупинки B . Пройшовши третину шляху, він озирнувся і побачив, що до зупинки A наближається трамвай. Якщо хлопчик побіжить до зупинки A або до зупинки B , то в обох випадках він встигне сісти на трамвай. З якою швидкістю повинен бігти хлопчик, коли відомо, що трамвай рухається зі швидкістю 30 км/год.?

5. Різні задачі.

1) Відновити запис: УДАР + УДАР = ДРАКА.

2) З 15 монет, однакових на вигляд, одна фальшива. Невідомо, важча чи легша вона від інших. Як про це дізнатись, зробивши не більше двох зважувань на терезах без важків?

Заняття № 6

Тема. Розв'язування задач на рух (*продовження*).

1. Обговорення домашніх завдань.

2. Розв'язування задач на рух.

1) До приміського поїзда, що прибуває у певний час, під'їжджає автобус, який відвозить робітників на завод. Одного разу робітники приїхали на 1 год. раніше і, не чекаючи автобуса, пішли йому назустріч. Скільки часу вони йшли, якщо на завод автобус прийшов на 20 хв. раніше, ніж завжди?

2) Після половини шляху пароплав збільшив швидкість на 25%, завдяки чому прибув на кінцевий пункт на півгодини раніше строку. Скільки часу витратив пароплав на весь шлях?

3) О 6 годині ранку з пункту A до пункту B вийшов пішоход. О 10 годині того же дня із пункту B до пункту A виїхав велосипедист і зустрів пішохода о 1 годині дня. Відстань AB дорівнює 62 км. Знайти швидкість кожного, якщо їх відношення дорівнює 0,28.

4) Плавець пливе вгору проти течії Неви. Біля Республіканського моста він загубив пуску фляжку. Пропливши ще 20 хв. проти течії, він повернувся доганяти фляжку і догнав її біля моста лейтенанта Шмідта. Яка швидкість течії Неви, якщо відстань між мостами 2 км?

3. Завдання додому.

1) Велосипедист проїхав $5/7$ шляху і ще 40 км і йому залишилося 0,75 шляху без 118 км. Який його шлях?

2) Поїзд проходить міст довжиною 450 км за 45 сек. і 15 сек. їде мимо телеграфного стовпа. Обчислити довжину поїзда і його швидкість.

3) Дві вантажівки одночасно вийшли із пункту A до пункту B . Перша половину шляху проїхала зі швидкістю 40 км/год., а другу — зі швидкістю 50 км/год. Друга половину часу, витраченого на весь шлях, проїхала зі швидкістю 50 км/год. А решту часу їхала зі швидкістю 40 км/год. Яка з цих вантажівок раніше прибуде до пункту B ?

Заняття № 7

Тема. Задачі на годинник.

1. Обговорення домашніх завдань.
2. Розв'язування задач на годинник.

1) Годинник показує годину дня. Знайти найближчий момент часу, коли годинна і хвилинна стрілки співпадуть.

2) Знайти найближчий після 12 годин момент часу, коли стрілки годинника будуть взаємно перпендикулярні.

3) Скільки разів, протягом доби стрілки годинника будуть взаємно перпендикулярні?

4) Якщо зараз на годиннику 8 годин ранку, то який кут буде між стрілками через 2,5 години?

3. Різні задачі.

1) Знайти найменшу пару натуральних чисел a і b , що задовольняють умові: $5a^2 = 2b^5$.

2) Деяке число при діленні на 1976 і на 1977 дає в остачі 76. Яку остачу дає це число при діленні на 39?

4. Завдання додому.

1) Скільки разів протягом доби годинна і хвилинна стрілки співпадають?

2) Два годинника почали і закінчили бити одночасно. Перший б'є через кожні дві секунди, другий — через кожні три секунди. Удари, що співпадають, вважаються як один. Всього було нараховано 13 ударів. Скільки часу пройшло між першим і останнім ударом?

5. Різні задачі.

1) Вологість свіжескошеної трави — 60%, сіна — 15%. Скільки сіна можна отримати з однієї тони свіжескошеної трави?

2) Я молодший від свого дідуся в стільки раз, у скільки старший від своєї сестри. Скільки мені років, якщо моїй сестрі ще не було семи років, а нам з дідом уже 84 роки?

Заняття № 8

Тема. Задачі на годинник (продовження).

1. Обговорення домашніх завдань.
2. Розв'язування задач на годинник.

1) Хлопчик помітив, що старий стінний годинник з боєм пробив о третій годині тричі за 6 сек. Скільки секунд годинник б'є опівночі?

2) Юрко і Гриць 1 квітня опівдні поставили точно свої годинники. Відомо, що годинник Юрка поспішає на 10 сек. на добу, а годинник

Гриця відстає на 15 сек. на добу. Коли вперше годинники друзів покажуть однаковий час?

3) Годинник поставлено правильно о 12 годині, але переплутано стрілки: годинна знаходиться на осі хвилинної, а хвилинна — на осі годинної. Коли годинник уперше знову покаже точний час?

4) На початку математичної олімпіади, між 13 і 14 годинами, Юрко подивився на годинник. Закінчивши роботу між 17 та 18 годинами, він помітив, що стрілки годинника помінялися місцями. О котрій годині Юрко закінчив роботу на олімпіаді?

3. Різні задачі.

1) На яке найбільше число ділиться добуток трьох довільних послідовних парних чисел?

2) Продавець отримав для продажу декілька пачок конвертів, по 100 конвертів в пачці. 10 конвертів він відраховує за 10 с. За скільки секунд він відраховує 60 конвертів? 90 конвертів?

4. Завдання додому.

1) Будильник відстає на 4 хв. за годину. Три з половиною години тому його поставлено точно. Зараз на годиннику, що показує точний час, рівно 12. Через скільки хвилин на будильнику також буде 12?

2) Годинник зіпсований, але стрілки його рухаються рівномірно. На скільки годин він поспішає або відстає на добу, якщо показує точний час 1 раз на добу?

5. Різні задачі.

1) Знайти найменші натуральні числа a і d , що задовольняють умові $500a - 7d = 1$.

2) Магазин продає крейду в ящиках по 16 кг, 17 кг і 21 кг. Як школі купити 185 кг крейди, не розкриваючи ящики? Знайти всі розв'язки.

Зрозуміло, що після такої підготовки здібному учню, звичайно, буде легше впоратися із завданнями чергового туру. Водночас потрібно неухильно дотримуватися єдиного принципу: учень повинен самостійно розв'язувати завдання туру.

5. Зразки виконання завдань деяких турів учасниками інтелектуальних змагань

Наведемо приклади розв'язувань завдань третього туру 2000 року для 7-го класу учасниками інтелектуальних змагань з математики.

1. 9 футболістів забили разом 47 м'ячів. Довести, що двоє з них забили однакову кількість м'ячів, якщо відомо, що кожний забив принаймні один м'яч, а один з них сам забив 12 м'ячів.

Розв'язування.

Припустимо, що кожен з 9 футболістів забив різну кількість м'ячів. Нехай один футболіст забив один м'яч, другий — два м'ячі, третій — три м'ячі і т. д., восьмий — 8 м'ячів,

а дев'ятий за умовою забив 12 м'ячів. Таким чином, сума забитих м'ячів буде $1 + 2 + 3 + 4 + 5 + 6 + 7 + 8 + 12 = 48$.

Очевидно, що ця сума буде найменшою з усіх, які можна створити з нашого припущення. Всі інші будуть більше 48. А за умовою футболісти забивали 47 м'ячів. Ми прийшли до протиріччя.

Отже, 47 м'ячів не можна розподілити між 9 футболістами так, щоб кожен забив різну кількість м'ячів, а один з них — 12 м'ячів. Принаймні два з них обов'язково заб'ють однакову кількість м'ячів.

2. Відшукати всі натуральні числа p і n , для яких справедлива рівність: $p^2 - n^2 = 1987$.

Розв'язування.

Зазначимо, що 1987 — просте число. Розкладемо ліву частину рівняння на множники: $(p - n)(p + n) = 1987$.

Добуток двох натуральних чисел дорівнює простому числу лише тоді, коли одне з них саме дане просте число, а інше — одиниця.

Оскільки $p + n > p - n$, то отримуємо систему:

$$\begin{cases} p + n = 1987 \\ p - n = 1. \end{cases}$$

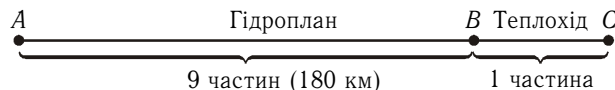
Звідси $p = 994$, $n = 993$.

Отже, існують лише два натуральних числа, що задовольняють дане рівняння.

Відповідь: $p = 994$, $n = 993$.

3. Теплохід вийшов у далекий морський рейс. Коли він був від берега на відстані 180 км, за ним вилетів гідроплан з екстреною поштою. Швидкість гідроплана у 10 разів більша, ніж швидкість теплохода. На якій відстані від берега гідроплан наздожене теплохід?

Розв'язування.

Нехай теплохід від точки B , де він перебував у момент вильоту гідроплана з точки A ,

до зустрічі з гідропланом в точці C пройшов деяку частину шляху. Оскільки у гідроплана швидкість в 10 разів більша, то за цей час він пролетить 10 таких частин, отже в 180 км вкладається 9 таких частин. Таким чином, $AC = 10 \times 180 : 9 = 200$ (км).

Відповідь: 200 км.

4. Годинна і хвилинна стрілки годинника не відрізняються одна від одної. Скільки разів на добу неможливо точно визначити час? (Вважати, що розміщення стрілок на циферблаті можна встановити як завгодно точно).

Розв'язування.

Одна із стрілок є хвилиною. Вона рухається в 12 разів швидше іншої. І, рухаючись від числа до наступного числа на циферблаті, ця стрілка в кожному з таких інтервалів обов'язково доганяє ту єдину мить, коли її годинний шлях в інтервалі, переведений у хвилини, в точності буде дорівнювати хвилинам, що їх відрахувала інша стрілка від числа 12. У цю мить час визначити однозначно неможливо (крім єдиного інтервалу, де стрілки співпадають, тоді час визначається однозначно).

Отже, протягом години час точно визначити неможливо 11 разів, а протягом доби $24 \times 11 = 264$ рази.

Відповідь: 264.

Література

1. Бабінська І. Л. Задачі математичних олімпіад. — К., 1975.
2. Вишневецький В. А., Ядренко М. Й. Вибрані математичні задачі. — К., 1974.
3. Задачі одеських заочних інтелектуальних змагань з математики.
4. Кострикіна Н. П. Задачі підвищеної складності. — К., 1986.
5. Маланюк М. П. Олімпіади юних математиків. — К., 1977.
6. У світі математики. — Вип. 7. — К., 1976.

В. А. БАБІЄНКО,

вчителька математики Долинської ЗОШ № 1 I—III ступенів Ананьївського району Одеської області.

ОРГАНІЗАЦІЯ ГРУПОВОЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ НА УРОКАХ БІОЛОГІЇ

Головна мета школи сьогодні — створити умови для розвитку і самореалізації кожної особистості як громадянина України. Досягнення цієї мети вимагає суттєвого збагачення арсеналу методів навчання, які б ґрунтувались на спільних навчальних діях.

Серед таких методів — використання в навчальній роботі «малих груп», які об'єднують кількох учнів таким чином, що у спільній діяльності вони виступають як єдине ціле.

Група має бути такою, щоб забезпечити різноманітність думок, створити відповідні умови для активної участі в роботі.

Вчитель керує роботою кожного учня, при цьому стосунки між учителем і учнями набувають характеру співпраці.

Групова форма навчальної діяльності сприяє активізації учнів, підвищенню результативності навчання, вихованню гуманних стосунків між членами групи, створює прекрасні умови для пошуку творчих рішень і висловлення різних думок, породжує потребу в самодисципліні.

При використанні групової форми роботи учні засвоюють матеріал більш свідомо і глибоко.

Таким чином, групова форма навчальної діяльності в порівнянні з іншими організаційними формами має значні переваги, а саме:

- за один і той самий проміжок часу обсяг виконаної роботи набагато більший;
- висока результативність у засвоєнні знань і формуванні вмінь;
- формується вміння співпрацювати;
- формуються мотиви навчання, розвиваються гуманні стосунки між дітьми;
- розвивається навчальна діяльність (планування, рефлексія, самоконтроль, взаємоконтроль).

Зазначені переваги успішно реалізуються у таких групових методах навчання, як дидактична та рольова гра. Кожна група обирає для себе те завдання, яке здатна розв'язати і яке їй більше до вподоби. При рольовій грі учасники групи самостійно обирають ролі, на основі яких вони вирішують запропоновану проблему.

Для підвищення рівня пізнавальної активності учнів і ефективності таких розумових операцій, як аналіз та синтез нового матеріалу, вважаю доцільним використання опорно-логічних блок-схем.

Наприклад, у 8 класі при вивченні теми «Кров і кровообіг» на уроці, присвяченому вивченню будови і функцій еритроцитів, групо-

ва робота учнів була організована за такою схемою:

мотивація навчальної діяльності → робота в групах (рольова гра) → доповідь учнів I групи (лабораторія «Анатомічна») → обговорення → доповідь учнів II групи (лабораторія «Хімічна») → обговорення → доповідь учнів III групи (лабораторія «Гемоглобін») → обговорення → підведення підсумків.

Для проведення рольової гри учням були запропоновані блок-схеми (див. додатки 1, 2, 3).

Учням 9 класів при вивченні теми «Види та форми умовних рефлексів» були запропоновані інші блок-схеми (додатки 4, 5).

Форма та зміст конкретної блок-схеми залежить від теми, досвіду вчителя, його індивідуальних особливостей, інтересів і пізнавальних здібностей учнів.

Логічно побудований матеріал блок-схем легше запам'ятовується і швидше відтворюється. Навіть слабкі учні здатні самостійно засвоїти новий матеріал на достатньому рівні.

Групова робота спонукає учнів сильної типологічної групи самостійно скласти опорно-логічні блок-схеми при вивченні наступних тем і не тільки з біології.

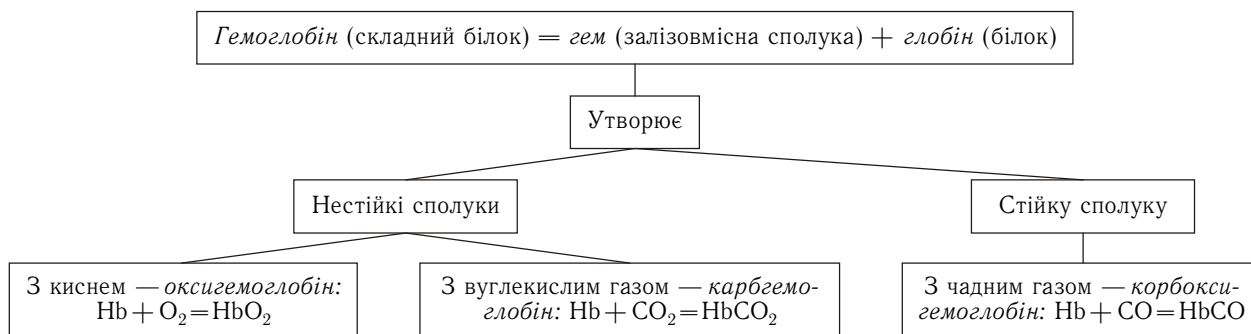
Ефективність уроку із застосуванням опорно-логічних блок-схем висока, крім того така форма роботи дуже подобається учням, розвиває їх самостійність, спонукає до творчості.

ДОДАТОК 1

ЛАБОРАТОРІЯ «ГЕМОГЛОБІН»

Один еритроцит містить приблизно 260—280 млн молекул гемоглобіну. Гемоглобін — це дихальний пігмент.

Будова та властивості гемоглобіну

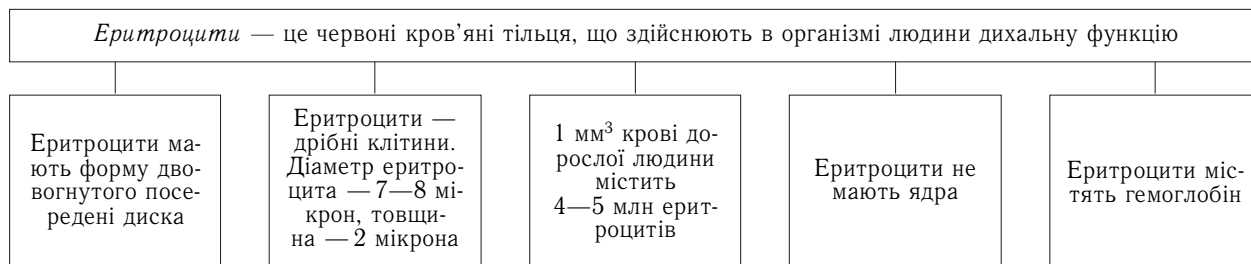

ДОДАТОК 2

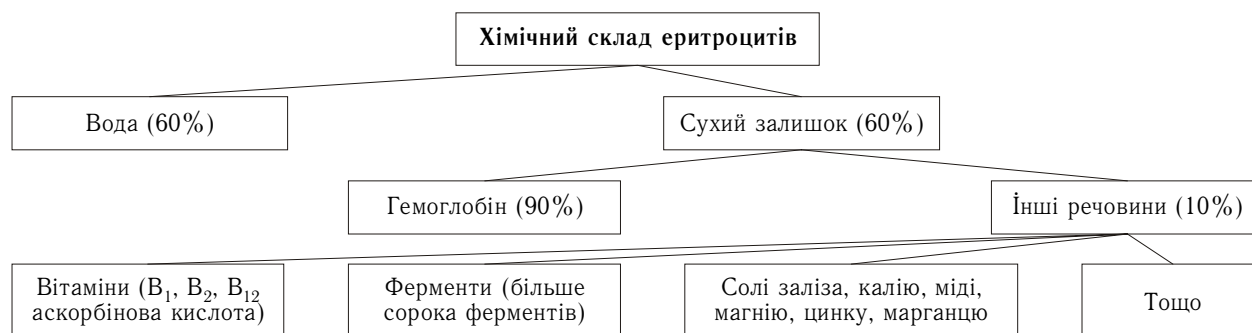
ЛАБОРАТОРІЯ «АНАТОМІЧНА»

Загальна площа всіх еритроцитів крові дорослої людини складає 3200 м².

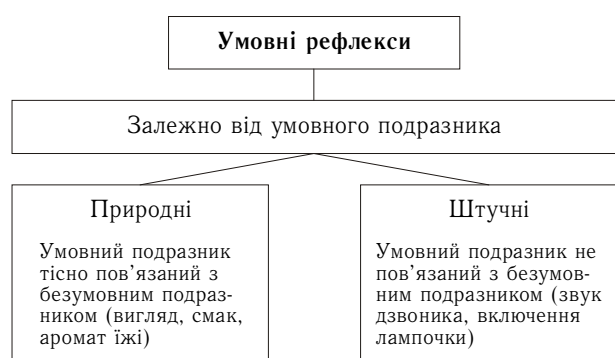
Особливості будови еритроцитів

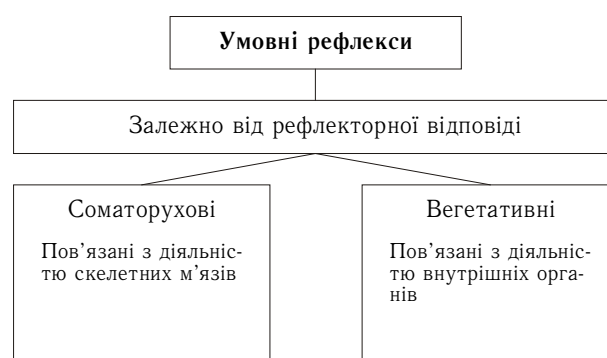
ЛАБОРАТОРІЯ «ХІМІЧНА»

ДОДАТОК 4

ДОДАТОК 5

І. В. ГАСАНОВА,

вчитель вищої категорії, старший вчитель, вчителька біології гімназії № 5 Малиновського району м. Одеси.

НАВЧАЛЬНІ ЕКСКУРСІЇ — НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА ШКІЛЬНОГО КУРСУ ГЕОГРАФІЇ

Есть два разряда путешествий.
Один — пускаться с места в даль,
Другой — сидеть себе на месте,
Листать обратно календарь.

А. Твардовский

Географія — наука, що вивчає землю, планету, на якій ми живемо і яку для себе щодня відкриваємо наново. А першими географами були мандрівники, мореплавці, дослідники, тобто «практичні» географи.

Сьогодні неможливо уявити собі вивчення географії без наукових експедицій, які дають нам нові відкриття.

Як же в школі урізноманітнити вивчення цієї науки, щоб здійснювалося воно не тільки

за підручниками та картами?

Вирішення цієї проблеми покладається на шкільні екскурсії. Вони відіграють велику роль в процесі осмислення явищ природи, розуміння причинно-наслідкових зв'язків.

Екскурсія — організоване, колективне відвідування природних або господарських об'єктів з метою їх вивчення. Саме завдяки екскурсіям ми можемо розширити обрії свого пізнання світу. Міністерством освіти і науки передба-

чено при вивченні шкільного курсу географії проведення навчальних екскурсій.

Екскурсії можуть бути різноманітними. Відповідно до мети вони поділяються на навчальні, екологічні, краєзнавчі, виховні. Вони можуть проводитись з учнями одного класу або декількох, з групою учнів, але неодмінно передбачають формування певних навчальних умінь і навичок. Вже в 5—6-х класах учні мають засвоїти поняття «природний комплекс», «компоненти природного комплексу», їх взаємозв'язок; навчитися розуміти взаємодію природних компонентів, необхідність раціонально використовувати природу, охороняти її.

Перед кожною екскурсією проводиться копітка підготовча робота, яка розпочинається за 2—3 тижні і здійснюється в 3 етапи.

Перший етап — підготовчий, другий — безпосереднє проведення екскурсії, третій — оформлення зібраних матеріалів. Основне завдання вчителя — вибір маршруту, розробка плану підготовки до роботи учнів, обстеження і вивчення місцевості, на якій відбуватиметься екскурсія.

Підготовчий етап передбачає повідомлення школярів про тему, назву і маршрут екскурсії, склад груп-бригад, виконання індивідуальних завдань. На попередніх уроках повторюються головні поняття, терміни та прийоми роботи. Все це полегшує безпосередню роботу школярів на місцевості. Кожен учень заздалегідь знає свою роль та завдання, які має виконувати під час екскурсії, що сприяє підвищенню зацікавленості.

У п'ятому класі першою програмною є екскурсія «Ознайомлення з природою своєї місцевості восени. Вивчення сторін горизонту».

Для проведення такої екскурсії доцільно вийти на околицю міста. Як правило, виходячи з учнями вперше, необхідно вирішити організаційні питання, дотримання техніки безпеки та збереження життя і здоров'я учнів, обов'язково нагадуються правила поведінки під час екскурсії, йдеться про взаємоповагу і взаємопідтримку.

П'ятикласники отримують конкретне практичне завдання: зібрати осінній гербарій, схематично замалювати сторони горизонту. Під час екскурсії учні знайомляться з особливостями осінньої природи рідного краю, навчаються за допомогою компасу вивчати сторони горизонту. Під час такої екскурсії удосконалюються практичні навички, розвивається естетичне сприйняття довкілля, виховується бережливе ставлення до природи рідного краю, тобто формується екологічна культура. Після закінчення цього етапу роботи оформлюються матеріали екскурсії, визначається результативність роботи. Учні із задоволенням малюють пейзажі рідного краю, деякі роблять фотографії, продумують до них оригінальні підписи. Це сприяє розширенню міжпредметних зв'язків при вивченні географії.

Друга екскурсія передбачає ознайомлення учнів з місцевим підприємством або установою. Раніше це була екскурсія на місцевий завод ковально-пресового устаткування, а після його закриття учні відвідують пошту, бібліотеку, метеорологічну станцію.

Результати цієї екскурсії оформлюються в зошиті у вигляді невеличкого оповідання. Кращі роботи зачитуються на наступному уроці, виставляються на стенді в кабінеті.

Найбільш важливу роль для курсу 5-го класу відіграє весняна екскурсія, її мета — поглиблення теоретичних знань учнів, відпрацювання типових планів характеристики компонентів природного комплексу.

Учні були поділені на такі ж бригади за складом, як і на попередніх екскурсіях, здійснювали записи під час роботи за планом:

1. Дата, місце, час проведення екскурсії.
2. Визначення складових природного комплексу.

3. Опис погоди на день екскурсії.

4. Проведення орієнтування за сторонами горизонту.

5. Складання опису кожного з природних компонентів (балка, пагорб, яр).

Після підготовчої роботи ми з п'ятикласниками вийшли до ярів с. Матюшівка Роздільнянського району. Під час виконання завдань робились фотографії, вивчався кар'єр бутового каменю, гірські породи. Окрема група учнів спостерігала за тваринним світом, рослинністю, для чого підраховували комах та різноманітних рослин на площі розміром 1 метр. Ця робота дуже сподобалась учням. Така екскурсія стала підсумковою у 5-му класі. Вона тісно пов'язана з попередніми екскурсіями та готує учнів до сприймання навчального матеріалу 6-го класу. Підсумком екскурсії було визначення змін у природі, які спричинила людська діяльність.

Діти особливо боляче сприймають екологічні проблеми, визнають необхідність їх вирішення. Так вони звернули увагу, що місцеві жителі перетворюють лісосмуги на несанкціоновані смітники. Це ганебний факт: руйнується прекрасне, дороге — маленька частина рідного краю. Учні сприймають такі факти дуже боляче і вчать бережливо ставитись до природи. Проведенню екскурсії передував урок за темою «Охорона природи рідного краю», на якому кожен учень складав свої власні правила поведінки у природі, малював до них ілюстрації. Екскурсія стала природним продовженням цієї роботи, що забезпечувало дотримання принципу послідовності та наступності у навчанні.

У подальших класах програмою не передбачені години на навчальні екскурсії, а лише визначені окремі практичні роботи, які виконуються на місцевості. Тому вважаємо доцільним продовжувати екскурсійну роботу з учнями під час літньої навчальної практики і в наступних класах.

У шостому класі ми вивчали природний комплекс лісу поблизу м. Роздільної. Відзначили, що це штучне насадження, розглянули роботу поверхневих вод. Під час екскурсії вивчали процес утворення яру, його стадії, відзначили негативний вплив цього явища на господарську діяльність людини, шляхи попередження таких природних явищ.

Під час екскурсій учні навчилися сприймати природні явища в комплексі, засвоїли, в якій послідовності ці явища слід вивчати.

Вважаю за необхідне проведення не тільки навчальних програмних екскурсій з метою вивчення природних об'єктів, але й екскурсій-поїздок, під час яких учні знайомляться з архітектурними пам'ятниками рідного краю.

Для підготовки шестикласників до усвідомленого сприйняття курсу «Географія материків і океанів» у 7-му класі була проведена екскурсія до ботанічного саду та зоологічного музею при Одеському державному університеті імені І. І. Мечникова. Ця екскурсія викликала великий інтерес в учнів, дозволила їм побачити рослини і тварини, про які йшла мова при вивченні курсу географії 6-го класу і які будуть вивчатися в 7-му.

У старших класах доцільним є проведення екскурсій по містах України з метою вивчення їх історичних і архітектурних пам'ятників. Так, екскурсії сприяють вихованню по-

чуття любові до Батьківщини, поваги до її історії і традицій.

Отже, екскурсія є органічним компонентом шкільного курсу географії, що потребує при її організації врахування навчальних програм, вікових особливостей учнів, виховних завдань курсу, екологічних проблем місцевості, регіону. У проведенні екскурсій виділяю три етапи:

I — 5—6-ті класи — вивчення природних комплексів свого населеного пункту, району.

II — 7—8-мі класи — вивчення природи Землі на прикладах великих природних комплексів (відвідування природних музеїв тощо).

III — 9—10-ті класи — проведення екскурсій-поїздок по країні з метою вивчення особливостей регіонів України.

Таким чином, шкільні навчальні екскурсії — невід'ємна складова навчального процесу, спрямованого на пізнання довкілля, світу. Вони виконують важливу роль в роботі по формуванню пізнавального інтересу, любові до рідної землі, екологічної культури, гармонії з природою. Від цього залежить збереження багатств нашого краю і нашого земного дому взагалі.

Л. В. Алієва,

старший вчитель, вчителька географії
ЗОШ I—III ступенів № 2, м. Роздільна
Одеської області.

НЕСТАНДАРТНЫЕ УРОКИ ГЕОГРАФИИ (из опыта работы)

На современном этапе развития школьного образования коренным образом изменились цели и задачи урока географии. В настоящее время урок не может быть построен только на эрудиции и педагогическом мастерстве учителя. Основой обучения прежде всего является самостоятельная деятельность школьников. Учитель, в первую очередь, должен быть организатором их учебной деятельности, а также помогать определять ее цели и пути их достижения. Современный урок при творческом подходе к его построению не должен быть стандартным по структуре. Это могут быть урок-игра, урок-путешествие и т. д.

Проведение нестандартных уроков — всегда интересное событие для учащихся. Они чувствуют себя более свободно, живо реагируют на каждый вопрос задания, на ответы одноклассников.

1. Участвовать в уроках-играх школьники могут с ранних лет. На уроках географии это целесообразно начинать с 6-го класса.

Так, программа курса физической географии предусматривает проведение практической работы «Азимутальная съемка небольшого участка местности». Организовать и осуществить ее можно в игровой форме. Для этого учащиеся разбиваются на бригады, что способствует более тесному общению и установлению деловых контактов между ними. Оптимальное количество учащихся в бригаде — 4—5, а бригад — 5—6.

Первое задание для всех одинаковое: составить план данного участка местности способом азимутальной съемки. Второе: можно ли данную территорию использовать каким-либо иным способом?

Третье: на основании составленного плана участка сделать обоснованное заключение.

2. Деловые игры могут длиться не весь урок. Возможны мини-игры на 10—15 минут. Так, обобщая знания о внутренних силах Земли и внешнем магнетизме, можно организовать игровую ситуацию «Гейзер», «Минеральный источник» и «Вулкан», и показать школьникам, что эти опасные явления человек может использовать для своих нужд в личном хозяйстве или в масштабах региона. Тогда учитель сможет с интересом наблюдать варианты делового подхода к использованию гейзера: строительство ЭС, теплицы, сауны, бассейна, туристических комплексов и т. д. Ту же ситуацию можно организовать и с использованием минерального источника. Даже очень грозное явление вулканизма, при тесном сотрудничестве с учеными, можно рационально использовать в экономике региона: организация туризма, добыча полезных ископаемых, повышение плодородия почвы и строительство электростанций.

Участие в таких играх не только способствует закреплению теоретических знаний, но и развивает умение устанавливать пространственные связи, формирует творческое мышление, стремление использовать знания по истории, физике, химии, биологии и другим предметам.

3. При изучении природных зон в курсах 6—7—8 классов можно провести учебно-ролевую игру, в которой ее участники распределяют между собой роли почвоведов, ботаников, зоологов, климатологов, экологов и бригадиров. Последние организуют работу всех специалистов, коллективный подбор материалов и отчет о проделанной работе. В процессе игры школьники работают с различными источниками информации: таблицы, графики, гербарии и коллекции.

Особенно привлекает учащихся такая практическая работа, как анализ синоптических карт. Вначале она им кажется скучной, пугает сложностью. Но если организовать игру «Я — синоптик» и предложить проанализировать погоду за данное число по синоптическим картам, а также, как настоящим синоптикам, — дать прогноз на день-два вперед, то они выполнят эту работу с большим интересом.

4. Проведение нетрадиционных уроков — всегда событие для учащихся, особенно, если это уроки-КВН. Опыт показывает, что все атрибуты КВНа на уроке географии, в основном, можно выдержать, что вызовет особый настрой учащихся на уроке обобщающего повторения. Например — конкурс «Разминка» может представлять собой обычную проверку знания терминологии, а конкурс «Путешественники» — номенклатуры. Конкурс «Картографов» — чтение карты, «Экскурсоводов» — описание какой-либо территории, «Капитанов» — движение по азимуту, определение координат и т. д. Время, необходимое для подведения итогов, можно заполнить номерами художественной самодеятельности на данную тему.

5. Активизировать учебный процесс возможно, используя урок-экспедицию, где характеристика ФГП, природных условий и ресурсов ПТК фиксируется в маршрутных листах отрядов: «Юного климатолога», «Юного геолога и почвовед», «Юного биолога», а также «Юных экологов и прогнозистов».

Довольно сложной для учащихся является тема «Географические координаты». Повторение и закрепление навыков определения координат при частом использовании быстро надоедает. Вновь пробудить интерес к этой работе поможет игра «Охота за сокровищами». Она может быть использована на любом этапе урока. Например, во время опроса при проверке

знаний по темам «Масштаб», «Азимут», «Координаты».

6. Сложный материал по теме «План и карта» лучше усваивается на практике, если школьники получают задание «План моей дачи». На листе бумаги необходимо начертить план дачи, необязательно конкретной, можно воображаемой. И ребята как настоящие архитекторы, ботаники, почвоведы планируют «свою» дачу за 40 минут.

В 9-м классе можно провести игру «Строим город», которая позволяет повторить, обобщить, проанализировать и применить на практике понятия: инфраструктура, специализация, кооперация, комбинирование, концентрация, разделение труда, спрос и предложение и т. д. При проектировании города специалисты должны учитывать особенности рельефа, подстилающей поверхности, «розы ветров», речной сети и экологические последствия влияния антропогенного фактора. Затем каждая проектная организация защищает свой проект.

Уже неоднократно упоминалось, что в деловых ролевых играх часто распределяются роли-«профессии». Таким образом учащиеся уже «примеряют» на себя те или иные профессии: синоптиков, журналистов, биологов, экологов, экономистов, путешественников и т. д. Это совсем небольшой перечень профессий, с которыми школьники знакомятся на уроках географии, что очень важно сегодня.

7. Учащиеся 6—8 классов интересуют сведения о странах, народах, загадочных животных и растениях. Этот интерес можно использовать при проведении «Брейн-рингов», КВНов, турниров, викторин. На этих уроках обобщается дополнительный материал, формируются умения работать в коллективе, оценивать уровень своих знаний и знаний товарищей, делать выбор из многих вариантов и т. д.

В этом возрасте ребята легко выступают в роли авторов небольших произведений. Например, могут описать «Путешествие-ошибку» (в описании какой-либо территории, природной зоны, страны допущены ошибки). Выполнение таких работ можно практиковать во время опроса, проведения КВНов, урока-«сказки», «композиции» и т. д.

8. В старших классах не всегда вызывает интерес работа с периодической печатью. Поэтому занимательным заданием будет написание к статье комментария. Перспектива побывать в роли журналиста способствует активизации этой работы, и учащиеся стараются участвовать в ней.

9. Экономическое образование сегодня стало очень актуальным. Уже в старших классах школьники должны не только усвоить основы рыночной экономики, но и научиться рационально использовать семейный бюджет, знать пути пополнения госбюджета, то есть должны быть знакомы с основами экономики и предпринимательской деятельности.

Имея достаточный объем знаний по экономической и социальной географии Украины, школьники успешно участвуют в игре «Мое фермерское хозяйство». Группы разрабатывают различные варианты АПК. Архитекторы и строители размещают различные постройки, агрономы — поля, сады, огороды, теплицы. Зоотехники занимаются подбором животных для АПК, экономисты — ведут расчеты по бюджету, ответственные за маркетинг занимаются своей частью работы. Завершающая стадия игры — отчет всех фермерских хозяйств (рис. 1, 2).

При знакомстве с хозяйством Одесской области можно провести деловую игру «Моя фирма». Она организуется и проводится аналогично предыдущей, но в данном случае особое внимание уделяется формам организации производства, факторам и принципам размещения

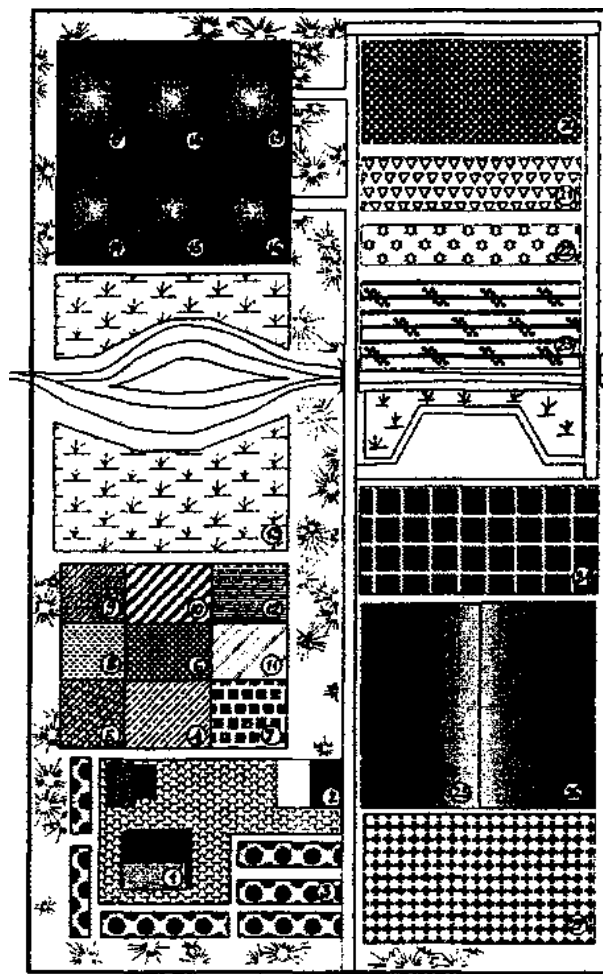

Рис. 1. Схема фермерского хозяйства (М 1:2000):

- 1 — фермерская усадьба; 2 — гараж и площадка для транспорта;
- 3 — цветник (теплицы); 4 — огород (картофель); 5 — огород (морковь);
- 6 — огород (свекла); 7 — огород (лук); 8 — огород (петрушка, укроп);
- 9 — огород (фасоль, горох); 10 — огород (капуста); 11 — огород (огурцы);
- 12 — огород (помидоры); 13 — луг; 14 — помещение для уток;
- 15 — помещение для переработки уток; 16 — хранилище готовой продукции из уток;
- 17 — помещение для кур; 18 — помещение для переработки кур;
- 19 — хранилище готовой продукции из кур; 20 — сад (яблони);
- 21 — сад (груши); 22 — сад (персики); 23 — виноградник;
- 24 — склад сырья; 25 — производство вина; 26 — производство сока;
- 27 — склад готовой продукции

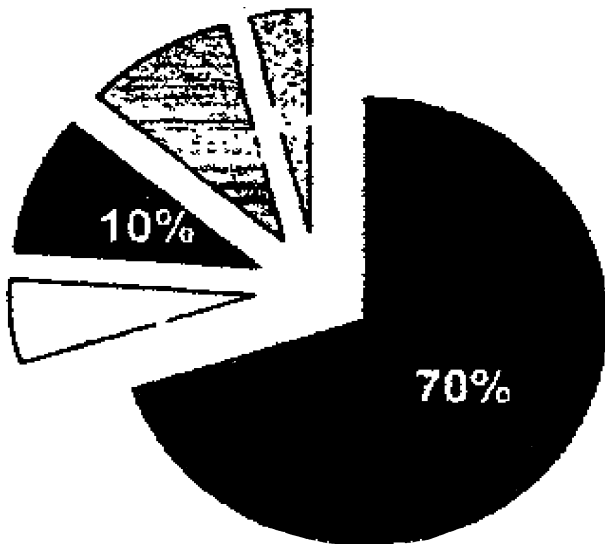

Рис. 2. Структура земельного фонда АПК:

4% — завод; 6% — постройки; 10% — сад; 10% — пашня; 70% — пастбища

предприятий. В завершении игры — защита своей фирмы и продажа акций. Чем больше куплено акций той или иной фирмы, тем выше оценки у ее организаторов.

10. Нетрадиционные формы обучения географии требуют больших затрат времени при их подготовке и проведении. Поэтому некоторые из них следует проводить во внеурочное время в соответствии с календарем знаменательных дат, тематическими неделями, географическими неделями.

Для старшеклассников можно организовать и провести деловую игру «Дипломатический прием в честь высоких гостей группы стран».

Этапы игры:

1. Экскурсия по столице какой-либо страны.
2. Пресс-конференция пресс-секретарей глав государств.
3. Обед в честь высоких гостей.

Для учащихся средних классов очень актуально проведение экологического КВН. Классы-команды готовятся к этому мероприятию очень активно, а затем проходит сам КВН с приветствиями команд, разминкой, конкурсами капитанов, художников и, конечно же, домашним заданием.

Учащиеся 9-х классов будут заинтересованы в проведении «Суда над инфляцией», где каждый участник игры выполняет свою роль: прокурора, адвоката, экспертов, свидетелей или присяжных, будет чувствовать себя взрослым и самостоятельным в своих суждениях, реально смотреть на события, происходящие в Украине.

Семиклассники могут участвовать в цикле «Путешествий по странам и континентам».

Учитель должен владеть значительной суммой знаний, иметь достаточный практический опыт, постоянно искать новые формы и методы обучения, чтобы развивать интерес учащихся к науке, которую он преподает. К таким новым формам обучения и принадлежат нестандартные уроки.

С. А. ШПОЛЯНСКАЯ,

учитель гимназии № 1 г. Одессы

И. П. ТЕРТЫЧНАЯ,

зав. научно-методической лабораторией географии и экономики ООИУУ.

УРОК-ПОДОРОЖ ЯК ОДНА ІЗ ФОРМ НЕСТАНДАРТНОГО УРОКУ З ПРИРОДОЗНАВСТВА

Важливе місце в сучасній школі посідає проблема оновлення форм організації навчального процесу, методів і прийомів навчання. Як і інші дидактичні категорії, вони не є незмінними і постійно вдосконалюються і оновлюються.

Одним із шляхів оновлення форм організації навчального процесу є нестандартні уроки. Вони вимагають від учителя вміння творчо підходити до роботи, здійснювати пошук нових шляхів навчання. Нестандартні уроки сприяють активізації пізнавальної діяльності учнів, а також розвивають їх творче мислення, інтелект, уміння вирішувати нестандартні ситуації, впливають на емоційну сферу.

Значна роль цих уроків при вивченні предметів природничого циклу. Не можна уроки з природознавства проводити нецікаво, обмежу-

ючись тільки роботою з підручником. Ці уроки сприяють розвитку дитини, спонукають її до активного пізнання навколишнього світу. Учень має не просто засвоїти певну суму знань, а й зрозуміти причини природних явищ, взаємозв'язки, що існують у природі.

Урок-подорож

Тема. Карта півкуль. Океани і материки.

Мета. Ознайомити учнів з поняттями «карта півкуль», «океани», «материки»; закріпити знання про горизонт, сторони горизонту, масштаб, паралелі, меридіани, екватор, полюси, форму Землі; розвивати пізнавальні інтереси, активізувати мислення дітей; формувати умін-

ня працювати з картою; закріплювати навички роботи з компасом; виховувати любов до природи на Землі, готовність її захищати.

Обладнання: карта півкуль, атласи, глобус, компаси, карта маршруту подорожі, таблиця «Сторони горизонту», малюнок корабля, ребус, малюнки природних об'єктів материків і океанів, контурні карти, карти для індивідуального опитування, виставка книг про природу материків і океанів.

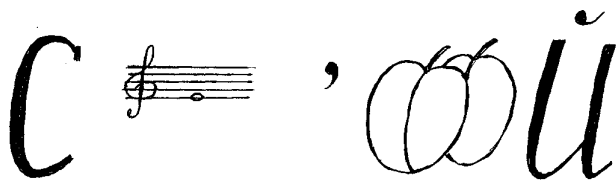
Хід уроку

I. Організація класу.

— Сьогодні у нас не звичайний урок, а урок-подорож. А як ми будемо подорожувати допоможе визначити загадка:

Пливу я по річці,
По морю пливу
Людей і вантаж
На собі я везу.
Раніше і парус,
І весла я мав,
Нові відкриття
Я здійснив помагав.
До нових світів,
До незнаних земель
Доставить мандрівників
Наш... (*корабель*).

— Отже, у подорож ми відправляємось на кораблі. А хто буде на цей раз капітаном дізнаємось після того, як буде розгадано ребус: хто перший розгадає ребус, той і буде капітаном. А розгадане слово стане назвою корабля.

— Отже, назва нашого корабля «Сміливий».

Вчитель прикріплює малюнок корабля на дошці.

— Але спочатку треба добре підготуватися до подорожі.

— Перш за все треба знати стан погоди.

II. Підсумки спостережень за минулий тиждень.

— Про те, якою була погода на минулому тижні, розкаже наш метеоролог, тобто людина, яка спостерігає за погодою.

— А якою є погода сьогодні?

— Чи сприятлива вона для подорожі?

III. Перевірка домашнього завдання.

— Щоб відправитися у подорож, треба багато знати. Перевіримо, які знання ви маєте.

а) фронтальне опитування:

— Що таке горизонт?

— А що називають лінією горизонту?

— Яку лінію горизонту ми бачимо в морі — відкриту чи закриту? Чому?

— Як зміниться лінія горизонту, якщо ми піднімемось на мачту корабля?

— Чому раніше на мачті обов'язково сиділи спостерігачі?

— Покажіть на таблиці і назвіть основні та проміжні сторони горизонту?

— Який прилад використовують для орієнтування?

— Покажіть як користуватися компасом.

— Яку форму має Земля?

— Що є моделлю Землі?

— Покажіть на глобусі меридіани і паралелі, екватор і полюси — північний і південний.

— Як позначається суша і вода на глобусі?

б) письмові завдання

— Перед вами на партах є картки з завданнями. Перший варіант включає легкі завдання, але найвищий бал за цю роботу — 8, другий варіант важчий, тому найвища оцінка — 11 балів. Ви можете вибрати те завдання, яке вам під силу.

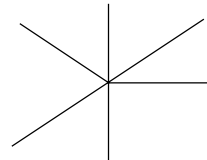
1-й варіант:

а) доповни речення:

Карта — це...

Екватор — це...

б) познач сторони горизонту:

2-й варіант:

а) доведіть, що Земля має форму кулі.

б) розмістіть масштаб у порядку зростання:

1 см — 100 м

1 см — 15 м

1 см — 1000 м

1 см — 25 м

Який з них можна використати для плану, а який для карти? Чому?

IV. Актуалізація опорних знань.

— Отже, команда пройшла іспити, і всі можуть вирушати у подорож.

— Але що ще повинна мати команда корабля? Без чого не може обійтись жоден літак, корабель або просто мандрівник?

— Так, нам необхідно мати компас і карту.

— Як ви вважаєте, чому під час подорожі використовують карту, а не глобус?

V. Повідомлення теми уроку.

— Сьогодні на уроці ми будемо вчитися користуватися картою півкуль, під час подорожі познайомимося з океанами і материками.

VI. Вивчення нового матеріалу.

а) робота з картою півкуль і атласами:

— Розгляньте карту півкуль. Які дві півкулі тут зображено?

— Покажіть західну півкулю.

— Покажіть східну півкулю.

— Знайдіть північний та південний полюси.

— Покажіть екватор.

— Обведіть ділянки суші та води на карті. Чого більше?

— Подивіться, як треба правильно їх показувати на карті (вчитель показує на карті, а потім учні в атласі).

— А хто знає, як називаються великі ділянки суші, оточені водою?

— Так, це материки. Існує шість материків: Євразія, Африка, Північна Америка, Південна Америка, Австралія, Антарктида (вчитель показує на карті, потім учні знаходять їх в атласах) — Який материк найбільший?

— Так, Євразія, вона складається з двох частин — Європи і Азії. Умовна межа проходить по Уральських горах, Каспійському морю, вздовж північних схилів Кавказьких гір.

— На якому материкі живемо ми з вами?

— Отже, вирушаємо у дорогу, а щоб ближче познайомитися з океанами і материками, ми здійснимо кругосвітню подорож.

— А ось і маршрут подорожі. (Вчитель показує карту з нанесеним на неї маршрутом)

б) розповідь з елементами бесіди.

(Завчасно підготовлені сильні учні виступають з повідомленнями. Розповідаючи, вони прикріплюють до карти малюнки, які відображають природні особливості материків чи океанів).

1-й учень

Євразія — цей материк вражає своїми розмірами. Його площа понад 54 млн км². Тут розміщена найвища гірська система світу — Гімалаї, найвища гора світу (її висота складає понад 8 км), найглибша впадина світу на суші — дно Мертвого моря, найглибше в світі озеро — Байкал. На її території проживає 2/3 всього населення планети. Тут найрізноманітніші природні умови: на півночі — холод, більшу частину року земля вкрита снігом, а на півдні — спека. В Євразії знаходиться найхолодніше місце на землі, де температура повітря взимку опускається до морозу. В Євразії знаходиться і саме велике дощове місце в світі, де випадає найбільша кількість опадів.

— Що цікавого про Євразію ви запам'ятали?

— А далі наш корабель перетинає Атлантичний океан.

— Чи знаєте ви чому цей океан так називається?

2-й учень

Атлантичний океан названо так на честь одного з героїв грецької міфології Атланта, який був настільки дужим, що утримував на своїх плечах небо. Це другий за розмірами океан. Цікаво, що на дні океанів, як і на суші, теж є рівнини і гори. Так ось через весь Атлантичний океан з півночі на південь проходить величезна гірська система.

— Далі наш шлях лежить до Північної Америки.

— А чи знаєте ви, хто відкрив для європейців Америку?

3-й учень

Так, це зробив Христофор Колумб, але як пізніше з'ясувалося це відкриття він зробив помилково. Колумб їхав відкривати Китай: він розумів, що рухаючись весь час на захід, можна допливти до Китаю, який знаходиться на сході Євразії. Відкриті ним острови отримали назву Індія, бо мандрівники думали, що вони все ж таки досягли Індії. До кінця свого життя Колумб так і не зрозумів, що він відкрив новий материк. Але назву свою цей материк отримав на честь іншого сміливого мореплавця — Америго Віскупчі. Саме він засумнівався, що Колумб відкрив Індію.

— А до якого материка рухається наш корабель далі?

4-й учень

— Так, на південь знаходиться інший материк — теж Америка, але південна. Більша частина цього материка знаходиться в південній півкулі. Це найвологіший материк на Землі. Тут протікає найповноводніша, найширша і найглибша річка світу — Амазонка. У Південній Америці знаходиться і найвищий водоспад світу, і найвищий вулкан. Щороку в західній частині материка відбувається до 1000 землетрусів. Незвичайна для європейців і природа цього краю — саме тут можна зустріти і найбільшого водного удава — анаконду, і гірських верблюдів — лам, і відому на весь світ хижу рибу піранью.

(Розповідаючи, учень показує малюнки)

— Чим запам'ятались вам Північна і Південна Америки?

— Ми продовжуємо рухатися на південь і познайомимося ще з одним материком, який було відкрито значно пізніше.

5-й учень

Цей материк називається Антарктида. Це найхолодніший материк, який покрито товстим шаром льоду (2—4 км), тому Антарктиду називають «холодильником планети». Постійного населення тут нема. Тільки вчені приїжджають, щоб вести дослідження. Працюють тут і українські вчені. В Антарктиді дуже бідний тваринний і рослинний світ. Найбільш відомі туб пінгвіни.

Продовжимо наш шлях через найбільший і найглибший океан в світі, тобто через Тихий океан.

6-й учень

Тихим, або Великим назвав його Фернан Магеллан, який здійснив першу кругосвітню подорож. А назвав його Магеллан Тихим, бо жодного разу під час подорожі вони не попадали тут у шторм. Над океаном стояла безвітряна погода. Хоч насправді не такий вже й Тихий

цей океан. Досить часто тут бувають урагани, тайфуни та величезні хвилі цунамі. У Тихому океані знаходиться найбільша кількість островів.

— А поки ми знайомилися з Тихим океаном, на горизонті з'явилися нові землі. Це ще один цікавий материк — Австралія.

7-й учень

На відміну від Євразії — він найменший, а на відміну від північної Америки — найсухіший. Тому Австралію іноді називають «материк навпаки». І дійсно, багато що на цьому материк є протилежним тому, що вважають нормальним європейці. Так, коли в Україні зима — в Австралії літо. Європейці знають, що коли рухатись на північ, то стає холодніше, а в австралійців — жаркіше. В Австралії є дерева, які не створюють тінь. Тварини виношують малят в сумках, тому і названі сумчасті. У них не просто кріт, а сумчастий кріт, не просто білка, а сумчаста білка. І саме тут живуть кенгуру. І відкрили Австралію випадково, бо взагалі пливли на південь, розраховуючи, що там є великий материк, який пізніше назвали Антарктидою. У перекладі з латинської мови Австралія означає «південна земля».

— Відпочивши на Австралійському материк, ми знову поринаємо в води океану, але тепер найтеплішого — Індійського. Цей океан так і називають «океан нагрітих вод». З давніх часів в Індійському океані здобували перли, а на пляжах знаходили алмази, смарагди та інші дорогоцінні камені.

— Наступний на нашому шляху материк називають улюбленець Сонця, бо тут майже немає багаторічних снігів і льодовиків. Цілий рік світить і гріє сонце. А в пустелях пісок нагрівається так, що на ньому можна пекти яйця.

— Про який материк піде мова?

— Що ви знаєте про Африку?

— Так, тут проживає і найбільша тварина суші — слон, і найвища тварина світу — жираф, і найшвидша тварина — гепард, і найбільший птах на землі — страус. Саме в Африці зимує більшість наших перелітних птахів — лелеки, ластівки, журавлі та ін.

— І знову ми в Атлантичному океані і повертаємось до Євразії, до нашої країни.

— Але, що ми з вами не відвідали?

— Так, ми пропустили Північний Льодовитий океан.

— А як ви думаєте, чому він має таку назву?

— Так, бо найбільшу частину року він покритий льодами.

8-й учень

Північний Льодовитий океан не тільки найхолодніший, а ще й наймілкіший та найменший за площею. Спочатку його навіть вважали морем і так і називали — Арктичне море. Саме в

Північному Льодовитому океані знаходиться Північний полюс. Багато полярних дослідників намагалися досягти цього полюса, на жаль деякі з них загинули. Сьогодні багато таємниць цього океану вже розгадано, але й немало їх чекає нас попереду. У таких сурових умовах не так вже й багато тварин може жити, але мешкають тут білі ведмеді, тюлені, моржі та інші.

— Ось ми з вами і завершили кругосвітню подорож. І повертаємось до нашого Чорного моря, до України.

VII. Закріплення вивченого.

а) робота над статтею «Океани».

Перед читанням статті пропонуються завдання:

для сильних учнів:

— Яке значення мають океани і моря?

для середніх і слабких учнів:

— Що таке море?

б) вікторина:

— А тепер перевіримо, хто під час нашої подорожі був найуважнішим. Дайте відповідь на питання вікторини:

1. Назвіть і покажіть океани.

2. Назвіть і покажіть материки.

3. Через які материки проходить екватор?

4. Які материки знаходяться тільки в західній півкулі?

5. Назвіть ті материки, які знаходяться в північній півкулі.

6. Покажіть материк, що омивається чотирма морями.

7. Який материк не омивається Тихим океаном?

8. Назвіть найвологіший материк світу.

9. Назвіть і покажіть найхолодніший океан.

10. Який материк називається «материк навпаки»? Чому?

11. Який океан найбільший?

12. На якому з материків живуть пінгвіни?

в) робота з контурною картою:

— Давайте позначимо на контурній карті океани.

VIII. Підсумок уроку.

— Чому сьогодні урок у нас називається незвичайним?

— Що вам найбільше запам'яталося під час кругосвітньої подорожі?

— Де б ви хотіли побувати?

— Щоб ближче познайомитися з океанами і материками, слід читати книжки та енциклопедії. (Звернути увагу учнів на виставку книг).

IX. Домашнє завдання.

Позначити на контурній карті материки і маршрут своєї уявної подорожі. Оволодіти вмінням показувати океани і материки на карті.

Н. І. КРИСЮК,

викладач кафедри природничих дисциплін Білгород-Дністровського педагогічного училища.